

Miljenko Jergović

BUICK RIVIERA

roman traduit du bosnien
par Aleksandar Grubić

ACTES SED

Proljeće kasni u Toledo Oregon. Hasan Hujdur već dva sata od snijega i leda oslobađa auto. Prvo je uklonio ono što je napadalo tokom noći, onako golim rukama; bez straha od ledenih dodira zagrljao bi snijeg i povukao ga s poklopca motora, pa s prednjega stakla i krova, a onda mu zašao odostraga, još dva-tri zagrljaja i činilo se da je skoro gotov. Da ga je netko mogao vidjeti, a nije, jer tko bi na minus dvadeset hodao okolo i gledao što svijet radi, zakleo bi se da taj čovjek svog srebrenog Buicka Riveru, prva serija iz 1963, voli više nego što muškarac voli auto, vjerojatno nema djece i sasvim sigurno rođenjem nije iz Oregona. Samo stranac je tako ravnodušan prema zimi, i to stranac koji je došao, iz neke daleke okrutne zemlje u kojoj se tijela ne mrznu lako, a ljudi ne znaju za bolest. Liječnik im služi samo da konstatira smrt, jer im je najveći, zapravo jedini strah da ne budu živi sahranjeni. U svemu - ili u većini toga - bio bi u pravu slučajni promatrač, samo da ga je bilo i da je vidio ono što je slijedilo nakon zagrljaja. Dakle, kad je očistio auto od svježeg snijega, Hasan Hujdur je počeo s onim što još traje i potrajat će najmanje jedan sat. Ispred auta rasprostro je ovčiju kožu, kakva se istočno od Europe koristi u islamskoj molitvi, i na nju poslagao svoj alat: dvije plastične lopatice gumenih rubova, manju i veću, bočicu sa sredstvom za odmrzavanje stakala, sprej za odledivanje brava, metlice, gumene strugalice i špahtle, nekoliko plastičnih šila za koje nije jasno čemu služe, tri ručno obrubljene krpice od gruboga vojničkog sukna i još jednu od meke jelenje kože. Na kraju je položio kutiju sa cigaretama i na nju jednokratni plastični upaljač, odmaknuo se korak, provjerio je li sve tu i je li sve uredno poslagano, protrljao ruke, više zbog dobra posla nego zbog zime, i onda je započeo. Centimetar po centimetar skidao je led, pazeći poput arheologa nad kraljevskom mumijom, da ne zagrebe po autu. Činio je to neobično vješto, služeći se svakim od dvadesetak alata poslaganih na ovčijoj koži, da bi ih potom vraćao na isto mjesto, pazeći da budu čisti, bez zrna prašine i ledenih kristala. Da tako uvijek ne radi, ovčija koža odavno bi pocrnjela od prljavštine, ne bi bila bjelja i od snijega, kao da je maločas skinuta s reklama za sardinijske sireve. Vidi se da čovjek ima iskustva; zime u Oregonu su duge, a ova mu je već dvadeseta; također se vidi da Hasan Hujdur u životu nema previše stvari koje ga tako vesele. Nije od onih bolesno pedantnih i urednih ljudi, koji svakome poslu prilaze s istim marom, jer da jest, nikada ne bi došao kraju, ne bi imao vremena za spavanje i poludio bi od urednosti sasvim neprilične njegovom socijalnom položaju. Nije ni kralj, ni plemić, pa da se poslugi i dvorjani brinu da oko njega bude čisto i uredno. A i da jest, teško je vjerovati da bi ikome dopustio da ovaj posao radi umjesto njega, koliko god dugo trajao i ponavljao se dok je god zime, leda i snijega. Ali svaki čovjek ima jednu ili dvije stvari s kojima ima takav odnos i svakoga negdje čeka njegov Buick Rivera, može to biti auto, bicikl, nalivpero, pa čak i kompjutor, može biti i pas ili konj, nešto što će ga sabrati i okupiti, učiniti boljim i strpljivijim, samo što svima nije dato da se s tom stvari za života sretnu. Hasanu Hujduru trebalo je da preplovi ocean i da, nakon što mu je istekla stručna stipendija, živi u samačkim sobicama i hotelima za kurve, radi stotinu poslova prije nego što mu je netko povjerovao da je filmski snimatelj; trebalo mu je da se seli iz grada u grad i iz države u državu, pa da konačno stigne u Toledo Oregon i da tu, na parkiralištu ispred supermarketa vidi njega (ili možda - nju), Buick Riveru, kako blješti na augustovskome suncu, da ju je bolno bilo pogledati. *Evo ga, ko počiteljski kamen kad upekne zvizda,* pomislio je, ušao u supermarket, potražio poslovođu, on mu je ponudio da isproba auto, *nemam ti ja tu sta proba vati,* i izbrojao je osamsto dolara. Samo stranci u rukama drže toliku gotovinu i samo oni sve novce nose sa sobom. Poslovođa je izvadio svoje stvari iz prtljažnika, predao Hasanu ključeve i dokumente, napomenuo mu da mora paziti na ulje i vodu, oprostio se od auta i posao je bio obavljen.

Od toga dana Hasan Hujdur postao je imun na većinu razočarenja, na teške riječi odgovarao je poput derviša ispunjena najdubljim mirom, a tuđu nervozu primao je u sebe kao što most primi rijeku; ne može ona biti toliko divlja, koliko on miran nad njom stoji. Buick Rivera postao je mjesto njegove

sabranosti; odani jedan drugome, čovjek i njegov auto, obavljali su ono što ljudi jedni drugima, ako nisu svećenici ili psihijatri, nikada ne mogu pružiti. Psi koje su gospodari ostavili da čekaju ispred supermarketa razumjeli bi tu stvar. Pseća zabrinutost da neće po njih doći, da će gospodari zauvijek ostati u kupovini ili će unutra naći bolje prijatelje, nikad ne prestaje. Mogu svakoga dana i cijeloga psećeg života biti ostavljani ispred supermarketa, a da se ne naviknu i da i dalje cvile, laju i tužno gledaju kao da su ostavljeni prvi put. Nisu glupi da ne bi mogli shvatiti, ali njihova briga vrednija je od svake pameti, jer biva nagrađena bezmjernom radošću kada se prijatelji vrate. Navika bi ubila radost, a to se ni u ljudskom, ni u psećem svijetu ne isplati. Čovjek pred svojim starim autom je kao pas pred supermarketom. To nikada ne doznaju ljudi koji voze nove aute, a ni oni koji o novima sanjaju dok su im stari samo potvrda privremenog siromaštva. Sve divlje što bi se u Hasanu nakupilo gutao je Buick Rivera, sve što bi ponio od drugih, a što pod njegovu kožu nije moglo stati, nego bi kao neuništivi otpad, najlonske vrećice na dnu mora, neprobavljeno kolalo njegovim žilama.

Jelenskom je kožicom prelazio preko farova kada se Angela prvi put probudila. Pogledala je na sat, jedanaest i petnaest; okrenula se na drugu stranu kreveta, vidjela da ga nema, dvije male sablje nezadovoljstva pojavile su joj se u krajevima usana, bile tu nekoliko sekundi i nestale čim je ponovo utonula u san. Angela Raubal imala je napornu noć. Iz kazališta ju je dovezao Al Rahimi, noćni portir i statist iz Labuđeg jezera, tek negdje oko pet. Onda je sjedila u kuhinji i malo plakala, zbog mladog mjeseca, prehlade, redateljevog ludila ili zato što ju je vrijeđalo to da se Hasan više ne budi kad ona dođe. Nekad je bilo drukčije, mislila je, nekad bi doskakutao kao veseli psić, bez obzira koliko je sati, a sada duboko diše, usred sna kojeg ne mogu razbiti ni pneumatske bušilice; diše kao usnulo dijete u sinemaskopu.

Tom disanju Hasan Hujdur se dugo učio, otkako je prvi put pomislio da se ljubav pretvara u rat i da više toga radi da ju nadmudri, a ne da joj ugodu. Škiljio bi u mraku, vidio ju kako stoji na vratima sobe i čeka, katkad i desetak minuta, u sebi ga zove da se probudi, preklinje ga i ljuti se, zijeva i mršti se kao da viče, maše mu, a onda odlazi kao mala tenisačica nakon poraza, tješeći se da su to godine: neki muškarci počinju hrkati, iako im se na početku braka to nije događalo, a drugima, eto, otvrdne san. Njega bi tada uhvatila tuga, radio je nešto loše, ali skoro i nije imao izbora. Da ju je budan dočekao, tko zna s kakvim bi mu bjesovima došla. Noći i jutro kada je Angela stizala dobro raspoložena, Hasan nije pamtio ili ih je naprosto isključivao iz svoje statistike. Jednom se, nije znao kada, dogodilo da je počeo zaboravljati sve dobro, kao što je do tada zaboravljao sve loše. U teoriji braka pisalo bi da je to trenutak kada je prestao biti zaljubljen. Ipak, dok bi tako ispod pokrivača duboko disao i virio Angelu kako čeka, želio je da ona glasno vikne ili se barem nakašlje i tako ga probudi. No, odlazila je na vrhovima prstiju i nije ga budila. Kad bi, nakon što se raspremi, otvori i zatvori hladnjak te uključi i isključi televizor, ulazila u postelju, on je već spavao. Dva sata kasnije se budio, oprezno izvlačio iz Angelinog zagrljaja, spuštao joj ruku na svoj jastuk i odlazio da vidi jesu li stigle jutarnje novine, sjedio u kuhinji, pušio, čitao i pio prvu jutarnju coca-colu.

Ponovo je bila u dubokom snu kada je on, prešavši najnježnijom krpicom preko stakla i odledivši svaku bravu na Buick Riveri, završio svoj ritual. U crni platneni ruksak spremio je sav alat, ovčiju kožu složio je u gepek, sjeo na vozačko sjedalo, duboko uzdahnuo i okrenuo kontakt ključ. Srce motora isprve je oživjelo, stari je zatutnjao, najprije glasno, a onda sve tiše, dok se nije smirio u svome ritmu, koji se nije mijenjao od dana kada je JFK ubijen u Dallasu. U tom su ritmu prolazili životi što nisu znali jedni za druge, niti je bilo vjerojatno da će se ikada sresti. Hasan Hujdur nije znao imena svih buickovih vlasnika, a bilo ih je sedmorica prije nego što se s posljednjim susreo u supermarketu, ali je osjećao da je s njima u mističnoj vezi, jačoj od većine drugih veza koje se među

Ljudima mogu uspostaviti. Njegovi prsti tonuli su u udubljenja na upravljaču što ih je za dugih godina vožnje izdubio netko drugi, držeći volan na neki svoj način, koji zavisi od fizičke konstitucije i temperamenta, duševnih stanja ili tko zna čega, ali taj način je neponovljiv. Vozeći auto koji je pripadao drugim ljudima čovjek s vremenom o njima sve sazna. Jesu li bili nervozni ili flegmatični, jesu li vozili jednom rukom, dok im je druga bila naslonjena na suvozačevo sjedalo ili je mrtvo ležala u krilu, ili su volan držali čvrsto i s obje ruke, plašeći se nesreće i neprestano zamišljajući kako pred auto iskače dijete, a oni ne uspijevaju zakočiti. Ono što je za nekoga izvor noćnih mora, drugome je najveća radost. Auto možda nema dušu i pamet, ali pamti kakvi su ga ljudi vozili. S njegovog stanovišta ljudi se ne dijele na one koji voze brzo i one koji voze sporo, nego na one koji u vožnji uživaju i one kojima je vožnja najteža muka. Najkraće žive auti koje su vozili uplašeni i nezadovoljni ljudi.

Kao jamice u kamenu što ih je načinio stoljetni mlaz česme usred harema najveće stolačke džamije, takvim se Hasanu Hujduru činio trag prošlosti na Buicku Riveri. Taj auto nije doživljavao kao nešto što valja noću zaključavati i alarmima obraniti od lopova. On je bio jedan život čudom preslikan na sjajni proizvod automobilske industrije Detroita.

Toledo Oregon oko podne je pust gradić. Tko god radi ili je u Salemu ili, još dalje, u Portlandu, djeca su u školi, starci se griju u kućama.

Glavnom ulicom prođu policijska kola, ralica za čišćenje snijega ili kombi koji vozi hranu za ludnicu i zatvor u predgradu, ali prolaznika nema. Ničiji tragovi još nisu prošli pločnikom i nitko se, nakon što se šest mjeseci nije otopio, ne raduje snijegu. Hasan se parkirao ispred Alhambre, lokala s bilijar salom, koji je prije nekoliko godina otvorio Jose Garcia Cerritos, madridski slikar, čudak i prznica. Obogatio se konceptualnim ciklusom *Razgovori s Goyom*, koji je, po sudu kritike, na uzbudljiv način mijenjao odnos suvremenosti prema tradiciji i bio glavni događaj Documente u Kasselu, da bi potom s ogromnim novcem stigao u Ameriku, jer u Španjolskoj više nije govorio ni sa jednim od trideset milijuna ljudi; na aerodromu je otvorio atlas Sjedinjenih Država, pronašao mjesto koje se zove Toledo i odlučio se tamo nastaniti. Samo zbog imena. Nakon što se razočarao u prvi Toledo, vjerovao je da drugi mora biti bolji. Prestao je slikati, zapravo u Americi nije ni uzeo kist ili olovku u ruke, i otvorio je lokal u koji je malo tko zalazio; zbog Joseovog nepodnošljivog karaktera i čudnoga običaja da u svako doba dana izbacuje goste i zatvara birtiju ako mu se ne svide njihova lica. Ali ionako nije živio od Alhambre. *Ja imam dolara za tri života i zato u ovom jednom oko sebe želim gledati ljude, a ne mrmote*, rekao je Hasanu, koji mu je bio bezuvjetno simpatičan, jer nije imao ništa mrmotsko u licu. *Ti izgledaš kao štakor koji je upravo istrčao iz rupe, među američku obitelj koja ga pokušava umlatiti metlama, takav ti je pogled*. Hasan je slegnuo ramenima i mило se nasmiješio. Za razliku od većine ljudi, Jose protiv štakora nije imao ništa. *A ti si gadna hulja i teško onome tko ti je prijatelj. Da te po cigarete pošaljem, ne bi se vratio dok ih sam ne popušiš*, rekao je Pieru Manignu, rođenome Napolitancu i najboljem, ustvari, jedinom pravom Hasanovom prijatelju. Ni on, dakle, nije bio mrmot. Za njih dvojicu Joseov lokal uvijek je bio otvoren, a i kada nije, Piero bi samo pozvonio na susjednome ulazu i kroz prozor drugoga kata doletjela bi najlonska vrećica i u njoj ključ. Jose ne bi ni glavu promolio van.

Piero je sjedio za šankom i pio pivo, Jose je čitao novine, Hasan je rekao *evo me!*, Jose je, ne sklanjajući pogleda s novina, upitao *koliko žetona?... Deset, najmanje*, odgovorio je Talijan. *Hoćeš najprije nešto popiti*, pitao je Hasana više reda radi. *Nema govora*, odveć veselo je odgovorio. *Šta, zvijezda je opet bila malo nervozna*, čuo se glas iz Toledo Newsa. *Ne, zašto?... Vidi se po tebi... Uvijek se isto vidi*, odgovorio je Hasan, dok je Piero već namještao kugle i birao štap.

Birao ga je dugo, kao i uvijek bolesno uvjeren da tu postoji nekakva prevara i da su, kao u pokeru karte, neki štapovi obilježeni i namijenjeni gubitnicima. Hasana to nije nerviralo, ali se teško oslobađao potrebe da mu objašnjava da takva prevara nije moguća; ne bi imala smisla i ružno je za prevaru sumnjiviti čovjeka koji ih pušta da igraju kad god ih je volja. Zašto bi Joseu, koji nikada ne igra bilijar, bilo stalo da pobijedi jedan, a ne drugi? Piero nije imao odgovora na takva pitanja, niti su ga odgovori zapravo i zanimali. Smatrao je kako u sumnjičenju leži sva životna mudrost, pa je stalno sumnjao u nekoga.

To da ne vjeruješ u ono što ti govore i sumnjaš u sve što čine, odrasle razlikuje od djece, a muškarce od žena. Pieru je bilo jako stalo da svakome odmah stavi do znanja da je odrasli muškarac. Svi su ga pokušavali prevariti, a on im je to morao reći. Najbolje dok još niti ne pokušaju. Nije bio paranoik, ali za Piera nije bilo veće sramote nego da ga netko vara, a da on to, ne daj Bože, ne primijeti. Svijet mu je bio podešen jednom u životu, na način koji Hasanu nije bio blizak, ali ga je prihvaćao takvim kakav jest, tek pomalo uplašen - ili bi tačnije bilo reći zabrinut - pred onim što način od života zna učiniti. Ako je Jose posvađan sa cijelom jednom zemljom, pa je u drugu došao jer je veća i teže mu je svakoga poznavati i svakoga mrziti, onda je Piero bio taj s kojim nitko, osim njih dvojice, nije mogao ostati neposvađan. Joseu je samo imponirao, a Hasan ga je volio. Onako slijepo i bezuvjetno kako se vole prijatelji u nekim jako starim knjigama.

U bilijaru su bili jednako dobri ili jednako loši. Rezultat je, zapravo, uvijek zavisio samo od Hasanovog raspoloženja. Ako bi bio pretjerano veseo i euforičan, kakav je danas, Piero nije imao nikakvih šansi, a ako bi, pak, bio miran i sav u ravnoteži, Hasan je gubio svaku partiju. Samo dva rezultata bila su moguća: deset nula za jednoga ili deset nula za drugoga, tako da bi se promatraču, da je promatrača ikada bilo, njihova igra učinila krajnje nezanimljivom. Lakoća Hasanove ruke i preciznost oka zavisili su najviše od Angele. Ako je ona bila u dobroj životnoj fazi, što je rijetkost, a u posljednjih godinu endemska iznimka, ili ako bi bila na turneji s kazalištem, Hasanova ruka postajala je teška, oko neprecizno, a pokreti tvrdi, pa je Piero lako dobijao svaku partiju. Ali ako bi plakala ranim jutrom na povratku s probe ili ako bi s Hasanom dugo razgovarala o svojim željama i problemima te o onome što je nazivala *zajedničkim planovima* ili njegovim *karakternim nedostacima* ili *razlikama u odnosu na normalne muškarce*, on je bio nepobjediv u bilijaru. A ako bi se još dogodilo da mu usred tih razgovora popuste živci, pa da porazbija sve tanjure koje sinoć nije oprao samo da bi njoj u životu bilo teže, ili da baci telefon u zid jer se pokvario printer na kompjutoru samo zato što Hasan ne zna pravilno printati, u tom je slučaju bio spreman da se okuša sa svjetskim prvacima u bilijaru. Ni oni ne bi imali šanse.

Pravi očajnik nikada ne promašuje. To je činjenica. I to dokazuje da je bilijar igra očajnika. Protiv njih nitko nema šanse i uzaludan je svaki trening. Svjetski prvaci treniraju po šesnaest sati dnevno, ruka im se pretvori u bilijarski štap i rekao bi čovjek da je to savršenstvo. I da nema dalje od toga. A onda dode neki koji se jutros premišljao da li da skoči s mosta, ustrijeli se ili proguta otrov, ali je to ostavio za sutra i otišao na bilijar. Prvi put ga u životu igra i pobijedi najboljega.

Nitko mu ne može ništa jer je očajan. Takvi nikad ne promašuju. Ali nema na svijetu baš toliko očajnih ljudi koliko bi ih željelo to biti. Ti si izuzetak. Autentični očajnik. Mogao bi na bilijaru zaraditi ogromne novce. Kakve ni Jose nikada nije vidio. A da probaš s golfom? Tu je veća lova u igri, a princip je isti, pokušavao je Piero dekoncentrirati Hasana dok mu je svaka kugla nepogrešivo nalazila svoju rupu. Matinela je bila kao lijevak niz kojega se slijevala još jedna velika i besmislena pobjeda.

Gotovo je za danas, rekao je Talijan. Ali imamo još tri žetona... Ne, gotovo je... Nije moguće da se ljutiš... Ne ljutim se. Znam kako to ide.

Ljutio bih se da me dobija bilo tko drugi. Ti ne... Zašto onda nećeš da igramo?... Dosta mi je. Crn je bilijar s tobom. Glupo zvuči, ali stvarno mi je crn... Sta sam ti uradio?... Ništa, Piero je zastao, nije mu se zavirivalo u tuđi život, ali ni gubilo na bilijaru: Sta ti je rekla?... Ništa mi nije rekla.

Spavao sam kad je došla... Da. Dubokim snom?... Nije važno. Spavao sam... Dobro, što je rekla kad si je posljednji put vidio? Nešto je rekla.

Hasan ga pogleda jednim od svojih naročito uplašениh pogleda, trgnu se i poskoči. U tom je pokretu bilo nečega što je nevjerojatno nalikovalo kretnjama malih crnih repera na njujorškim ulicama, svakako ne baš svojstveno nekome tko će skoro navršiti pedesetu.

Uhvatio je Piera za ramena, čvrsto kao što beba uhvati prvi pružen prst, protresao ga i rekao, na svome jeziku: *Drug moj!* Nekad su takve reakcije ljutile Talijana, jer bi u nerazumljivim riječima stranoga jezika čuo psovku, ali odavno je prihvatio i takvu naklonost. Ako je na nešto bio osjetljiv i ako ga je nešto moglo istjerati iz njegovog karaktera male oregonske hulje, tada je to bila ljubav, luckasta, prijateljska muška ljubav, u kojoj nema nikakvih primisli, ali bi muškarčinu dovodila do ruba suza. *Dobro, reci mi,* zvučao je kao zabrinuti napolitanski otac, nakon što su mu dva sina mafijaša završila u zatvoru jer su oteli trećega koji je bio mjesni sudac. Glupo je. Stvarno je glupo, nema smisla kada se kaže, *Hasanov pogled susreo se s Joseovim, što se rijetko dogadalo, dva-tri puta godišnje. Španjolak je sklopio Toledo News i novine položio na šank.* Ja kažem da ima smisla, *uključio se,* ako ja kažem, onda bi smisla stvarno trebalo biti... Tako je. Ako gazda kaže, onda nemaš šta da misliš... *Evo, mahnu Hasan rukama kao da lomi zrak, jučer sam mijenjao ulje u motoru, ona je izašla na trijem, onako u spavaćici, pitao sam ju što tu radi po zimi, maco, hladno je, smrznut ćeš se, ona je rekla neću, ali brinem se za tebe, tvoji bubrezi, moji bubrezi su u najboljem redu, rekao sam joj, maco, zašto to sad radiš, pitala je, zato što me veseli, rekao sam joj, zašto ga ne odvezeš mehaničaru da on to obavi, pitala je, zato što me veseli, rekao sam, a zar te ja ne veselim, pitala je, maco, naravno da me veseliš, a zašto onda nisi sa mnom, zato što sad mijenjam ulje u autu, to nije normalno, rekla je, to stvarno nije normalno, i bosa je krenula po snijegu, maco, smrznut ćeš se, rekao sam, neka se smrznem, rekla je, ali taj auto će me uništiti, rekla je, dvadeset dvije litre na stotinu kilometara, znaš li ti koliko je to, pitala je, znaš li ti koliko automobili danas troše, jesi li možda čuo za naftnu krizu i jesi li izračunao koliko mi mjesečno potrošimo na tvoj benzin, mogli smo proputovati svijet za te novce, rekla je, mogla sam se malo u životu odmoriti, mogla sam i ja naći nešto čime bih se bavila kao što se ti baviš tim autom, rekla je, pa nadi, Geli, bilo bi to lijepo, rekao sam joj, kako ću naći, skakala je po snijegu i vikala, kako ću naći kad taj jebeni auto troši dvadeset dva litra na stotinu kilometara, a ja, Hasane, radim po osamnaest sati dnevno, dok se ti maziš s njim i filozofiraš o umjetnosti, i ne radiš ništa, rekla je, a ne, ti nećeš snimati za svakoga, ti ne želiš da se tvoje ime nade na špici holivudskoga smeća, ti se ne želiš prodavati, ti si genije, a Angela neka radi i neka crkne, neka se smrzne tu ispred tvog buicka, sad ću ti reći: biraj što ti je važnije u životu, taj auto ili ja, ako ti je on važniji, ja idem u ludnicu, odmah sad, jer više ne mogu i neću, ili ćemo lijepo prodati to smeće, taj krš i kupiti japanski auto koji troši pet litara na sto kilometara i kojem se ulje ne mijenja svaki drugi dan, kupit ćemo hondu i suzuki i biti normalni ljudi, zašto mi, Hasane, ne možemo biti kao drugi, pitala je, zašto i mi ne možemo biti normalni ljudi, zašto ja moram doživjeti slom živaca da bi ti nešto promijenio u životu, da bi zavrnuo žarulju u kupaonici ili prestao bacati prljave čarape ispod kreveta, pa zašto ginemo za tako male stvari, reci mi! A ne, ništa ti ne bi rekao, šutiš, Hasane, uvijek samo šutiš,*

gledaš me kako se raspadam i ne kažeš ništa, to je tvoj stil, ali ja sam od kostiju i mesa, Hasane, nisam nikakav jebeni stroj, ja dišem, čuješ li me kako dišem, pa dirne li te ikad to? Svatko normalan vozi auto koji malo troši i ne zagađuje okolinu, rekla je. Svako normalan vozi auto mehaničaru ako se pokvari, rekla je. Samo neprilagođeni luđaci, baš tim riječima - neprilagođeni luđaci, samo oni po cijele dane bulje u motor i zamrljaju ruke do lakata. Hasane, tebi ruke smrde na mašinsko ulje, rekla je, to se ne da oprati, rekla je, nema takvoga sapuna koji bi to oprao. To crnilo ostane cijeli život, rekla je, i onda diraš kruh takvim rukama, rekla je, otrovat ćeš nas Hasane, rekla je. I to će još biti najmanje od svega. Da sam se htjela udati za mehaničara, to bi i učinila, ali nisam, Hasane! Osim toga, mehaničari popravljaju tuđe aute, a ne čeprkaju po svojim, govorila je, a ja vidim kako joj bose noge postaju crvene, pa plave, pa ljubičaste i već znam da će sutra dobiti upalu jajnika, da će joj za tri dana otkazati bubrezi i da će umirati na našem krevetu, a ja ću i dalje biti kriv. Sve to sam učinila zbog nas reći će mi i opet neću znati ni što je zapravo učinila, ni zašto je to bilo zbog nas, kao što ne razumijem zašto joj sad smeta taj Buick Rivera ako joj nije smetao svih ovih godina. I tako, nakon što mi je sve rekla, okrenula se i kroz onaj snijeg otišla u kuću. Gledao sam u njegove cilindre, pa u njezine tragove, pa opet u njegove cilindre, pa u njezine tragove. Iznaššta sam mislio? Mislio sam da bi mi najbolje bilo politi benzinom i zapaliti i sebe i Buick Riveru. I ne bi mi trebale dvadeset dvije litre.

Slušali su onako kako muškarci slušaju ogovaranja i intimne ispovijesti; s nehajnom ozbiljnošću, kao da se istovremeno zezaju na njegov račun i spremni su zbog njega poći u rat i poginuti. Ima u tome daleke zloradosti, koja se možda i ne bi trebala tako nazvati, nekog mužijačkog refleksa kakvog nosi svaki muškarac, bez obzira je li vuk, medvjed ili čovjek, jer se svjesno ili nesvjesno bori za čelno mjesto u čoporu. To je razlog da su u muškim prijateljstvima tako rijetke intimne ispovijesti i da, koliko god jedni drugima bili bliski, oni u pedeset godina prijateljstva ne kažu onoliko koliko dvije prijateljice jedna drugoj kažu za zajedničke vožnje gradskim autobusom. Ali što je Hasan više govorio, puštajući da Alhambrom odjekuje vodopad riječi i nosi sve što mu je pri srcu, uključujući i ono što je mudro prešutjeti i pred samim sobom, Jose je bivao ozbiljniji, pa zgranutiji, sve dok mu s lica nije sasvim kliznuo vječni ironični grč. Prije nego što mu se povrati, tih nekoliko minuta, djelovat će dvadesetak godina mlade.

U trenutku koji je prošao između posljednjih Hasanovih i prvih Pierovih riječi zajedništvo trojice ljudi bilo je kao bliskost u zemljotresu. Ono kad se na vrhu nekog nebodera nađu direktori naftnih koncerna i sve se zaljulja i oni jedni drugima postanu posljednji ljudi na svijetu. Više radi onoga što vide u tuđim očima, nego zbog onoga što osjećaju u sebi.

Nijedan auto ništa mi ne znači, ali zbog Buick Rivere bih je mogao ubiti, iako je u pravu da je Buick Rivera krš, rekao je Talijan. Razumijete o čemu se tu radi, Hasan je htio nastaviti. Naravno, prekide ga Jose, ti svoj auto uvijek zoveš imenom i prezimenom. Buick Rivera. Tako se čovjek obraća onima koji su mu najvažniji u životu. Zna li zašto je Bele bio najveći nogometaš na svijetu? Zato što je svako španjolsko dijete znalo da se on zove Edson Arantes do Nascimento i kad si htio reći koliko je velik i koliko ga voliš, rekao si samo Edson Arantes do Nascimento. Kao Buick Rivera. Gade mi se mrmoti koji lickaju kadilake i ševrolete i ubili bi za njih. I oni koji vole svoje pse, ali čim psi ostare, odvedu ih veterinaru da ih ubije. Flokiju je otišao fergazer, pa vas molimo da ga ubijete... Nije meni taj auto baš toliko važan... Zašto ne kažeš Buick Rivera kad tako uvijek govoriš?, upita Talijan. Ja nju volim...

I prodat ćeš Buick Riveru?... Ne mogu ga prodati. Nije za prodaju. Sredit će se to... Kako će se srediti? Našla je ono što ti je važno i krv će ti popiti dok ti to ne oduzme... Neće. Zaradit ću neku lovu

i shvatit će da dvadeset dvije litre na sto kilometara nisu najskuplja stvar na svijetu.

Tu se Jose ponovo ubaci u Pierovu i Hasanovu raspravu: Hoćeš reći da ona misli da nemate dovoljno novca za benzin? Ako u to vjeruješ potpuni si kreten. Evo, ja ću vam doživotno tankirati Buick Riveru. Neka to bude zgoditak u nagradnoj igri. Nije se šalio. Ti nisi normalan. Znaš što bi Angela rekla da te čuje... Ne znam, a nemoj mi ni reći, jer ću vas onda izbaciti iz Alhambre... Tako je. Nemoj mu reći, nasmija se Piero.

Jedva je dočekao da razgovor dođe do mjesta kad bi ga mogao presjeći.

Prošlo je šest kada se Hasan vratio kući. Angela je sjedila za kuhinjskim stolom i pušila. Osmjehnula mu se kao starom ljubavniku kojeg je ugledala na nečijem sprovodu. Ili tako nekako. *Kad si se probudila?... Prije dva sata. Bilo mi je žao što nisi tu. I meni, htio je reći.*

Hoćeš da ti nešto skuham upita je. Žurim na probu. Nema više vremena... Stvarno mi je žao. Da sam znao... Sto bi bilo da si znao?

Ništa. Sve je u redu. Nisam gladna. U kazalištu ću nešto jesti... Hoćeš da te odvezem?... Al Rahimi će doći po mene. Usput mu je. Kroz glavu mu je prošlo da će sad reći kako je preskupo da ju vozi u Buick Riveri, ali niti je to rekla, niti je išta na njezinom licu pokazalo da tako misli. Samo je još više, onako malena i tužna, vrapčić mali, nalegla na njegovu savjest.

Hoćeš li da nakon probe dođem po tebe?... Nećemo završiti prije tri ujutro... Nema veze, doći ću. Možemo onda otići na pljeskavicu.

Benzinska pumpa na izlazu iz Salema radi cijele noći... Možemo. Neće ti biti teško? Nećeš biti pospan?... Ma ne, to je odlično. Ići ćemo na pljeskavicu. Gledati radnike koji piju i stalno šute i zamišljati da nam je sedamnaest godina i tu smo prvi put... Maco... Reci, Geli... Jesam lija tebi dobra?... Najbolja, Geli... Lijepo je kad me tako zoveš... Znam, Geli... A što ćemo još raditi?, umiljavala se. Kad?, upita on. Pa dok budemo jeli pljeskavicu i gledali radnike... Još ćemo raditi, još ćemo raditi, svašta ćemo još raditi, nije se znao igrati. Mislit ćemo kako je njima teško, reče ona. Da, mislit ćemo kako im je teško, potvrđivao je Hasan. I mislit ćemo kako nam nikada neće biti kao njima... Nikada... I sretni smo zbog toga.

Pola sata kasnije Al Rahimi je bio pred kućom. Živ bio, brate, Arapin je pozdravio Hasana. Da sam Piero, već jednom bih ga pitao po kojoj sam mu osnovi brat, pomislio je Hasan, po vjerskoj ili po muškoj.

Angela je iskakutala u Pepeljuginim cipelicama i ljubičastoj bundi od ekološkog krzna, izljubila ga rafalno po cijelom licu, Al Rahimi je damskim pokretom, uz kniks, otvorio vrata svoga Grand Voyagera, u tri-pola četiri, doviknula je Angela i to je bilo to.

Gledao je za snježnim oblakom koji se spuštao niz vijugavu cestu prema izlazu iz Toleda, usred kojega je bila žena koju voli. Bio je onako kriv kako krivi mogu biti samo muškarci koji nikada nisu prevarili svoje žene, pa i sam pogled na gola prsa Pamele Anderson doživljavaju kao razlog da ih malo grize savjest. Htio je nazvati Piera, reći mu da je popodne sve bilo pogrešno, bio je nervozan i izvan sebe, muška menstruacija ili nešto slično, i da jednostavno zaboravi na priču o cijeni benzina. Onda je pogledao Buick Riveru, kojem su se već zamrznula stakla. Stari dobri auto bio je snuđen i djelovao je nekako napušteno.

Iako na limu nije bilo nijedne, pa ni najmanje ogrebotine, niti traga koroziji, podsjećao je na aute koji čekaju da ih zgrabe čeljusti reciklažnog stroja i pretvore u Rubikovu kocku od lima i stakla. To je

jedan od najokrutnijih prizora civilizacije: automobilski otpad na kojemu buici, ševrolet i kadilaci čekaju da budu pojedeni. Još jučer bi za svakoga od njih netko dao život, potukao se sa susjedom koji je ključem izgrebao vrata auta, a sad je odjednom sve drugačije. Bilo bi na neki način normalno da cijela obitelj sa cvijećem i suzama u očima ispraća stari auto na vječni počinak.

Prešao je rukom po smrznutom limu i već ga je sustigla nova grižnja, o kakvoj odrastao čovjek ne bi ni mislio, a kamoli da ikome o njoj govori.

Zato je dobro kada poludiš. Tada vjerojatno brbljaš sve što si i ranije htio, ali nisi bio lud. Na neki način, samo luđaci su imali do kraja ispunjene živote. Rekli su ono što im je bilo na duši. I to da si volio svoj auto istom ljubavlju kojom se vole prijatelji, a većom i trajnijom od one kojom se voli rodni kraj. Sjećanje na stari auto, kojega odavno više nema ili leži u nekoj od hercegovačkih jama i provalija, na dnu Jadrana ili usred bosanske šume, za ljude rođene i odrasle na rubu tehnoloških revolucija ravno je nostalgiji. Rođeni Amerikanac to, možda, doživljava na neki svoj način i možda mu stari auto ne znači više od ispražnjene boce piva ili bačene kutije od cigareta na kojoj je zapisao telefonski broj prijatelja što ga nije vidio dvadeset godina, ali za ljude koji su se u životu socijalizirali među autima na jednak način kao i među prijateljima, jer su i prema jednima i prema drugima osjetili istu privrženost, tek je ludnica mjesto gdje bi mogli ispričati pravu istinu o tome. Čovjek shvati da su ga iste niti vezivale za ljude i za stvari i da je između živoga i neživog razlika što živo govori i osjeća, a neživo šuti. Ali kada jednom počnu nestajati, gubiti se, umirati i goriti u podmetnutim požarima, razlike više nema. Sto je to po čemu bi razrušeni dom bio manje važan od mrtvih prijatelja? Jednako su nepovratni ako su ubijeni na isti način. Mudrovao je tako nad sobom i Buick Riverom, sve dok mu nije postalo hladno.

Kuća je bila pusta kao da dugo u njoj nitko ne živi. Sjeo je pred televizor, zapalio cigaretu i gledao u prazni ekran. Jedino zbog čega bi ga uključio i što je stvarno želio gledati bila bi neka stara utakmica, olimpijsko finale u košarci, kojem zna rezultat, ali to se ne emitira niti na jednom programu. Recimo, Miinchen 1972. kada su Rusi u posljednjoj sekundi pobijedili Ameriku, a naši ljudi nisu znali bi li se tome radovali ili bi psovali. Pobijedili su slabiji, od čega čovjeku vazda zaigra srce jer je na njihovoj strani, kao što navijaš i za pljačkaša banke kojeg na filmu ganja policija, ali pobijedili su Rusi, a tko bi se normalan tih godina u nas radovao ruskim pobjedama. Ne, nije to imalo veze s politikom. Ali kako ćeš navijati za ljude koji se nikada ne nasmiju, nikad se ne ljute na suce i imaju najružnije dresove na Olimpijadi. A sad mu se baš gledala ta utakmica. Naprosto da provjeri što se s njime promijenilo u posljednjih trideset godina ili što se promijenilo s tom utakmicom. Nije mogla ostati ista, kao što nijedna stvar ne ostaje ista, nego se mijenja i stari ili se pomlađuje, jer i to je moguće. Vrijeme će potrošiti i sasuti u prah samo ono što je načinjeno od neke stvari, mislio je, a većina svega o čemu se da misliti uopće nije stvorena od nekog materijala, pa stari ili biva mladom iz nekih sasvim drugih razloga, a ne zato što prolazi vrijeme. Pomladi se nekad brže nego što bi išta u vremenu moglo ostarjeti.

Pušio je i činilo mu se da nijedna stvar više nije onakvom kakva je jutros bila. Promijenio se raspored igrača, sistem se raspao i više nije znao kad griješi i kad je u pravu. Stara je to situacija, odavno poznata iz filmova, ali Hasan Hujdur te filmove nije volio. Odrastao na vesternima, prikazivanim u tri popodne za sedam studenata i Ciganina Mišu, u kojima je otpočetak bilo jasno koja je kriva, a koja prava strana; nije priznavao da postoje filmovi u kojima je nekome suđeno da do kraja ništa ne shvati. I da jest, ne bi mu puno pomoglo. *Od odlaska u kino čovjek ne biva pametniji, nego mu dode u glavu da ni drugi nisu pametni i bude mu lakše*, govorio je Hasanov dedo, stari Muzafer-efendija, prvi bosanski kaskader, koji je za potrebe nekog austrijskog slikopisa po

Duvanjskome polju jahao vranca, glumeći nekog meksičkog princa habsburške loze.

Savjest se najlakše smiruje onda kada i duboke misli bezbrižno i neobavezno teku, a to je kada se pere sude, usisava dnevni boravak ili briše prašina. Tako je barem kod muških. Hasan je do ponoći obavio sve troje, a onda se stao premišljati bi li odspavao dva sata, pa krenuo po Angelu ili da probdije do kraja, a za san će biti vremena. Ako zaspi, probudit će se mutan, a ako ne bude spavao, bit će pospan. Odlična tema za razmišljanje. Pred ugašenim televizorom, na stolici na kojoj ni indijskoga fakira ne bi mogao prevariti san, čekao je da prođe vrijeme.

Nisu mu se čitale novine, nije ga zanimalo što je na televiziji, a kako je i savjest došla u ravnotežu, više mu se nije dalo spremati kuću. Sjedio je i čekao i da ga je netko mogao vidjeti ili da ga je snimala skrivena kamera, svijet bi pomislio da je bolestan ili se sprema napraviti nešto strašno sa sobom. A njemu se samo nije dalo ustati i otići po cigarete i time poremetiti čekanje vremena.

U Americi ljudi nikada ne čekaju da prođe vrijeme, niti znaju što bi takvo čekanje značilo. Uvijek nešto rade ili se nečim zabave, jedu, uče kineski ili, ako su već u penziji, spremaju ispite za dopisni studij elektrotehnike. U prvo vrijeme Hasan Hujdur je, barem po tom pitanju, bio namjerio postati Amerikanac, ali ne toliko što ga je vukla neka ambicija, ustvari je bio potpuno neambiciozan tip, sasvim zadovoljan i s tim da bude donji u životu, samo ako to ne nosi neka očiglednija poniženja, a onda je u neka doba shvatio da mu počinje nedostajati to čekanje da se ništa ne desi. Proleti život, odu godine, a da ih čovjek i ne osjeti, pa počne žaliti za svime što mu se dobro dogodilo, čak i za onim lošim i ružnim, jer mu se i to, usred pobjegloga vremena, čini dobrim.

Ne možeš živjeti ako ti je ispunjen svaki trenutak; malo radiš, malo se odmaraš i malo spavaš, ali za svaku sekundu znaš čemu služi i u kakvoj je funkciji. Čovjeku trebaju sati i dani - nekima trebaju i godine - koji nemaju nikakvu funkciju, vuku se sporo i nikako da prođu. Treba mu dosada koja se podnosi lako i čekanje da se ništa ne dogodi dok jedva prolazi vrijeme i samo što se na užas fizičara ne ugasi. Ulijenilo se pa stoji, danima se sunce ne pomakne dalje od podneva, ne miče se nijedan živi stvor i sve je kao da gledaš travu dok raste. Stalno je ista, ali vjeruješ da raste upravo sad, dok na nju čekaš i učini ti se da je i njoj vrijeme stalo i neće se pomaknuti ni sekunde, sve dok se ti ne pomakneš, dok ne odlučiš da je bilo dosta i da nešto treba napraviti.

Kad je čovjek sam sa sobom i kad iz glave izbaci svaku brigu i moranje, nestane i vremena. Tad možeš misliti o čemu hoćeš jer je svaka misao od njega brža. Da nije nečega što te iznutra goni, ne bi se više nikada ni pomaknulo. Bez brige i moranja nebeska tijela se ne bi okretala jedna oko drugih i oko samih sebe, čovjek ne bi stario i ne bi mu nedostajale uludo potrošene godine, one godine dok je pokušavao nešto što se pokazalo besmislenim nakon što je stigao na cilj. Ne žališ za danima kada ništa drugo nisi radio već si čekao da ti prođe vrijeme, nego žališ za onim godinama kada si nešto od sebe htio. U ispunjenim životima i naprednim društvima ljudima je čekanje muka i poniženje. Nije im dobro ako predugo čekaju metro ili autobus, izluđuju ih redovi pred šalterima, a svaki neplanirano potrošeni sat obračunavaju kao da u glavi imaju taksimetre. Zato im vrijeme leti. Shvatio je tako Hasan da Amerikanci žive kratko i da njihovih osamdeset godina traju koliko i njegovih petnaest, te da će, bude li kao oni, već biti mrtav a da se nije ni okrenuo oko sebe. Zato je i postao probirljiv u poslu, reklo bi se -

umjetnik, gadio mu se rad koji donosi velike novce, a nemaš ih vremena potrošiti i radio je samo one stvari za koje je znao da će mu ostaviti mogućnost da usred noći ima tih dva sata koja će služiti tome da budan čeka da prođu.

Prošlo je dva kada je izašao van, na zimu. Po Buick Riveri u međuvremenu nije padao snijeg.

Probrao je alat za odledivanje brava i stakala i nije prostirao ovčiju kožu. Obavio je posao u petnaestak minuta, sjeo za upravljač i... *kvrc*. To i ništa drugo. Buick Rivera prvi puta u svome životu nije htio upaliti. *Kvrc, kvrc, kvrc...* Netko drugi bi se na njegovom mjestu silno iznervirao, ali Hasan je polako, bez pokreta koji bi odao da se događa nešto nepredviđeno, otvorio prtljažnik i iz kožne futrole, pričvršćene uz rub poklopca, izvadio ispitivač, ili brifer kako bi se to u Bosni reklo. Otišao je do motora: prazan akumulator.

Skinuo je kleme, ugrabio tešku olovnu stvar i bez otpuhivanja i grča odnio je u kuću; u podrumu je pronašao ispravljač i taman da priključi akumulator da se puni, kad je shvatio da za tako nešto nema vremena i da Buick Rivera mora upaliti najkasnije za petnaest minuta, a ne za šest sati. Eto, što ti je kad je čovjek bez sna, našao je opravdanje i razlog da se i dalje ne nervira, vratio akumulator u auto i nazvao policiju.

Imam veliki problem... Recite svoju adresu... Moram hitno...

Najprije adresu... Cedrov brijeg broj osam... Prijavljujete pljačku, ranjavanje, seksualno uznemiravanje ili nešto treće... Prijavljujem nešto treće... Sačekajte tri sekunde, a onda počnite govoriti. Hasan Hujdur čekao je pet sekundi, a onda je glas s druge strane, očito uznemiren, upitao: *Jeste li tu?... Jesam... Zašto ne govorite?... Nisam znao da je već prošlo tri sekunde, po mom brojanju istekla je tek druga... Recite...*

Moram hitno po zaručnicu u Salem. Ona je, znate, bolesna... Zovite hitnu pomoć... Ne, nije na takav način bolesna... Moram po nju, a ispraznio mi se akumulator na autu... To se još uvijek događa? Dobro, što očekujete od policije?... Da netko dođe s autom, pa da mi pozajmi struju... Kako to mislite?... Prespoje se kablovi s jednoga na drugi akumulator... A to... Je li moguće?... Vjerojatno jest. Ni sam nije znao zašto laže da mu je Angela zaručnica i da je bolesna. Vjerojatno zato što je policiji i drugim državnim službama uvijek pametnije slagati, nešto dodati i izmisliti, premda je odavno naučio da za takvim stvarima u Americi nema potrebe. Ili nešto prolazi ili ne prolazi.

Policija je poslala svog mehaničara, tipa strogog izgleda s okruglim naočalama, idealan za ulogu nacističkoga liječnika u filmu o logorima.

Bez pozdrava, skoro ni ne primjećujući Hasana, valjda ljut zbog posla koji mu nije u opisu radnoga mjesta, pristupio je Buick Riveri s dva para štikaljki i kablovima, sve je lijepo spojio i prespojio, mahnuo rukom prema mjestu na kojem je pretpostavljao da je Hasan, on je hitro uskočio u svoj auto, okrenuo ključ i motor je oživio. Pet- šest minuta obojica su sjedili za upravljačima i pritiskali papučice gasa; dva automobila izgledala su kao da se svađaju i sad će skočiti jedan na drugoga, a onda je Strogi ugasio svog karavana, skinuo štikaljke, namotao kablove preko podlaktice i rekao laku noć. Tako je, kasnivši u polasku tačno dvadeset minuta, Hasan Hujdur napokon mogao krenuti prema Salemu. Noć je bila poput čistog kristalnog ogledala, idealna da ju čovjek provede sam, u toplome autu, ne mimoilazeći se s drugima i ne misleći o nečemu važnom, tačno onako kako su je toliki proveli, prije nego što bi zadrijemali i završili u jarku pokraj puta.

Vuko Salipur jedini je te noći vozio istom cestom, samo u suprotnom smjeru. U terenskom mercedesu, vlasništvo žene koju je tog popodneva zauvijek napustio, s petnaest hiljada dolara u džepu i namjerom da ode što dalje od Salema, prije nego što na parkiralištu neke željezničke stanice ili aerodroma, što mu se već nade na putu, ostavi i taj auto i pet godina svoje prošlosti. Treba samo

smisliti kuda će, na koji kraj svijeta, a nema boljeg vremena od snježne noći i boljeg mjesta od mercedesa, da dođeš do odgovora na takva pitanja. Prije nego što se zaratilo Vuko je bio šofer Lastinih autobusa na relaciji Titovo Užice-Sarajevo, zatim je šesnaest mjeseci vozio tenk T-55, pa mu je kao komandiru Cajničkoga odreda srpske vojske pripao džip, prethodno ukraden od nekog košarkaša iz Nikšića, da bi s prvim glasinama da ga preživjeli višegradski muslimani imaju na nekom svom spisku, koji će se kasnije pretvoriti u optužnicu pred sudom u Goraždu, a još kasnije će doći i do Haaga, Vuko sjeo u bijeli policijski golf, kod Bajine Bašte prešao u Jugoslaviju, skinuo sa sebe vojnu uniformu čim je došao u Beograd i istoga dana stao u red ispred američke ambasade.

Rođen sam u mješovitom braku, majka muslimanka, slagao je, nisam oženjen i nemam djece, nije slagao, cijela porodica mi je pobijena, što od jedne, što od druge zaraćene strane, slagao je, ne mogu se vratiti u svoje selo jer bi me ubili ili zatvorili, nije slagao, ne znam što sam po nacionalnosti, slagao je, nisam sudjelovao u borbama i nisam počinio nikakve zločine, slagao je, nisam sudjelovao u pljačkama, to je pogotovo slagao, u Beogradu nikoga ne poznajem, nemam sredstava za život, umro bih od gladi, rekao je što bi rekao i svatko drugi tko čeka ispred američke ambasade, nisam bio član Saveza komunista Jugoslavije, bila je istina, čudio se da ga i to pitaju, u Sjedinjenim Američkim Državama nemam namjeru baviti se terorizmom, a zbilja mu tako nešto ne bi palo na pamet. Strpali su ga u kolektivni smještaj, u bivši dački dom na periferiji grada, među nekoliko stotina izbjeglica, propalica, poluludih ljudi koji su ostali bez ikoga i ičega, staraca s unucima, maloumnih dječaka, srednjoškolaca i djevojaka koje i u takvoj situaciji lakiraju nokte, žena bez muževa sa po sedmero djece i budućih osvjetnika koji na svakome licu traže oči svoga krvnika; svih koji su podnijeli molbu za useljenje u Sjedinjene Američke Države, a u Beogradu nisu imali gdje spavati. Tih sedamnaest dana bili su najteži u životu Vuke Salipura. Zatvoren zidovima ružne socijalističke trokatnice i u dvorištu u kojem stotine muškaraca čučeci puši i šuti, a žene pale vatrice od novinskoga papira i na dvije cigle, u velikim konzervama od kiselih krastavaca, kuhaju kafu, djeca se deru i uz borbene pjesme jurišaju na nevidljive neprijatelje i nema mjesta gdje bi čovjek stao sam sa sobom i da ga nitko ne gleda dahnuo dušom. Od ranije je znao kako je teško pisati ako te netko gleda, a sada je shvatio da je teško i disati kad nisi baš nimalo sam. Još bi to nekako i pregrmio i istrpio, utješeni mislju da je i to dio velike prevare, akcije u kojoj će on, Vuko Šalipur zajebati cijelu Ameriku, da nije bio u panici da će ga netko prepoznati.

Trzao se na svaki uzvik, premirao bi na *heeej!* i *stani!*, na iznenadnu žensku graju, na one koji bi ga s leda kucnuli po ramenu tražeći cigaru, na djecu koja bi dotrčala do njega i počinjala ga zagledati, na dozivanja

Ahmede, Mehmede, Alija. Bio je siguran da će jedan od njih, ili Ahmed ili Mehmed ili Alija, biti onaj njegov, Cengiće, Zaimović, Ferizović, i da će nadignuti dreku, *evo ga, to je on, četničko krme, krvavi Vuko, da mu jebem majku kroz majku, mater mi je pred očima izrafao, oca mi je skupa s kućom zapalio, u podrum pun djece bacio je bombu, cuku koji je bio na lancu ustrijelio je, sta mu je pašče bilo krivo, pasijem sinu, da mu jebem krvavi uranak; sestru mi je odveo, a đe ju je odveo, dajte mi ga da ga sad pitam; dvoje dece sam imo prije nego što je on naišo, a sad imam ove dvije ruke, gledaj ih krvavi Vuko i vidi šta čine kad su same; mali televizor, ruski crnobijeli, evo ako je od ovog dlana veći, uzo ga pod ruku, pa nosi, a je li, Vuko, šta ti je on trebo, zar nije bilo većih, je li, krme vlaško, čuo je Ahmeda, Mehmeda, Aliju kako viču, čas prije nego što će krenuti linč i istovremeno je strepio zbog onoga što je učinio i što nije učinio, ali bi se nekome moglo učiniti da jest; vidio ih je kako ustaju s hoklica i cjepanica, skaču iz čučnja kao klokani, bacaju opuške, stežu znoj u šakama i kreću za njim; kao u kaubojskim filmovima diže se prašina za potjerom, strka oko*

zgrade i po dvorištu, prije nego što ga uhvate i zatuku onim vrelinim ciglama nad kojima vri voda. Kad krenu, bježat će prema kancelariji upravnika logora, velikog plavokosog Amerikanca Džefa, kojeg oni zovu Džafer. On ih neće pustiti da ga ubiju. U Srbe iz dvorišta se ne može pouzdati, iako ih je barem dvostruko više nego muslimana. Neće ga braniti, nego će samo stajati i gledati ili će okretati glave i skrivati se okolo da i njih netko ne bi prepoznao ili jer su sretni što se to njemu događa; oni koji su se borili i u borbi su mogli poginuti najviše su im krivi jer nisu kod svojih kuća.

Tunjavu su i jadni, kao da ih je poplava poizbacivala i kao da je ovaj rat bio svačiji, samo nije njihov. Svaki gleda svoj posao, a žene im zajedno s njihovima kuhaju kafu. Zbližile su se kao da ničega nije bilo i samo su iz jednoga prešle u drugi kokošinjac i sad zajedno sjede na jajima.

Muslimanke kunu one koji su im zapalili kuće, a Srпкиnje kunu politiku koja je do svega dovela, ali se međusobno bolje slažu, nego i jedne i druge s vlastitim snahama i svekrvama. A srpska djeca ne ratuju i ne pjevaju okolo srpske pjesme, nego šute i gledaju. Rastu im oči pred onim što vide. Plaše se. Čega se plaše? Malih muslimana? Ili su im odrasli zabranili, jer ako Amerikanci čuju četničke pjesme, neće ih pustiti u Ameriku. Ovaj mi je poznat!, premirao je Vuko pred jednim, premda se nije usuđivao ni pogledati ga dobro; je li onaj sijedi brico Masud iz Ustikoline?, ohladio se nekoliko metara dalje, eno ga, Alija!, učinilo mu se, ali srećom ili čudom nisu to bili ni Masud, ni Alija, niti je Vuku Salipura u sedamnaest dana pakla itko prepoznao, što je bilo nevjerovatno jer su ti ljudi bili iz sela kroz koja je stotinu puta prošao, u kojima je prije rata pio i kroz koja je u proljeće 1992. nadirao kako je nadirala slavna vojska pukovnika Miše Jerotića, isturajući glavu izvan tenka, taman da ga svako dijete zauvijek upamti, kao što je pamtilo Batu Zivojinovića.

Četrnaestoga dana pomislio je da je gotovo. Na cjepanici, taman uz ulazna vrata, sjedio je Almas Džafić, osamdesetogodišnji alim i travar, koji je živio dvije kuće dalje od Salipura. Slijep od onoga rata, bijelih očiju, tek s dva modra kruga, kao da ih je dijete naslikalo vodenom bojicom, Almas je Kuran znao naizust i što koja biljka liječi, a *Allah nije stvorio ništa što iz zemlje raste, a da insanu ili hajvanu za nešto nije lijek; oboliš jer nemaš korijena da te od bolesti čuva, u travkama i drveću ono je što ti usfali*, govorio je Almas svojim piskutavim glasom, ali nikome to nije bilo smiješno, jer je svakome djetetu koje se rodilo u Pašinom gaju barem jednom spašavao život svojim mazama i melemima, čajevima i čudnim šumskim bobama. Dvapat je Vuku glavu vadio iz torbe; prvi put još dok je bio u kolijevci i samo što nije izgorio od vrućice, a drugi put kao odraslome čovjeku, kad mu je teška žutica u kombinaciji s alkoholom na zlo pošla. Oba puta Vukov je otac iz pojate vadio kutiju s dukatima Franje Josipa i računao hoće li biti dosta za sinovljev sprovod. Almas je imao kćer Almu, neudatu curu, jednako lijepu i u četrdesetim, koja mu je čitala iz učenih knjiga o tome što čovjek pred Bogom treba činiti; on je pamti i onda bi mu muslimani iz cijelog Podrinja dolazili da ih pouči i pomogne im da riješe neku životnu brigu. To je i bio razlog što je Vuko Salipur mrzio Almasa onom mržnjom koja je veća nego što ijedan ljudski osjećaj može biti velik.

Srbe je liječio, pomagao im da ostanu živi, a muslimanima je pružao ono što je za Vuka bilo veće od života: moć da rastu, da se bogate, prelaze put od staroga fiće, preko golfa do mercedesa, izgrade nove kuće, ljepše od starih, a sve to s jednakim parama koje su imali i Vuko i njegov ćaća i svaki Srbin u selu i da se pri tome vazda smješkaju kao portiri direktorima, kao putnici bez karte kondukterima, onim osmijehom slabosti; Vuku je to bila slabost, kao u onih vučjaka koji se u strahu pred pudlicom bacaju na leda. Lakše bi mu bilo da im je Almas davao novce, da im je davao milijune, pa da se od toga bogate, nego ovako. Prima ih je u kuću i davao im ono što on nije ni znao što je, otkrivao im tajnu, čiji je jedini cilj bio da uništi sav njegov svijet, ponizi ga i zauvijek ostavi na relaciji Titovo Užice-Sarajevo. Njega i sve njegove, sve koji nisu ulazili u Almasovu kuću po

tajnu, ostajali po nekoliko sati i izlazili kad bi već pala noć, tobože uplakani i zabrinuti.

Gledao ih je toliko puta i ništa im nije vjerovao. Znao je što slijedi: raj na zemlji, balijski dženet u Pašinom gaju, uz Srbe: Salipure, Ostojiće i Milovanoviće, koji gledaju i škrguću zubima. Ili mu se samo činilo da škrguću zubima, jer kad je počeo rat, skoro je pola njih gledalo kako da pobjegne i još muslimanima pomogne da pobjegnu. Ne bi ga začudilo ni da je čuo da su Milovanovići i Ostojići zajedno s njima po voćnjacima iznad sela zakopavali tursko zlato i devize.

Otkako se zapucalo, u Vuku su se izmjenjivali bijes i razočarenje. Nije shvaćao da ljudi ne vide kakav su život, i pored koga, živjeli. I kakvu sada šansu imaju. Umjesto da se raduju što je sada sve njihovo, cijeli Pašin gaj, sve do Drine i Drinom do Bijeljine, nudilo im se kao što više nikad neće, a hodali su po selu oborenih pogleda i trudili se da budu što nevidljiviji. Nije razumio što je to u ljudima da su cijelog života kukali da nemaju, a sad kad bi mogli imati, najradije bi ostavili i imanje i nemanje i zdimili iz sela. Bio je u Pašinom gaju kada su planule muslimanske kuće i kada se posred avlije popa Save svalio minaret, jer ga je pijani Džo Dinamitaš loše minirao, što i nije čudo kad je stručnjakom za eksplozive postao loveći na štapin ribu po Drini; bio je tu i kad su izveli lijepu Almu iz kuće i kad su je petorica užičkih rezervista odveli u vikendicu doktora Demirovića da je tamo nešto pitaju; bio je tu i kada je pop Savo zabranio da staroga Almasa zapale zajedno s kućom, *ako vi ne znatey znat će Bog zašto to ne treba činiti*, rekao je. Vuko Salipur bio je tu i kada su starca izveli iz kuće, gologa kao od majke rođenog, *nećeš u gaćama sakrivati devize*, skakutao je za njim Veljo Ostojić, *fuj, peder stari*, čepila je nos komšinica Vera dok su slijepca vodili ispred njezine kapije. Vuko se mislio bi li ga čizmom nabio u голу obješenu guzicu, ali nije to učinio. *Dozorilo i tebi, alime*, promrsio je na uho starcu, naglašavajući to *alime* kao nešto zbog čega je vrijedilo čekati, godinama, decenijama, stoljećima ako treba, *dok ne dode dan da se i naše krme očese o ogarak džamijskib vrata*, što bi rekao šumar Mitar. Almas se blago stresao, više od glasa koji je prepoznao, nego od prijetnje koja se u njemu čula. Vjerojatno je bio siguran da će ga ubiti, jer šta bi mislio, kamo ga to golog vode, ali bit će da mu nije bilo drago da je u tu stvar umiješano njegovo komšinče.

Allah je sigurno negdje i nekada poručio zašto je dobro pomoći onome tko će te jednom zaklati, dok je u kolijevci i čista duša još u njemu trepti, ali Almas se teško mogao sjetiti na kojem je to mjestu bilo i što slijedi kao pouka. Nije važno ni mjesto ni pouka. Važno je znati da Allah tako kaže, prepoznati ga u patnji i nesreći na isti način na koji ga prepoznaš u blaženstvu i miru.

Vuko Salipur je pošao svojim poslom, nije se osvrtao, ni osjetio alimov drhtaj; rekao je svoje kao što govori kamen kamenu i nije mislio o tome što će vojska dalje učiniti s golim Almasom, jer se tu i nije imalo što za misliti. Kada bi čovjek u ratu vodio računa o takvim stvarima, ni za što drugo ne bi imao vremena.

Četrnaestog dana u svome američkome čistilištu, usred vukojebine beogradskoga predgrada, Vuko Salipur stajao je na dva koraka od Almasa Džafića i od silnoga straha nije se usuđivao disati. Da se sad nakašlje, slijepi bi ga starac odmah prepoznao, jer ima uši koje bolje raspoznaju glasove nego policija otiske prstiju. Almas je sjedio na svojoj cjepanici, laktovima oslonjen na koljena, i u nekom sporom, hipnotizirajućem ritmu vrtio palčevima, što starci i inače često čine, ali Vuko je to vidio na jedan posve drukčiji način. On zna da sam tu, osjeća nekako, i sad me muči, na prste polako namotava moju vunicu i kada dode do kraja, upitat će: *sine Vuko, boli li te što, sine Vuko, Allah nas je bez korijena ostavio da bi na kraju pod travu pošli i njojzi hrana bili*, reći će i onda je gotovo. Nije se mogao pomaknuti, nije mogao koraknuti ako ne kaže nešto, a ako progovori, Almas će ga prepoznati, i ovako ga osjeća, ali tada će to biti sigurno, mislio je, prije nego što mu se vratila zerica snage, točno

onoliko koliko je trebalo da pobjegne.

Naredna dva dana je šutio i nije odgovarao ako bi ga netko nešto upitao. Svejedno gdje bi se zatekao, vjerovao je da će ga Almas čuti. U

avliji ispred spavaonica ionako se sve čuje, svaki glas i uzdah, kolika god bila vika, treska i dreka. Trećega jutra postrojili su cijeli logor, zajedno sa stvarima, znači najlonskim vrećicama i ponekom starom putnom torbom s kakvima se sedamdesetih išlo na more; Džef je stao pred stroj, s osmijehom od uha do uha, i sričući izgovorio: *Amerika vas čeka!*

Njegova zamjenica, naša cura, održala je polusatno predavanje o tome kako se trebaju ponašati narednih sati; neće svi danas poletjeti, nego će ići po grupama od po stotinu ljudi; ona će svakoga jutra čitati spisak tko je na redu za avion, i neka ne dižu graju, jer je to definitivno, ništa se ne može mijenjati; ako vam rođaci ili zemljaci ostaju, a vi odlazite, samo bez panike i zanovijetanja, jer će i oni za koji dan stići. Onda je otvorila tekicu i glasnije, s tonom u kojemu je bilo nečega iz čega bi se zaključilo da je cura zamjenica gospodina boga, a ne Amerikanca Džefa, započela: *Danas s aerodroma u Surčinu, a za New York i Boston polaze...* Vuku Salipuru su najprije počele teći suze, a onda mu se zamračilo i više ništa nije znao. Iz straha da će pročitati njegovo ime i da će ga Almas čuti, ispisao se iz budnih. U sljedećem trenutku vidio je nad sobom sjedokosog muškarca sa stetoskopom, Džefa i brkatu ženu u bijeloj kuti, vjerojatno medicinsku sestru. *Trebao si danas ići,* rekao je Amerikanac. Vuko ga je gledao očima punim mrkloga mraka i pokušavao dokučiti što se dogodilo: je li otkriven, pa će ga sad sprovesti u pritvor, u američku bazu, u Haag ili tko zna gdje, ili ipak postoji mogućnost da do Almasovih ušiju nije stiglo njegovo ime. *Ništa se ti ne boj. Ići ćeš sutra. Ili prekosutra. Ubacit će te u raspored. Nećeš ostati. Zdrav si. Samo ti je pozlilo. Nisi doručkovao? Pa, da, jasno, mora se doručkovati,* brbljao je doktor. Vuku Salipuru pao je kamen sa srca.

Možda ne sa srca, ali kamen svakako, veliki teški, ispod kojega je izletio roj malih ptica, nebrojeno njih, i rasporedio mu se krvotokom.

Almasa više nije vidio, u Ameriku je krenuo već sutra, u avionu punom Srba: znači, ipak vode računa da rastave ono što ni ovdje nije smjelo biti sastavljeno, pomislio je i konačno prodisao. Do Bostona je već bio pijan kao nitko njegov, što od brije koju su, za hrabrost, putnici posakrivali po džepovima, što od viskija koji je šarmom uspio izmoliti od stjuardese, iako je bilo strogo zabranjeno, pod prijetnjom otkaza, u avionu imigrantima davati alkohol. Amerikanka, međutim, nije odoljela, kao što će i većina ostalih žena koje sretne u Americi teško odoljeti Vuku Salipuru. Na svome prvom letu u životu on je otkrio svoj najveći talenat, mali rudnik zlata, kojega u Bosni nije bio svjestan.

Zapravo, nije ga ni mogao biti svjestan, jer tamo nije ni postojao.

Svejedno je li bio šofer autobusa ili tenkist ili komandir čete, za žene je bio rmpalija i sitni prevarant, prostačina sporoga duha i brze psovke, pijanac kakvoga nijedna mater ne bi poželjela za zeta. Ali već je po stjuardesi shvatio da se u Americi ne polazi od zetova, nego od nečega drugog, Vuko neće saznati čega, a toga je on, očito, imao za čitavu diviziju balkanskih plejboja. Na nekom čudnom jeziku, punom srpskih, njemačkih i filmskih riječi, koje su mu zvučale kao engleske, jeziku punom njegovih crnih očiju, a najviše dlanova i prstiju koji su skladno igrali kao u brodvejskom mjuziklu, uspio je stjuardesi objasniti da je taj viski njemu sve u životu i da je puno važniji od toga hoće li ona sutra izgubiti posao. Amerikanka je u njemu vidjela Nicka Noltea, mladoga Roberta Mitchuma, strica Sama ili tko zna koga, pa je, još i omadijana time što taj lijepi i nevjerojatno privlačni muškarac ustvari dolazi iz jednog razorenog, divljeg, pomahnitalog i krvavog svijeta, iz

nesreće i iz potpune slobode u kojoj je sve moguće i u kojoj ni najmračnije strasti ne ostaju neispunjene; na kraju mu je, da nitko ne vidi, pružila bocu viskija sakrivenu u jastučnici. Nije joj uzvratilo zahvalnošću prosjaka, što je tog časa, barem nad Atlantikom, zapravo bio. Sklopio je prste u osmijeh bogataša koji se samo za trenutak našao u nevolji i galantno uzvrća za uslugu. Odlazeći niz četverorede bosanske nesreće, stjuardesa se osjećala kao da joj je u džep spustio dijamantni sat sa svojim likom.

U Bostonu su Vuku Salipura iznijeli iz aviona, zaprijetili mu da će ga, koliko sutra, zbog nezapamćenog incidenta vratiti na njegov Balkan, ali on se nije toliko otriježnio da bi te riječi ozbiljno shvatio. Ili je znao da nema šanse, neće ga vratiti jer im se ne isplati, preskupo je. Amerika će, između ostaloga, postati mjesto gdje će Vuko, valjda zbog visoke kvalitete pića, u kojem više nema destilirane drvene grade ni metil-alkohola, steći nevjerojatnu pilačku rezistenciju. Uskoro će piti po dvije litre viskija, ali ne samo da će ostati na nogama, nego mu se skoro i neće primijetiti da je pijan. Tu mušku osobinu očito cijene u cijelome svijetu, a ne samo u Bosni, tako da će i njome podupirati svoj šarm među Amerikancima i Amerikankama.

Nakon što je odmamurao svoju prvu američku noć, Vuko je krenuo putem koji je sam odabrao i koji nije imao nikakve veze s imigracijskih programima State Departmenta, planom integracije u američko društvo, organiziranim učenjem jezika, razgovorima s psihologom i sličnim sranjima za koja on nije imao vremena, što je i rekao nekom Zaviši, socijalnome radniku zaduženom za njegov slučaj, kad mu je jednog jutra u pola osam banuo na vrata s fasciklom punom formulara i upitnika. *Ti meni ne trebaš i bolje ti je da me više ni ne tražiš, jer sljedeći put te neću ovako fino dočekati. U te svoje papire zapisat ćeš sve najbolje i najljepše o meni. I to ćeš ponavljati svakog mjeseca. Za obojicu je bolje tako. Niti ćeš me buditi u ova doba, što je u mom slučaju rizična stvar, niti ću te ja tražiti po Bostonu da ti oba oka izvadim jer si me zajebo.* Zaviša je trepćući zurio u tek probuđeno čudovište, okrenuo se u mjestu i otišao niz stubište sa senzacijom noža u leđima i stvarno se više nije vraćao. Vuko je uredno dolazio po svoj novac, a šta je pisalo u izvještajima o njegovoj integraciji, nije bilo ni važno.

Trebalo mu je šest mjeseci da upozna Lisu, kćer bostonskoga bankara, još dva da se s njom preseli u Salem, još tri da ju oženi i da na kraju, mimo reda i svih pravila, nakon godinu i pol dobije američko državljanstvo. Od tada je mogao biti siguran da mu se više ne broji ništa od onoga što je radio u ratu jer ga kao Amerikanca ne dohvaća nijedan sud na svijetu osim američkoga. A dok bi američki sudovi shvatili što se dogodilo u Podrinju i dok bi višegradski muslimani skupili novac za američke advokate, već odavno bi s njegovih ruku bila oprana sva krv od onoga što je učinio i što bi ga netko mogao nabijediti da je učinio. Bio je zaštićen kao McDonald's usred Biafre i ledeno hladna coca-cola nasred saharske pustinje. S novim pasošem rodio se novi čovjek i mogao je postati sve osim predsjednika Amerike, a i to samo zato što Pašin gaj još uvijek nije u Sjedinjenim Državama. Dok je s mercedesovim ključevima u jednom i novim dokumentima u drugom džepu sjedio s Lisom i njezinim roditeljima na ostakljenome krovu hotela Hilton, uz pogled na pola Amerike, pomislio je kako bi bilo lijepo da sada naiđe stari alim, pa da mu dovikne: *Sta je, alime, još ti nije dozorilo!* Nujan, jer je znao da se takve želje ne ispunjavaju i da će prije kamila proći kroz iglene uši nego što će se slijepac iz Pašinog gaja pojaviti u Hiltonu, ostao je Vuko Salipur sa sjećanjem na svoj najveći životni strah, kao s jedinom stvari koja je, makar malo, mutila bistrinu njegove duše i podsjećala ga na onoga koji je bio.

Lisa je bila pametna i draga djevojka, voljena od svih kao što to budu najmlađe kćeri u bajkama. Rano se osamostalila i odvojila od očeva bogatstva, otišla koju hiljadu kilometara dalje od

Washingtona, da bi u salemskome Institutu za ekološka istraživanja u tri godine prešla put od mlade asistentice do direktorice. Vuku je voljela onakvog kakav on jest ili kakav je mislila da jest. Nisu joj smetale njegove noćne turneje po sumnjivim barovima, kockarnicama i okupljalištima sitne istočnoeuropske mafije. Opraštala mu je višednevna izbivanja, putovanja u Toronto i Montreal, gdje se, kao, nalazio sa starim prijateljima i ubijao nostalgiju. Nalazila bi ga često ranim jutrom kako spava u zagrljaju sa zahodskom školjkom, podnosila je njegove napade bijesa, kada bi porazbijao sve po kući, jer ne bi razumjela što od nje traži, a tražio bi, recimo, čašu vode. Uglavnom sve što je Vuko Salipur radio Lisi, a radio je stvari koje ni najstrašnija balkanska punica od zeta ne bi očekivala, tumačila je kao kulturološku razliku, nešto što će se s vremenom smanjivati, na čemu treba raditi, i što ima dvije jednako vrijedne strane, koje se samo moraju sroditi i približiti. Vjerovala je da su svi Bosanci takvi ljudi; da nisu kao da bi bilo tako krvavog rata, ali je znala da nijedna kultura nije superiornija drugoj, niti postoje manje i više vrijedni narodi ili narodi koji s drugim narodima ne bi mogli stupati u veze, pa je, što bi Vuko bivao gori, sve više ulagala u viziju onoga dana kada će jedno drugome postati slični i na takav način ispuniti čarobnu civilizacijsku formulu. Kombinacija Washingtona i Pašina gaja u koju je vjerovala kao u projekat, koliko Vukovog toliko i svog preporadanja, bila je u svakom, pa i u erotskom pogledu, silno uzbudljiva. Nestat će ono što je smatrala svojim nedostacima i slabostima; recimo, nesposobnost da se srodi s prirodom na takav način da bi mogla živjeti u šatoru podno Mount Hooda i na dvadeset ispod nule proučavati kukce koji se hrane mahovinom. Tu moć darovat će joj on, kojega vučje ime, divlja misao i plemenito antropološko porijeklo čine jačim. Vuku, istina, nije padalo na kraj pameti spavati vani na minus dvadeset, ali se hvalio da može. S druge strane, on će se, vjerovala je, zainteresirati za sve te male živote, za kukce koji jedu mahovinu, a koji su na rubu izumiranja i za mrmote kojih je već manje nego Indijanaca. No, zapravo ništa od svega toga i nije bilo najvažnije.

Voljela ga je i što god bi on radio nije išlo protiv te ljubavi. Nježna i laka igrala je oko njega sve dok priča nije krenula po zlu ili dok Vuko nije odlučio da je došao kraj.

Još nije slutilo na propast kada je u kuću počela dovoditi pse iz šinteraja, ali da nije bilo toga, njih dvoje bi ostali zajedno. Naime, gradske su vlasti odlučile da iz higijenskih razloga očiste grad od odbačenih pasa i mačaka, koji su se u posljednje vrijeme nevjerojatno razmnožili, pogotovo otkako su u Salem počeli pristizati istočnoeuropski azilanti. Ti ljudi imaju krajnje neobičan odnos prema prirodi i domaćim životinjama. Razrovali su travnjake ispred dodijeljenih im kuća i počeli saditi paprike i paradajz, pse drže na lancima i noću ih puštaju u lutanje, a kada se kuje oštene, po mjesec ili dva čuvaju psiće u kući, da bi ih zatim stavili u kartonsku kutiju i u prtljažnik i izbacili ih na drugome kraju grada. Nakon otkrića od prije dvadeset godina da disidenti iz srednjoazijskih sovjetskih republika po svojim njujorških stanovima šećerom hrane žohare i doživljavaju ih kao nešto između kućnih ljubimaca i svetih životinja, priča o salemskim psima i mačkama i njihovim nezakonitim istočnoeuropskim roditeljima bila je uvjerljivo najvećom senzacijom objavljenom u časopisu za ekologe i ljubitelje životinja *Natureland*. Lisa se, naravno, nije grozila ljudi koji odbacuju mladunče, jer nije politički korektno ni zgražati se nad majkama koje svoje bebe ostavljaju pred ubožnicama - ne možeš nikada znati što ih je navelo na takav korak, ali je bila užasnuta namjerom salemskih vlasti da problem riješe primjenom *Ciklona B* ili smrtonosnih injekcija. Kao i većina entuzijasta iz njezinog Instituta, bila je uvjerena da se napušteni pseći i mačiji svijet može spasiti od pomora tako da ga se, privremeno, primi u kuću, a onda putem plaćenih oglasa u novinama i na televiziji raseli diljem Sjedinjenih Američkih Država.

Plan je morao upaliti, pogotovo što joj nijednog trenutka nije palo na pamet da bi Vuko mogao imati

išta protiv pasa, tim prije jer dolazi iz istog svijeta koji je zbog bliskosti s prirodom i prijateljstva sa životinjama i stvorio gradski komunalni problem.

Ulične džukele, koje je netko ostavio ili ih nije imao tko ni ostaviti, šetale su po kući, srale i pišale, lajale, tukle se između sebe, izležavale se po krevetima i otomanima, režale ako bi ih pokušao otjerati, a Vuko je mislio sići s uma. Bilo ih je već sedamnaest; plaćala je dvije Portorikanke samo da se o psima brinu, kada je u prošli četvrtak, bilo je pet popodne, donijela na rukama, kao da dijete nosi, maloga žutog psa, nije mogao imati više od dva mjeseca. Vuko je gledao košarku na televiziji, prišla mu je, gurnula pašče pod nos, *pogledaj, drago malo biće*, Vuko je frknuo kroz nos, *pogledaj, mali krzneni anđeo*, i nije ništa rekao. Do večeri se mali već na deset mjesta ispišao, sve dok nije napravio grešku koja će ga stajati života. Malo rijetko žuto govance ispustio je u Vukovu papuču.

Nije ni gledao kad ju je htio navući na nogu, a onda je osjetio nešto slipavo pod prstima, sagnuo se, zavukao ruku i shvatio. *Lisaaaa*, dotrčala je iz sobe, *što se dogodilo?*, na nosu je imala naočale koje koristi samo dok radi na kompjutoru, Vuko je, kreveljeći se, ponovio njezine riječi, pa stao, kao da se ne može sjetiti kako da na engleskom sastavi rečenicu u kojoj bi psovka zvučala kao uvreda, a ne kao replika iz filma, okrenuo se, zgrabio maloga žutog psa, podigao ga, odnio do Lise, *evo što se dogodilo!, gledaj sad što se dogodilo!*

Lomljenje psećega vrata zvučalo je kao kad u talijanskome restoranu debela kuharica nad kipućom vodom napola prelomi stručak špageta.

Načas je Lisa više vjerovala tome što je čula nego onome što je vidjela.

Glavu maloga stvora Vuko je okrenuo za tristošezdeset stepeni i prazne pseće oči primile su sjaj dugmadi na njegovoj košulji. Čak ni tada Lisa nije mislila da je gotovo, počela je vikati na njega, prvi put otkad su zajedno, vrijeđati ga, ali tko zna što od svega toga on može razumjeti, histerično plakati, udarati ga po grudima svojim malim šakama. Vuko je samo stajao, ne ispuštajući iz ruku mrtvu krznenu stvar, svoj lovački plijen, prazan i čudno nezainteresiran. On je, naime, svoje obavio, ispraznio se od onoga što mu se nakupljalo otkako je tu paščad počela dovoditi u kuću, pa bi sad najradije nešto popio. Ali u ovakvoj situaciji to nije išlo. Morao je stajati dok uragan ne prođe i dok je tako stajao, skoro u nirvani, brojao sekunde, gluhi, slijep i zanjihan, Lisa mu je zalijepila šamar. Vuku je odletjela glava, previše se opustio, u ustima je osjetio okus krvi, zvečalo mu je u ušima, kao da mu je u glavi zasvirao brazilski orkestar s puno onih šuškalica i zveckalica. Da još milijun puta u životu pokuša, Lisa ne bi uspjela sastaviti tako savršen šamar, besprijekorno tehnički izveden, kao prepisan iz udžbenika za šamaranje. I da ga još sto godina po vas dan bokseri teške kategorije tuku, Vuko ne bi bio tako grogirani. Blenuo je u nju kao da u nešto gleda prvi put. Dogodilo se to u petoj-šestoj minuti njezina nastupa, nije se radilo o afektu.

Lisa je shvatila da nisu u pitanju kulturološke razlike, jer i ako postoje narodi koji se ubijaju do međusobnog istrebljenja, ne postoje narodi u kojima je normalno lomiti vratove bebama, bile one i pseće.

Prekoračio je granicu njezine snošljivosti i vjere da ju svojim ponašanjem nešto uči i Lisa je u hipu postala odgojiteljica u domu delikventa, jednako ambiciozna i nesalomiva kakva je bila i u misiji međusobnog kalemljenja dviju kultura. Opet ju ništa nije moglo zaustaviti, pokolebati i navesti da odustane od Vuka.

Dva dana trajao je kućni rat i dva dana Lisa nije išla na posao, pokušavajući od Vuke Salipura načiniti čovjeka. Vjerovala je da se ljudi prave kao hamburgeri; i sistematično, puna snage, precizna

kao uragan kad porazbaca kuće u Santa Monici, ne gubeći niti u jednom trenutku živce, objašnjavala mu je vrijednost svake stvari u kosmosu, smisao svakoga ljudskog postupka i veličinu duše maloga žutog psa, čiji je prekinuti život vredniji od svih preostalih života zajedno, kao što je svaki prekinuti život na Zemlji bio važniji od svega živog što je ostalo.

Držala mu je predavanje o okrutnosti i o tome da je korak koji dijeli čovjeka koji ubija psa od čovjeka koji ubija ljude tako mali da se golim okom i ne vidi. Ubojica psa ne ubija dvonošce samo dok se plaši policije. Ali taj strah je kratak, objašnjavala mu je, i savlada se kad-tad.

Ili se jednom dogodi da policija prestane zaustavljati ubojice. Recimo, izbije rat. Hoće li on, Vuko njezin, pitala ga je, već sutra ili prekosutra ili za pet godina ubiti nju, zavrnuti joj vratom, jer njezin nije ništa deblji i tvrdi nego u maloga žutog psa, ili će sačekati da dode takvo vrijeme da postane američki ratni heroj. Ako je odlučio biti američki ratni heroj, ona će sve učiniti da ga od toga odvрати; ali baš sve! Ako treba lobotomijom i elektrošokovima, onda i na takav način. Jer manje je zlo elektrošokovima liječiti ljude koji kane postati američki ratni heroji, nego ih pustiti da poubijaju još jedan Vijetnam i Afganistan. I kako to da on to ne shvaća, pitala ga je, on koji ima iskustvo stradanja i bio je i Vijetnamac i Afganistanac dok je bio u Bosni i mali žuti pas kad je tek došao u Ameriku? Koja se to okrutnost u njemu probudila, gurala mu je svoju malu šaku pod nos, da je postao ubojica. Je li ga tome Amerika naučila? Ako jest, ona će iz ovih stopa otići pred gradonačelnikovu kuću i spaliti se.

Vuko je čas bjesnio i razbijao, čas bi padao u stupor, sjedio i gledao pred sebe, sve manje shvaćajući što mu se dešava. To više nije bila njegova žena, koju je volio ili je nije volio, što Vuku nije bilo jasno, niti je o tome mogao misliti, jer misleći o Lisi, on je istovremeno mislio o novcu, mercedesu, kući i onome najvažnijem, američkome pasošu, koji ga je spasio od svih mogućih sranja i svih policija i sudova što bi ga po Bosni i okolo nje mogli tražiti; to više nije bila Lisa, jedino to je shvaćao, ona se pretvarala u nekoga drugog, koga je dobro poznao, jer je cijeloga njegovog života bio tu i pričao iste ovakve gluposti, koje živome čovjeku pod kožu ne mogu, o dobrim i lošim, o mrtvim i živim, o Bogu i o kosmosu; Lisa se pretvarala u slijepoga alima Almasa Džafića. Pretvarala se u onu vrstu ljudskih bića, za koju do tada nije znao da je vrsta, koja je uvijek spremna ne razlikovati ljude od pasa.

Trećega ratnog dana iskoristio je priliku kada je Lisu shrvaio umor, pa je zaspala na trosjedu, uzeo je ključeve od mercedesa, novce koje je držao, na njezin užas i nerazumijevanje, u koverti ispod ladice s escajgom, zastao iznad njezina uzglavlja, dodirnuo joj palcem i kažiprstom kosu i otišao. Neko vrijeme se vozio po gradu, obišao mjesta na kojima je provodio noći, večerao u restoranu kod Boše Bugarina, za sreću odigrao tri ruleta, sva tri izgubio, i krenuo na put.

Vozio je nepun sat kada je pokraj ceste, u plitkome jarku ugledao Buick Riveru, a onda i Hasana Hujdura kako maše rukama po zraku. *Tu ima mrtvih*, mislio je po mahanju i stao. Iz Vukove perspektive bio je to prvorazredni moralni čin, jedan od rijetkih za koje je uopće znao, ali nešto što se ne smije prekršiti. *Kad vidiš čovjeka koji ima probleme na cesti ili je, ne daj Bože, doživio nesreću, tada ne misliš o tome da ti se žuri ili da bi ti svojom utrobom mogao uprljati tapecirung, nego staješ i pomažeš.*

Hasan je bio izvan sebe. *Sto se dogodilo*, pitao je Vuko, *ima li mrtvih*, nastavljao je, *boli li te šta?* Hasan stade, *ti si naš!*, reče na pravom Vukovom jeziku, *jesam ili nisam, kako se uzme*. Rukovaše se,

Vuko... Hasan, i tako usred osniježenog Oregorta prvi put u povijesti te zemlje, ili barem jedne lokalne ceste, prostruji osjećaj po kojem već stoljećima dišu bosanske šume i postoji ta zemlja. *On*

sumnja u mene, pomislit će i jedan i drugi i osmjehnuti se poput kurjaka, koji drugome kurjaku u zajedničkome zatočeništvu hoće pokazati da nije opasan i da ne misli zlo. A zapravo ne sumnjaju, nego sumnjaju da onaj drugi sumnja, dok god pružaju i prihvaćaju ruku, u Oregonu, kao i na Balkanu; poginuli bi jedan za drugoga lakše nego rođena braća iz nekog drugog svijeta, kao što bi se lakše, i s više razloga, međusobno poubijali. Sve zavisi od mjesta i vremena radnje i isti su razlozi za ljubav i mržnju. Razmjenjuju žrtve na način na koji se drugdje razmjenjuju pozdravi, jednako pažljivo i uz slične protokole. Štošta je Hasan Hujdur zaboravio u dvadeset američkih godina, uključujući i svaki razlog za mržnju i rat, ali nije taj osjećaj u prepoznavanju. Puno toga u Vuku je ubijeno i uništeno, više njim samim, nego što su ubijali drugi, ali ostala je potreba za tim osmijehom iz koje je, nekada davno, puno prije njegovog rođenja, nestao svaki praktičan razlog. Natočili bi jedan drugome krvi ispod vrata ako treba, kao što neki mirniji svijet ne bi drugome natočio ni čašu vode.

Nisam bio dolje petnaest godina, stajao je uz Buick Riveru dok je Vuko pokušavao pričvrstiti sajlu, nisam htio dok je trajao rat, ne iz straha, nego da ne osjetim mržnju-, Vuko se poleduške zavlačio pod Buicka, zadigao mu se džemper, pa je golim leđima topio snijeg, toga nekad nije bilo i ne znam iz čega je nastalo, nije mogao pronaći alku za koju bi zakačio spojku, ali sad bih već htio otići malo, vidjeti, sresti ljude ako su živi, dalje je govorio Hasan, podvirujući se, zbunjen jer nije znao što da radi i kako da pomogne. Evo ga, jebem ti američke aute, Vuko je konačno obavio stvar, sad sjedi za volan i okreći lagano u desno, drugi kraj sajle zakačio je za mercedesov odbojnik, izvući ćemo ga da jebe rak raka.

Pola sata trajala je borba da se nekoliko tona težak primjerak romantične ere američke automobilske industrije izvuče iz jarka. Na trenutke se činilo da, poput utopljenika, Buick Rivera radi protiv vlastitog spasa i da će i mercedesov terenac, mezimac europskih bogataša i vikend-avanturista, završiti pokraj njega, pa je onda izgledalo kao da mu još samo pola metra nedostaje da se vrati na cestu, nakon čega bi kliznuo u još dublji snijeg. Hasan se znojio, premda je već odavna bilo ispod minus dvadeset, više od srama nego od napetosti ili napora. Tako je glupo ispalo, samo je zatvorio oči i pošao za jednom mišlju koja je kliznula u mrak i već se našao u jarku.

Zaspao je pokušavajući se sjetiti onoga što je namjeravao Angeli reći ako mu opet kaže da Buick Rivera previše troši i da bi trebali kupiti novu Toyotu; bacio se poput maloga golmana na betonskom nogometnom igralištu, samo da uhvati tu rečenicu, tu misao bježalicu, i razbio se na način koji će, eto, završiti u poniženju. Koliko god mu je bilo drago što je naišao *naš čovjek*, jer drugi bi u najboljem slučaju nazvao vučnu službu i otišao svojim putem, a i to samo ukoliko pripada sektu kršćanskih fanatika pa vjeruje da će se u paklu peći ako ne pomogne potrebitom, toliko se lošije osjećao što mu pomaže netko tko zna i razumije svaki njegov mig i pokret. Lako je osjećati sram pred onima koji taj sram ne primjećuju. Još lakše je praviti budalu od sebe među svijetom koji uopće ne zna što znači praviti budalu od sebe.

Grozno je to činiti pred ljudima koji tvoju slabost osjete prije nego što je osjetiš sam.

Vuko je bjesnio u mercedesovoj kabini; trebalo mu je da uspije, bio je željan divljenja, jer ga od onog sranja s psom nije vidio u nečijim očima, a navikao se na to otkako je u Americi, i to navikom koje postaješ svjestan tek nakon što ostaneš uskraćen. Divljenje je za njega droga. Postajao bi nervozan kada bi Lisa negdje otputovala i još bi se tako poklopilo da u gradu ne bude nikoga od njegovih poznanika, zemljaka, krupnih i sitnih dilera i prevaranata koje policija nikad nije privela. Hodao bi okolo i ujedao, prijetio prodavačima na benzinskoj pumpi, blagajnicama bacao sitniš u lice i očajnički tražio onoga u čijim će očima vidjeti pravoga sebe s kojim je jedinim mogao biti

zadovoljan.

Ostajući sam bivao si je sve manji i slabiji. *Vuci pičko*, škrgutao je i udario dlanovima po upravljaču, ali mercedes naprosto nije mogao obaviti tu stvar, niti riješiti tako različite probleme dvojice ljudi.

Stajali su nasred ceste zureći jedan u drugoga. *Imaš li mobitel?*, Hasan je shvatio da će potpisati predaju i da ideja o odlasku po Angelu umjesto da spašava savjest biva zametak novih nevolja, o kojima još ništa ne zna, niti sluti od čega bi se mogle sastojati i nema načina da se na njih pripremi. *Halo, Geli. Na cesti sam. Vani, u snijegu. Geli, imao sam malu nesreću. Ne, meni nije ništa. Vrat je u redu, ne boli me.*

Nisam zvao hitnu pomoć, zašto bih je zvao. Halo, Angela, slušaj me, kliznuo sam sa ceste. Ne, gume su u savršenom redu. Ja sam kriv. Ne, ja sam kriv, nije kriv auto. Zaspao sam i sletio sa ceste. Nije slupan. Ne, neće trebati popravak, ali ga ne možemo izvući. Jedan gospodin, njegov sam mobitel uzeo. Samo ti javljam da ne mogu doći po tebe. Al Rahimi je već otišao? Uh, uh, uh. Znaš šta, idi u hotel. Ujutro ću doći po tebe.

Zašto nećeš? Dobro. Onda budi tu gdje jesi. Naruči taksi. Da, i sad voze taksiji, zašto ne bi vozili, uvijek voze. Ne znam koliko bi to koštalo do Toleda. Nije važno koliko. Ja ću doći. Zapravo naći ćeš me tu. Zašto nećeš? U redu, onda ostani do jutro. Ne, nisam bezosjećajan. Nisam ni zao. Radi ono što misliš da je najbolje. Tako je. Ja se slažem. Čekaj, samo momenat... Vuko je gurkao Hasana, mahao mu pred nosom, otvarao usta kao da nešto govori, dok mu nije uspjelo: Čuj, jarane, vidim kakva ti je situacija. Bit će najbolje da te ja fino odvezem u Salem.

Tamo uzmeš ženu, pa vas vozim natrag. Usput ćemo pozvati vučnu službu da izvuče ovaj tvoj krš. Hasan je odmahivao, sklapao ruke, *nema govora, nema potrebe*, Vuko ga je povlačio za rukav prema mercedesu,

ma ima, kako ne bi bilo i ti bi to za mene napravio, što je uvijek krunski argument u natezanju ovakve vrste jer reci da ne bi, *ali kako ćeš se sad vraćati dvadeset kilometara*, Hasanov sram samo je rastao, *imam ja vremena, hajde, nećemo valjda ko ovi američki šupci*, ugurao ga je na kraju u auto. *Halo, Geli, promjena plana, ipak dolazim po tebe, ne, ne možemo ga izvući, vozi me gospodin koji mi je pomogao, Buick Riveru ću ostaviti tu, da...*

I tako su krenuli prema Salem, dvojica ljudi koji su jedan drugome znali sasvim dovoljno da bi bili intimni, premda se uopće nisu poznavali. Ono što su, međutim, jedan od drugoga čuli, uputilo ih je na različite, pogrešne, strane. Hasan je u Vuku vidio tipičnog našeg čovjeka u bijelom svijetu. Dobar je ko kruh, valja se po snijegu da ti pomogne, a uživa čim nekome može reći nešto kao - američki šupci. To je šifra zajedništva, ono po čemu se osjećamo izabranicima u svijetu koji nije naš; ponižava nas da mu se prilagodavamo i sva nam je sreća i zadovoljstvo u tome da sretne nekoga kome ćemo se, uvijek s istih visina, požaliti na američke šupke.

Za Vuku Hasan je bio samo musliman, drukčije o njemu nije mogao ni misliti, ali dobar i pošten musliman, kakvi nisu živjeli u njegovom selu. Takvome čovjeku on će pomoći u svemu, prije nego nekome Amerikancu ili Srbinu, jer Vuko nije nikakav nacionalist, on nikoga ne mrzi zato što je druge vjere, do te činjenice mu je jako stalo. Davno si je u glavu zabio istinu da je Tito bio zlotvor, a ne najveći sin naših naroda i narodnosti, i da mu je jedini cilj bio zbrisati s lica zemlje sve što je srpsko, da je bratstvo i jedinstvo bilo prevara i da su se pedeset godina samo oštrili noževi i podmazivale puške, ali ni njemu, ni svim njegovima nitko nikada nije rekao da bi nekoga trebalo mrziti samo zato

što je musliman ili katolik. On ni u ratu, među najžešćim momcima, kojima od šubare, brade i kokarde nisi mogao vidjeti lica, nije sreo takvoga. Više je mržnje u jednome pogledu koji bi njegov punac uputio portiru Portorikancu, nego što je mržnje bilo u svim bosanskim ratovima. Vuko je bio uvjeren u to. Nikad se mi nismo mrzili kao što se oni mrže. Mi smo samo rješavali nesporazume. Nade se selo u kojem živi hiljadu pokvarenih muslimana, dokazano i provjereno pokvarenih. Kao što sigurno na svijetu imaš sela s pokvarenim Francuzima, Nijemcima i Amerikancima. Kao što postoje i sela s pokvarenim Srbima. I šta ćeš ako si iz takvoga sela, a nisi musliman i nisi pokvaren. E, našlo se deset, možda dvadeset takvih sela, pa su se na jedini mogući način rješavali nesporazumi. Nikoga Srbi nisu mrzili.

Ali dosta je deset, možda dvadeset sela, Vuko ih je taman toliko znao, pa da nastane belaj kad dodu stranci, pa sve počnu tumačiti na neki svoj način; vide zapaljene kuće, ljude u zbjegovima, uplakanu starčad i tenkove koji ih gone, pa otvore svoje knjige, malo prolistaju i kažu - to je genocid. Kakav genocid, ljudi božji? Kako genocida može biti ako nitko nikoga nije mrzio? Jesu li Srbi pjevali pjesme i o Emini i o Almi i o Fatimi? Jesu. I prije rata i za vrijeme rata, a sigurno ih pjevaju i nakon rata. A jesu li bijelci pjevali pjesme o crnkinjama dok je trajalo ropstvo?

I je li Hitler pjevao pjesme o lijepim Jevrejicama? Nije. Naravno da nije.

E, tu je, po Vuku Salipuru, i bila razlika između genocida i rješavanja nesporazuma.

Jadna je to zemlja i svi mi skupa s njom, rekao je. Amerika?... Ma kakva Amerika. Bosna, jadan ne bio... E, vala baš, jadan ne bio... Eto, kako ćeš ti na engleski prevesti to jadan ne bio. Kako ćeš im reći, a da te razumiju? Nikako... Vidiš. Jadan ne bio. Isto je to i Amerikancu... Bilo bi kad bi on razumio. Pošli su obigravati oko teme koja ih je jedina zanimala, ali je nisu mogli potegnuti, Hasan jer mu se činilo nepristojnim ispitivati čovjeka odakle je, što ovdje radi i što je radio tamo, a Vuko jer ga je plašilo pošto bi na pitanja koja bi postavio morao i sam odgovarati; nije smislio što bi lagao u ovakvim prilikama, a nije mu bilo niti na kraj pameti da kaže istinu ili da objašnjava Hasanu šta je u Pašinom gaju značilo braniti kućni prag i kakav je slijepi alim čovjek i kakvo je zlo učinio ljudima koje god vjere bili, pa mu se na jednak način moralo uzvratiti, jer koliko god mu ovaj musliman bio simpatičan, malo je vjerojatno da će shvatiti, a tko zna, možda ima pištolj u džepu, pa da Vuko zbog preduga jezika na pravdi Boga gubi glavu.

Koje papire imaš?, ipak da sazna nešto konkretno, zeleni karton i bosanski pasoš, dok je bilo Jugoslavije bio je jugoslavenski, vidiš da nije bez vruga držati jezik za zubima, u mene je bogme američki, ne da mi se više zajebavati s onim dole, eh, da, a Amerikanci su mu šupci!, menije bilo svejedno dok se nije zaratilo, pa ga nisam ni tražio, a čim se zaratilo zaoštrili su kriterije, pa ga opet nisam tražio, mogao sam ga dvadeset puta u ovih dvadeset godina dobiti, koliko si ti u Americi?

Vuko se nakašlja, čisto da razmisli šta bi rekao. *Nekih pet godina... Pa, brzo si ga dobio... Žena mi je Amerikanka. Stari joj je velika fora, par milijardi dolara težak. Tvoja nije Amerikanka?... Nije, ali ima pasoš.*

Njemica je... Čuj Njemica! De nju nade!... A, znaš kako ti to ide...

Znam... Ne zna čovjek gdje će ga šta snaći. Igdje će se oženiti.

U Hasanovom slučaju to je zbilja bilo tako. Angelu je upoznao u jugoslavenskoj ambasadi u Washingtonu, one godine kada je bila Olimpijada u Sarajevu. Došao je produžiti pasoš, a ona je pratila neke bosanske glumce koji su s Hasanaginicom došli na turneju po Americi.

Da se Hasanaga nakon predstave u nekoj selendri blizu Seattlea nije zapio s lokalnim džeparošima, koji su mu za sedmoga pivskog pišanja s leda razbili glavu i ukrali pasoš, i da se baš Angela nije ponudila da povede ekipu u turistički obilazak Washingtona kad se već mora zbog Hasanaginog alkoholizma ići po novi pasoš, Hasan nikada ne bi upoznao Angelu Raubal. A ne bi je sreo ni da su Zimske olimpijske igre dodijeljene nekom drugom gradu, jer tada bosanske glumce ne bi pozvali na turneju. *Za nas brak zaslužni su pijanci, dripci i olimpijci*, šalio se, grleći Angelu, onih sretnih godina dok su mu otac i majka bili živi, pa bi za svaku Novu godinu dolazili u Toledo.

Imaš problema s njom, Vuko je zaključio da je ipak najsigurnije razgovarati o ženama. *Nemam. Ili, imam koliko ih ima u svakome braku. Brak bez svađe ti je ko grah bez zaprške. Ne postoji... Jah. Samo što ima većih problema i manjih problema. Veći dođu ako nije bilo manjih, pa da se navikneš. Evo, naprimjer ja. Ja sam ti do neki dan imao savršen brak. Bez ijednog problemčića. Ama ako smo se krivo ikad pogledali! I onda u pet minuta izbi neviđen belaj. Paščad, ej, najobičnija paščad, nikakve rasne džukele što koštaju po milju dolara, ta paščad postala su joj važnija od mene. U kuću ih s ulice dovlačila, sve dok nisam pobudalio. Ne bi vjerovo da mi je neko pričo. Nema šanse! Nigdje na kugli zemaljskoj ne postoji mjesto gdje bi ženi pašče bilo važnije od čovjeka! Je li tako? E, jebi ga, vidiš - nije tako! Dovala mi je u kuću trideset, sve samih lotalica i avlijanera, i svaki joj je bio važniji od mene.*

Samo što ne bi prstom pokazivala, pa govorila Vuko, ti si zadnji kurac za ovog šarova! Vuko, ovaj klempo je za tebe doktor nauka! Vuko, da si pas, možda bi bilo od tebe čovjeka, a ovako nema. I kako je svršilo?

Tako što sam ja fino otišo od kuće. Vidiš me? E, takav kakvog me vidiš danas popodne sam otišo. Zauvijek. Pošlo sam ju u pizdu milu materinu i nju i njene džukele i gotovo. Da sam imao malih problema, možda ne bi tako ispalo. Tu je Hasanu bilo jasnije zašto ga je čovjek povezao u Salem, a išao je u suprotnome smjeru. Očajnik. Sigurno bi se najradije vratio kući.

Ne mora to biti tako strašno. Razbjesniš se i odeš od kuće, pa se nakon nekog vremena vratiš. Dogodi se to, počeo je s pričom koja mu se učinila nekako logičnom. Vuko ga je pogledao onim pogledom od kojeg se usred ljeta lede prozorska stakla. Kod mene nikad. Ako sam otišao, onda sam i otišao. Nema vraćanja. Nisam ja takav čovjek.

Znam, znam, ima ih koji jednom sedmično odlaze i uvijek se vraćaju.

Ljigavi ljudi. E, ja vidiš nisam takav. Nemoj me pogrešno shvatiti, ali u tome sam Srbin jedan kroz jedan. Tvrd ko bukva. Neće sjekira kroz mene. Čaća me je naučio. Ako si pošo, onda se ne vraćaj. Jednom sam ukrao dječji bicikl iz radnje, vozao se cijeli dan, a kad sam se izvezao, uhvatio me je strah da će me naći i proglasiti za lopova, pa sam pošo vratiti bicikl. E, i onda su me uhvatili. Čaća je došo po mene, ništa nije govorio, odveo me kući, skidaj gaće, kaže, nemoj tata, skidaj gaće, ja skinem. Uzeo korbač za konje i počeo me lešiti po goljoj guzici. Ovo ti je što si ukro, ovo ti je što si ga vraćo, ovo ti je što si ukro, ovo ti je što si ga vraćo. I tako jedno pedeset puta. Kajiši kože su mi s guzice visili, tetka je morala dovesti Almasa, travara. Mjesec dana mi je meleme stavljao, pola godine je prošlo prije nego što sam opet čestito sjeo. Ali pazi! Pola je bilo što sam ukro bicikl, a pola što sam ga vratio. Shvaćaš?

A bio je u pravu moj čaća. Danas sam mu zahvalan, Bog da mu dušu prosti. A znaš kako me lešio? Uf, prštala je guzica ko kad kestene baciš u vatru.

Hasan je klimnuo, biva shvaća, kako ne bi shvatio; tražio je novu temu za razgovor, ali se ničega nije

mogao sjetiti. Ne može sad početi nešto o snijegu i zimi, požalio bi se na neku bolest, ali kako?, pitao bi -

je li se radilo o onom malom, dječjem biciklu ili je bio poni; u nas bicikle proizvodi Rog iz Ljubljane, je li tako?, a je li bilo i drugih proizvođača, možda neki iz Priboja ili je Unis u Vogošći isto pravio bicikle... Sve bi, kao, i zaustio, ali nikako naći pravu riječ, onu koja bi, poput dobrog oluka, skrenula bujicu. Postalo mu je usko, njegovo sjedalo bilo je preblizu Vukovom, koljena su im se skoro dodirivala, a zrakom koji ih je trebao dijeliti ne bi prošao ni vrabac raširenih krila. I on bi se stisnuo i skupio pred čovjekom koji s takvim užitkom priča kako ga je otac mlatio, kao da laže ili kao da bi najradije ponovio tu stvar, da i on nauči nekoga onome čemu je naučen. Nije to bila priča iz rodnoga kraja, ama nema to s Bosnom nikakve veze; hoće tamo komšija komšiji macolom razbiti glavu, hoće i otac ubiti boga u djetetu; kako i ne bi nakon što ga već ubije u ženi, ali nema tamo ritualnih prebijanja, niti obostranog užitka u moralnom poučku: otac ubije sina, a sin se time hvali! Ovo je nešto drugo, nešto što Hasan nije mogao prepoznati, no činilo mu se opasnim, kao mračne priče autostopera, koje su u Toledo Newsu izlazile dvaput godišnje, u vrijeme odmora i praznika, valjda da bi policija imala manje problema s ubojstvima na cesti, jer će ljudi sa strahom i oprezom odlaziti na put.

Eto, ja sam svoje rekao. Sad i ti reci. Možemo otvoreno pričati, kao muškarac s muškarcem. Niti se znamo, niti ćemo se više sresti. Zvučalo je kao prijatna. Nemam šta reći. Moji problemi su stvarno mali, Hasan je hinio dosadu. Odlično. Najviše volim slušati o malim problemima.

Nikad ih nisam imao... Ona puno radi... Zali ti se da puno radi? Kad se žena žali da puno radi, onda to nije dobro. Govori o jednome, a misli na drugo... Ne žali se, ali se to osjeti. Umorna je. Stvarno puno radi...

Hoćeš reći nervozna je? Čudo jedno koliko su žene u Americi nervozne.

Da mi je neko pričao, ne bi mu vjerovo... Nisam rekao da je nervozna...

Ali si mislio?... Ne, zašto bih mislio?... Pa šta si onda mislio kad si to reko?... Ne razumijem. Sta kad sam rekao?... Znaš, reću ti nešto, ali da se ne ljutiš... Reci... Reko bi ti, al nema ljutnje. Dogovoreno? Pričamo kao ljudi koji se ne znaju, a opet se znaju. Ti znaš ko sam ja, a i ja bogme znam i ko si i šta si ti. Je li dogovoreno, reci?, Vuku je hvatalo samopouzdanje. Osjećao je, nekim lovačkim instinktom, da se razgovor više ne može dotaknuti njega i da samo treba dalje napadati. Hasan je opet poželio da je kao Piero, pa da se sad poveća na svoju trostruku mjeru, da se napuše kao seoski kokot i naredi mu da zaustavi auto. Da lijepo izađe van, a ovaj neka s nekim drugim raspravi zašto ga je žena ostavila. Dogovoreno, nema problema, što bi se ljutio. Taman da se opet i vidimo, kao da ima nešto što čovjek čovjeku ne bi smio reći, hrabrio se Hasan. Znaš, po ovome se vidi ko smo i šta smo, ja Srbin, a ti musliman. Ne treba nam Holbrooke da nam to govori. Vidi se, pa se vidi... Po čemu se vidi?... Ja sam se pred tobom istresao, iščupo sam srce i bacio ti ga u krilo, a ti si se sav stisnuo, krvav od moje krvi i ništa nećeš reći. Svoje rane čuvaš u sebi. Ko da nešto vrijede i ko da ćeš za njih nešto dobiti. Para, zlata, šta ti ja znam čega. Ili ko da si ih patentirao, pa te sad strah da ću ti ih maznuti. Ma neću jadan, boli me kurac za tebe, ko što tebe boli kurac za mene. E, ali jok! Ti ne možeš tako. Stisneš se i čuvaš ono što je tvoje. Eto, to je. Ne kažem ni da je to dobro, ni da je loše, ali takvi ste vi... Mislim da to nema veze... A šta onda ima veze?... Ima veze to što ja nisam otišao od kuće, nego idem po svoju ženu, nemam s njom nikakvih problema, niti sam ih ikad imo.

Da jesam, ja bi ih i riješio... Maloprije si reko da imaš... Nisam... Jesi, jesi, reko si da imaš

problema. I to puno. Malih... A ako mi se o tome ne govori?... A ako se ni meni nije govorilo?... Pa zašto si govorio?... Zato što smo ljudi. Zar ni to ne valja? I tu imaš nekih primjedbi? Misliš da nije dosta to što smo ljudi? Pa ja, vamo ste svi bili za bratstvo i jedinstvo, ali takvo bratstvo i jedinstvo da vama svi budu braća, a da vi ne budete nikom. Ne ide to tako, jarane. Ni biološki, ni društveno. Eto, ako se kad upitaš zašto je puklo, otkud mržnja kad je nije bilo dok si ti bio dole, a bilo je nje, ali ili si ti bio ćorav kod očiju ili lažeš i sebi i meni, ako se upitaš zašto više nema rahatluka, nemoj se previše mislit jer eto ti odgovora. Ja sam tebi reko sve, a ti meni nisi reko ništa. Pa vidi šta smo jedan drugom.

Hasan je gledao pred sebe, ulazili su u Salem, na svim semaforima su migala žuta svjetla, vozili su polako, Vuko je uključio radio, glas s neke stare snimke pjevao je *Sweet Sue, just you*, policijska kola stajala su ispred razbijenog izloga libanonske piljarnice, *nemoj sad ništa reći*, poželio je Hasan, u Čajniču sam poznao jednu Suzanu, tužnim glasom starog kamiondžije rekao je Vuko, *bila je kurva, prodavala se mladoj vojsci*. Hasan je uzdahnuo s razumijevanjem i za Suzanu i za Vuka. Još tri ulice i naći će se pred Amazon Theatreom. Već je prošlo četiri.

Angela je sigurno bijesna kao papenov lonac, zaboravljen na štednjaku, jedne davne zime, prošlo je od toga trideset i nešto godina, kojeg je zaboravio ugasiti kad je išao u školu, ali je tako pištao da je komšija Ante, profesionalni vatrogasac, preskočio sa svoga na njihov balkon, ušao u kuhinju i poslije pričao kako je u Hujdurinice, Hasanove majke, shvatio da je papenove lonce izmislio Ilija Gromovnik lično, bijesan na ljude jer su mu razgonili munje, pa je sve munje potrpao u lonac da u njemu pište.

Eto, stigli smo, reče Hasan. *Samo polako. Meni nije nikakva frka. Ako sam se već vratio, onda mi se više nigdje ne žuri. Ako se tebi i njoj ne žuri*, Vuko je zvučao kao da su do maloprije razgovarali o rezultatima hokejaške lige, pa su se pokoškali oko toga je li bio buli ili nije bio buli.

Slušaj, jako je kasno, ona se u ova doba neće htjeti vraćati u Toledo.

Sigurno je zaspala u pozorištu... Znači tako. Naljutio si se, a fino sam ti reko da se ne ljutiš ako hoćeš da ti kažem to što sam ti onda reko. I obećo si da nećeš. Eto, drugi put si me zajebao, zbog nečega Vuko se pravio da je rezignirani vrtni patuljak na granici samoubojstva, smanjio se upravo onoliko koliko se Hasan želio povećati kad mu je pritužilo da izađe iz auta. Ali nije ni pomislio da ga čovjek možda zajebava i da upravo igra neku svoju komediju. *Nije mi bilo drago kad si za Buick Riveru rekao da je krš*, rekao je dok su se parkirali iza kazališta. Vuko nije razumio i namrštio se kao da mu pamet hoće pobjeći iz glave, a on joj mišićima oko očiju i nosa ne da. *Za moj auto, Buick Riveru, rekao si da je krš. To me je evo ovdje probolo. Nije do toga što bi ja bio osjetljiv na auto, čuj, pa nije mi on šta ti ja znam šta, ali nalego si na ono što je moj mali problem*. Vuko se ozari, na licu skoro da mu se moglo vidjeti sunce, koje će se na drugim ljudima, stvarima i zgradama u Salemu pojaviti tek za dva-tri sata, a i tad ako se ne spuste oblaci i opet ne udari snijeg. Izvadio je cigarete iz džepa, ponudio Hasana, *o, pa kod tebe se smije pušiti, da sam znao davno bih zapalio*, kratka pamet bila je, uz preosjetljivu savjest, glavni njegov problem. Skoro je zaboravio kakvog je monstruma dvadesetak minuta ranije vidio pokraj sebe i od čijeg je dodira više strepio nego da mu andeo Džibril, greškom ili pakošću, dodirom krila spustio virus Side na rame. Pušio je s Vukom, uzdisao duboko i slobodno, ne misleći, kao ni inače, kakvu će zbrku i košmar ovo čudno druženje već sutra proizvesti u njegovoj glavi. *Taj auto je moja Amerika. Sve sam s njime prošao, smirivao me je kad sam htio bataliti život i kad mi više ništa što bih čuo pod kožu nije išlo, popravljao sam ga, pazio, i u njemu sam se osjećao baš kao kod kuće...*

Tako je, prekide ga Vuko i iskreno ga pljesne po ramenu, u autu si baš ko kod kuće... E, vidiš, on mi je davao ono nešto što ti treba, svejedno je jesi li Amerikanac ili nisi, on je bio moj golf i moj bejzbol i moj psihijatar, a onda je njoj počelo smetati što toliko troši... Pa šta ako joj smeta, začudi se Vuko. Ne radi se o tome da njoj to samo smeta, i meni svašta u životu smeta, ali ona će na tome jahati, znam ja to, ona neće popustiti, njoj će taj auto postati najveći problem u životu, preko mrtvih glava će preći samo da ga se riješi, prvi put se Hasan zapravo počeo ljutiti. U trenutku mu je počeo goditi taj osjećaj, kao što čovjeku koji se cijeloga života nije usuđivao zaplesati gode prvi koraci u plesnoj školi, tamo gdje ni drugi ne znaju plesati.

Vuko je, gaseći cigaretu vraćao svoje staro lice. I to je ono što mi nisi htio reći? E, baš si ga zavrno, svaka ti čast. Izmislio u pet minuta, jel de?

Ne, nemoj sad mahat glavom. Sve je u dure jarane. Ako si me zajebo, barem je ispala dobra zajebancija. Ma, neeeeka, nemoj, nisam ti ja od onih koji ne trpe zajebanciju na svoj račun, hvatao ga je Vuko kao da ga pokušava spriječiti da plati račun u kafani, čuj, auto puno troši i to mu je problem sa ženom! Ma, jarane, slušaj šta ću ti reći! Da tu priču ispričaš u onoj emisiji što ju vodi ona debela crnkinja, cijela bi se Amerika u tebe zaljubila. Ma, puuuusti, nemoj meni tih folova, bolan. Ili je bio privučen mirisom svježije krvi ili mu je smetalo to što se Hasan pokušao ljutiti, a ljutnja mu je stajala koliko i teti Hatidži dok bi vikala na djecu koja joj krađu trešnje. Eto, vidiš zašto se o malim problemima ne priča. Ne vjeruješ, je li tako? E, jebi ga, ali to je istina, Hasan se svim silama trudio. Nakon što je već rekao ono što je rekao, a nije trebao reći, nije podnio da bude dvostruko kriv, taman pola krivice bilo prema nekome za koga jedva čeka da ga više nikad ne vidi. Zajebavaš se?, švercerski precizno premjeravao ga je Vuko, ali jebo vic ako deset puta ispričaš kraj, znaš ono: ispriča frajer vic, svi umru od šege, a njemu to nije dosta već deset puta ponavlja: Fata puši kurac, Fata puši kurac.

Ama jednom je bilo šega, nemoj deset puta, pa ga je opet uhvatila euforija. Nije šega i nije vic i nema Fate, Hasan se nije predavao. Vuko zašuti, zamisli se i odigra ulogu zamišljenog Vuka. Šutnje taman onoliko koliko je potrebno da u nju povjeruje onaj kome se šuti.

Nije to mali problem ako je istina što govoriš. Veliki je, ali ne zbog nje, nego zbog tebe. I znaš šta ću ti reći? Ne da se to riješiti. Zato ti je bolje da taj krš ostaviš u jarku... Nismo nazvali vučnu službu, sjetio se Hasan. Slušaj me šta ti govorim. Ostavi ga tamo gdje jest i zaboravi.

Čim si došao do toga da ti je problem što ženi smeta velika potrošnja goriva, nemaš gdje dalje. Fino se pomiri da to više nije tvoj auto. Kao što ništa tvoje ne može ni biti ako si takva budala da bi čas izlazio iz auta nasred ceste, a čas bi pričao šta ti je žena napravila, pomislio je Vuko, ali nije rekao. Zapravo, nije znao ni šta bi mu time rekao. Došlo mu je tek tako da kaže, jer dobro zvuči i jako odjekuje, ali nije bio siguran kakav bi efekat izazvalo kod Hasana, a nije još ni bio siguran koliko je snage u tom čovjeku i kada se počinje braniti. Još uvijek se plašio da ne bude nadigran i posramljen, što mu se dogadalo dok je bio samo vozač autobusa na relaciji Titovo Užice-Sarajevo, pa je pazio, kad sretne nekoga iz onih krajeva, da ne kaže tu riječ koja će ga odati. Nije mogao znati da to više nisu isti ljudi, kao što ni on nije isti, niti se može vratiti vrijeme u kojem je sve bilo drukčije i po njega, u razgovoru i priči, puno gore.

Znači, nećeš da vas vozim u Toledo?... Ne, stvarno ne... A da sačekam, da čuješ šta će ti žena reći... Stvarno nema potrebe. Hvala ti. I živio. Sigurno ćemo se još negdje sresti... Sigurno, mali je svijet.

Nedajbože da je manji. Sa srećom. I pozdravi ženu! Zadnje riječi izgovorio je zatvarajući prozor na autu, s osmijehom nekoga tko je dugo čekao da opet izgovori to pozdravi ženu!, a da onaj kojem to

kaže zapravo čuje *jebem ti ženu!*, a ne smije to pokazati da ne ispadne papak, nego još odgovara - *hvala*.

Hasan Hujdur stajao je na osvijetljenom parkiralištu, na kojemu nije bilo nijednog auta, sam među iscrtanim žutim linijama i čekao da se malo isprazni sve što mu se noćas prepunilo, pa da izađe pred Angelu.

Bio je pun do vrha, kakvoga sebe još nije znao. Ono što je Angela znala istresti u njega bilo je strašnije i po život opasnije, ali uvijek bi negdje malo procurilo, izašlo ili se nabilo u želucu, a pluća i mozak su mu ostajali slobodni. Sad je bio sav stegnut i sav nabijen i da mu je netko rekao da je dovoljno da ude u kazalište i da ga ona samo ružno pogleda, pa će eksplodirati gore od svake bombe, od dinamita, baruta i kerozina zajedno, i da će i on i žena i cijela zgrada Amazon Theatrea otići u prah i u tri pizde materine, ne bi ga to iznenadilo. Čovjek se razbije silnije od atoma.

No, kada se mahinalno, više nego iz neke potrebe, mašio za džep traperica, u njemu nije bilo novčanika. Nije ga bilo ni u kaputu, jer mu tamo nije ni mjesto, ni u džepu košulje, u njega ne bi ni stao. U

trenutku se promoćio pa ispario sav eksploziv, neki zupčanik mu preskoči u glavi i u sekundi je opet bio onaj stari Hasan, kojem je jučer krenulo loše i nižu se jedan za drugim sve sami pehovi i baksuzi, pa se pretvaraju u krivnju i osjećaj da je o nekome nešto loše pomislio, a zapravo je sam nakrivo nasaden i sudara se sa svijetom poput muhe zarobljene u svjetiljci. Stajao je na parking, s obje ruke u praznim džepovima, koje su mimo njegove volje, kao kokoš koja trči po dvorištu nakon što joj odsijeku glavu, skakale iz jednoga u drugi džep i nikako se nisu smirivale. Tražile su novčanik i kad je glavi već bilo jasno da ga neće naći.

Angela je sjedila u foajeu pustoga kazališta i pušila. Spustio joj je poljubac u kosu. *Očekuješ da ti nešto kažem? Stvarno misliš da ću ti nešto reći?* Bilo je hladno, portir je spavao u svojoj kabini. Glave naslonjene na prekrížene ruke izgleda kao da ga je netko ustrijelio u potiljak. *Mogla sam umrijeti od straha. To si htio?* Duboki svijetli tepih koji je prekrivao pod od zida do zida bio je sasvim neprikladan za blatno proljeće što će uslijediti možda već idućih tjedana. Vjerojatno bi mogli nagovoriti publiku da skida cipele pred vratima i obuva one crne patike od skaja, slične baletnim papučicama, koje su bile obavezni dio đačke opreme u stolačkoj osnovnoj školi krajem pedesetih. *Nadam se da ti je sad jasno zašto ne volim taj auto. Mogao si poginuti zbog njega.* A gdje je ona velika bijela peć na ugljen, čije bi gvozdene opkive teta čistačica na proljeće premazivala srebrom? Osvrtao se. *Sta ti je?*

Zašto šutiš? Ako su patike tu, zašto peći nema? Reci nešto. Kako si došao? Po licu su joj, kao i svake zime, izbile modro- crvene žilice. Kako to da ih tek danas vidi? Pucaju kapilari. Kada dodeš u neke godine, prestanu zacjeljivati, pa se žilice na licu vide cijele godine. Kod žena je to izraženije, pogotovo ako žive u krajevima u kojima su zime oštre i duge. *Jako sam umoran. Samo to. Sve je u redu.* Iznenadeno je podigla obrve. *Samo to? Misliš da ja nisam? Zar sve baš mora biti neko pitanje.*

Znam, Geli, znam da si ti jako umorna. Zato sam i htio doći po tebe.

Poljubio ju je u usne i ona se osmjehnu. Ili mu se učinilo.

Šta sad da radimo? Tek je pola šest. Do prvog autobusa je još dva sata. Poludjet ću ako ovdje ostanem još pet minuta... Hoćeš li da idemo u motel?... A šta ćemo u motelu? Spavati? Ne dolazi u obzir. Ne idem u motel da bih sat vremena spavala... Hajdemo u motel, pa spavaj koliko hoćeš... Kako to misliš? A proba? I sutra, zapravo danas, imam probu.

Probudit ću se u podne, u Toledu smo poslije tri, a ja u devet imam probu. Tačno toliko da doma provedem petnaest minuta, pa opet nazad. Tačno toliko... Ne moraš onda ni ići doma... Eto vidiš šta si uradio. Da te nisam čekala, Al Rahimi bi me odvezao kući. Odavno bih spavala. Već bih najmanje dva sata spavala. Ikako misliš da ne idem kući? Pa ne mogu ovdje provoditi dane i noći. Nisam u zatvoru, Hasane.

Meni treba kućne topline, da sjednem na trosjed i samo pet minuta ništa ne mislim. Moram nekako presjeći dan. Nisam mašina, Hasane.

Nestao mi je novčanik... Kako nestao?... Ne znam. Vjerojatno mi je ispao iz džepa kad sam sletio sa ceste... Krasno! Tipovi iz vučne službe fino će ga ukrasti ako ga ne ukrade netko prije njih. Ionako je to jedina vrijedna stvar koju si tamo ostavio... Geli, zašto me mučiš? Zarumenjela se kao Heidi. Cime te mučim. Reci, slobodno reci, ako odmah ne kažeš, puknut ću od radoznalosti, bjesnjela je. Sjetio se da je djed za Heidi pripremao sendviče s topljenim sirom. Gladan je. Od pljeskavica kod benzinske pumpe neće biti ništa. Zašto ne pustiš taj auto na miru?...

Toliko ti je stalo do njega! Toliko da bi se sad sa mnom svađao, izludio me, potpuno. Zašto je Heidi otišla živjeti kod djeda? Roditelji su joj stradali u prometnoj nesreći? Ne, u to vrijeme nije bilo prometnih nesreća. Geli, ja se ne svađam... Geli, Geli, Geli! Angela, Hasane, moje ime je Angela. Molim te da me tako zoveš. Inače bih već mogla zaboraviti i kako se zovem. Plašila se djeda u prvo vrijeme. Kasnije ga je zavoljela. Sad više ni to ne voliš, to da te tako zovem... Drugi parovi imaju djecu. Dijete se mora voljeti, a ne stari buick. Heidi je nestala i samo je đerdapska brana priječila suzama da ne poteku niz njegovo lice. U biti, za njega bi se i moglo reći da je uvijek bio lak na suzi, puno lakši nego što to muškarci u njegovome svijetu jesu. Nekad davno s tim je znao imati problema, pogotovu kad bi prošla zima, pa se nije mogao vaditi na osjetljive oči. Niz lice koje nije pokazivalo grč i na kojem se ne bi pomakao nijedan mišić, nego se činilo blago nasmiješenim, tekle su suze. U ona vremena, a evo i sad, dok izlaze iz Amazon Theatra.

Hladno mi je!, rekla je kao da ne kaže njemu, nego nekom trećem tko ju čuje i sad će nešto učiniti. Jajnici su mi kao dvije smrznute bilijarske kugle, nastavila je. Koraćao je s rukama u džepovima. Prvi put nakon toliko godina nije ju zagrlio, niti uhvatio za ruku. Sta da radim sa sobom?, pitala je nevidljivog. Hasan je htio provjeriti hoće li ona primijetiti razliku. Ti šutiš!. Nije primjećivala. Uvijek šutiš kada ti nešto nije po volji. Ili kad nešto ozbiljno treba poduzeti. Možda je sa svima tako. Navikneš se da te drži za ruku, pa ni ne primijetiš ako to više ne čini. Povučesh se. Tako je najlakše. Nestaneš. Neće biti da je kod svakoga tako. Ono do čega ti je jako stalo, to ti i nedostaje. Jesu li Heidi nedostajali roditelji? Ne sjeća se. Samo jednom pročitao je tu knjigu, u četvrtom osmoljetke. Bila je za djevojčice. Oni su se osjećali kao da im je učiteljica usred sata srpskohrvatskog navukla štramplice. Nijedan muškarac nije dvaput u životu pročitao Heidi. Nije sigurno. I ja bih to voljela, ali ne mogu. I ja bih nestajala čim mi nešto ne odgovara, ali netko mora raditi, govoriti, kretati se. Netko mora plaćati i zrak koji se diše. Kako su potekle, suze su tako i stale, izbrisane novim, suhim osjećajem. Kamo hoćeš da idemo?, pitao je. Angela je stala, uhvatila se za bokove kao neka stroga tetka nakon što je stavila kolač da se peče:

E, pa neka si se sjetio pitati! Hladno je i baš bi me mogao zagrliti.

Mogao je prestati da misli o Heidi.

Sjedili su u autobuskoj čekaonici. Ona je spavala naslonjena na njegovo rame. Cigarete su mu bile u džepu kojeg je mogao dohvatiti samo ako ju probudi. Više nitko nije čekao autobus; ali su svuda okolo ležali ljudi u zakopčanim vrećama za spavanje. Njih najmanje trideset, u asimetričnome

rasporedu nepomičnih spiroheta. Zimi ih policija nije tjerala. Bolje da spavaju na kolodvorima, nego da novine svako malo uz meteorološku prognozu pišu koliko se ljudi smrzlo.

Rijetkima su se mogla vidjeti lica, otvorena usta i usiljeni nosevi iz kojih je izbijala para. Iako su dva velika stara radijatora, vjerojatno zaostala iz vremena New Deal-a, grijala prostoriju, ipak je i tu bilo jako hladno.

Pokušao se zabaviti prebrojavanjem muških i ženskih spavača, onih kojima nije vidio lica, nego su se raspoznavali samo po kosi. Do autobusa je ostalo pola sata. Još nije pozvao vučnu službu.

Na ulazu se pojavio starac duge bijele brade. Bio je sigurno viši od dva metra. Sama brada je, pomisli Hasan, kao pola prosječnog čovjeka.

Stajao je u do vratku i žmirkao, kao da čeka da mu se oči priviknu na mrak ili je kratkovidan. Prošao je osamdesetu. Znači da je 1939. mogao imati dvadeset. Onda su tako visoki ljudi bili čudo. Tko je ono te godine bio europski prvak u košarci? Litva, Letonija ili Estonija, pokušavao se sjetiti. Neka od tih zemalja sigurno jest. Da se tamo rodio, mogao je biti veliki centar, možda najveći, koji bi samo stajao pod košem, hvatao lopte i trpao. Nije postojalo pravilo tri sekunde u reketu. Vrijeme napada nije bilo ograničeno. Moglo se igrati dugo, čitavo poluvrijeme.

Koš je tada nešto vrijedio. Bio je čudo. Danas ne vrijedi ništa. I nema čuda. Barem u košarci. Više je koševa nego Kineza, a svi su manje- više isti. Statistika je sve. Koncentriraš se i zbrajaš. Kad sve zbrojiš, misliš da je zbroj čudo. A nije. Čudo je samo ono što se ne može zbrajati. Čudo je ono što je samo jedno, pa čekaš, čekaš, čekaš dok ne dođe drugo. Zato je nogomet zanimljiviji od košarke. Golovi rijetko padaju. I zato Amerikanci ne vole nogomet. Ne mogu toliko čekati. Starac je, međutim, čekao. Tko zna odakle je i što ovdje radi.

Nakon minutu ili dvije, to je dugo u svijetu u kojem se ništa ne događa, krenuo je preko dvorane. Išao je između usnulih ljudi, pazeći da nekoga ne nagazi. Put kojim su Angela i Hasan lako prešli, bez izvijanja, preskakanja i pirueta, njemu je predstavljao problem. Ljuljao se i posrtao, skakutao na vrhovima prstiju, širio ruke i podizao ih, kao da su mu za laktove privezane dvije nevidljive uzice s kojima netko upravlja s visokog stropa čekaonice. Hasan mahinalno pogleda prema gore. Duž sve četiri strane, tamo gdje se zidovi spajaju s kupolom, bio je niz ptičijih gnijezda, uredno poslaganih, s pristojnim razmakom, kao da su građena po urbanističkome planu. U nas bi zbog mede golub golubu isključao glavu, pomisli.

Starac je stao na pola metra pred Hasana i Angelu. Njegova glava bila je tamo gdje je maločas u Hasanovom pogledu bio strop. Ali ipak nije bio tako visok. I jako je smrdio. *Ona spava*, prošapta. Hasan klimnu glavom. *Samo neka spava. Ima još vremena.* Stajao je preblizu, tako blizu kako ljudi, bez velike potrebe, ne prilaze jedni drugima. Ako se ne poznaju. Hasan bi mu rekao da se makne, ali nije znao kako da to učini.

Ni Piero ne bi znao. *Ništa ne tražim. Mislite da nešto tražim. Ali ne.*

Stvarno ništa. Osmjehnuo se. *I nikamo ne putujem. Dođem i popričam s ljudima. I to je sve.* Ako se Angela sad probudi, vrisnut će od straha i trideset spiroheta skočit će zajedno s vrećama. *Nisam siromašan. Kada me vide, ljudi obično misle da jesam, ali nisam. Imam tačno onoliko koliko mi treba, smiješio se toplo, i drugi bi toliko trebali imati. Sretni ljudi, oni, sretni ljudi. Koliko im treba. Ni više ni manje.* Hasan opet klimnu. *Nemojte ništa reći, da ju ne probudite. Ja sad ionako moram poći. Dan je pred nama. Ne znate kako mi je drago što smo se sreli.*

Starac je sasvim sigurno lud, mislio je dok ga je gledao kako skakuće prema izlazu, ali bio je iskreno sretan, tronut što su se sreli.

Hasan se teško mogao sjetiti da mu je ovako nešto itko rekao na taj način, s nježnošću najboljega prijatelja nakon godina izbivanja. Nikoga nije poznao tako dugo i tako dobro da bi ga sad mogao sresti. Ne od živih. Starac se kod ulaza još jednom okrenu. Mahnuo je na način koji nije djelovao kao pozdrav. Više kao da pušta pticu iz ruke ili kao da suncu pokazuje da i odozdo nešto sija i grije.

Geli, šapnu i blago pomjeri rame, *Geli*, skoro mu je kliznula u krilo prije nego što se probudila. *Idemo, vrijeme je*. Bez riječi se digla i načinila prvi, malo pijani korak. Kod sljedećeg je to već bila ona.

Autobus je stajao na peronu. Vozač je čitao novine. Nije ih ni pogledao dok su ulazili, samo je rekao *karte*, Hasan se pljesnuo po čelu, Angela je zakolutala očima. Vozač se nije nasmijao.

Čim su krenuli ona je opet zaspala, sljepoočnicom priljubljena uz staklo. Bili su jedini putnici u autobusu. Hasanu se pušilo. Izvadio je neki papir iz džepa, presavio gornji ugao, jedan, pa drugi, onda po cijeloj dužini i još dvaput i napravio aviončić. To je jedna od onih stvari koje se nikada ne zaboravljaju. Plivanje, vožnja biciklom i pravljenje aviona od papira. Provjeri gleda li možda vozač u retrovizor, nije gledao, pa baci aviončić preko sjedala. Let nije bio duži od metra kada se prelomio u zraku i pikirao u naslon. Loši konstruktori papirnih aviona trebali bi raditi za kamikaze. Ali nije baš lako naći pravednu stvar za koju bi vrijedilo umrijeti, a ni one koji bi umrli za bilo što. Puno je na svijetu više loših papirnih aviona i sitnih konstruktorovih razočarenja nakon što pikiraju umjesto da odlete. Sto je još sitno razočarenje? Kada na plaži nadeš idealan pljosnati kamen, koji će dugo skakati po površini mora, baciš ga i on odskoči samo jednom. Njegov rekord bio je sedam žabica, postignut u Bristu. *Babo*, dreknuo je, *jesi li vidio?* Otac je podigao glavu s ručnika, *šta sine?... sedam žabica sam napravio... ama jašta si, sedamnaest, a ne sedam*, smijao se. To je uvijek radio kada bi Hasanu do nečega bilo jako stalo, kad bi se nečim hvalio. Otac bi se smijao i pravio se da mu ne vjeruje. Ali kad ti je pet godina, draže je kad ti sve vjeruju i kad se ne smiju, taman i ako znaš da se samo prave da ti vjeruju. Bilo je strašno što ni otac, ni bilo tko na ovome svijetu nije vidio sedam Hasanovih žabica po površini mora. Taj rekord nikada nije ponovio. Mnoge stvari bile bi bolje kada bi si čovjek dao truda, pa našao najbolji papir za avione i najpljosnatije kamenčiće za žabice i konačno riješio to sa sobom; jednom to učiniš i miran si za cijeli život, mislio je dok je tonuo u san.

Vuko Salipur je već prošao mjesto gdje je u jarku pokraj puta ležao Buick Rivera, kada je na sjedalu do sebe primijetio lisnicu. Uzeo ju je nastavljajući voziti, rasklopio i vidjevši da se pokraj vozačke i zdravstvene kartice u plastičnome prozorčiću nalazi i neka fotografija, odlučio je stati. Crno-bijela sličica, veličine kutije cigareta, prikazivala je mladi par: on u svijetlome odijelu socijalističkoga kroja, ozbiljan i neprirodno zagledan iznad visine kamere, tankih crnih brčića i s frizurom Jamesa Deana, baš kao jedan od sedam sekretara SKOJ-a, ona u suknji do pola koljena i kaputiću od istog materijala, smije se pravo u objektiv, vjetar joj nanosi plave pramenove na lice. Ona se voli slikati i bila je sretna kad im je prišao ulični fotograf, a njemu je bilo glupo ili mu se cijena fotografiranja učinila previsokom. Osim toga, bilo je i onih koji su išli okolo s praznim fotografskim aparatima i uzimali od ljudi novac. Vuku se više puta dogodilo da ga tako prevare. Pola koraka ispred muškarca i žene je dječak, kratko ošišan, to se zvalo fric-frizura, u rukama drži plastični pištolj i srami se. *E, vala se nije puno promijenio*.

Vuko izvadi fotografiju iz lisnice. Na poledini je otisnuto pečatom: Fotografska radnja M. Zovko, Slaviše Vajnera-Ciče 19 Mostar. Bila je to jedina slika u novčaniku. *Znači nema djece*. U ostalim

pregradama bile su kreditne i bankovne kartice, potvrda o naplaćenju kazni zbog pogrešnog parkiranja, godišnja iskaznica Amazon Theatrea- parter, sedmi red, jedanaesto sjedalo, kalendar za 1985. godinu s reklamom za hotel Ruža u Mostaru, članska kartica Bilijar kluba Sting, članska kartica Fitness kluba Arnie, članska kartica Akademije filmskih snimatelja L. A.,

čega sve ovaj nije član!, dvije novčanice od po sto dolara, novčanica od hiljadu njemačkih maraka, *šta će mu ovo?*, *ko još nosa marke po Americi?*, posjetnica Alessandra Montena, firmopista i gravera, dugme od košulje i naljepnica sa znakom crvenoga križa, stara jugoslavenska lična karta, američka zdravstvena iskaznica, vozačka dozvola i vojnički kalendar za 1968. godinu u kojem je svaki mjesec iskrižan kemijskom olovkom. Vuko je bio razočaran, *nije mu neki život!*, i još jednom je pregledavao svaku stvar, u nadi da mu je nešto promaklo. Na poleđini potvrde o pogrešnome parkiranju kemijskom olovkom bio je ispisan telefonski broj, bez imena. Kad već nije našao ništa zanimljivije, upisao ga je u mobitel i uputio poziv. Počelo se razdanjivati, u samo nekoliko sekundi; kao na ubrzanju televizijskoj snimci vrhovi snježnih nanosa su se zarumenjeli, a odmah zatim poprimili modrinu olimpijskih bazena; u nečijem domu telefon je zvonio peti, šesti, deveti put, *kod dvanaestoga automatski prekida zvanje*, kad se javio dječji glas. *Halo.*

Halo. Halo, tata tisi?... Vuko je prekinuo vezu. Zamisli to: tu negdje postoji dijete koje, kad u šest ujutro zvonio telefon i digne ga iz sna, misli da ga zove njegov tata. Tog bi tatu trebalo za muda objesiti. Tko je da je i šta radio da radio, za muda bi ga trebalo, pa da vidi šta je djetetu učinio, mislio je Vuko.

Iako u novčaniku nije ništa našao, kao što ni inače u novčanike ne stane previše intime - takve stvari većega su formata i rijetko su od papira -

Vuko je ušao u Hasanov svijet više nego što bi mu on dopustio. Makar taj svijet bio u novčaniku ili u kanti za smeće, iza njega je nešto nebranjeno. Pred tom je činjenicom osjetio mrzovolju. Kao nakon topovskoga hica ispaljenog na pustu i napuštenu zemlju.

Upalio je auto i krenuo dalje. Cesta se budila iz leda i sna.

Mljekarski kamioni išli su u oba pravca, da ne znaš od koga i kome voze mlijeko; ralice su, uglavnom uzaludno, čistile snijeg, sporo su se vukli skupi europski auti. Sve je bilo tako polagano, ugodeno za siguran put, duge misli i život koji sam po sebi nešto vrijedi. Tačno ono što je Vuku, barem danas, moglo samo iskidati živce. Nije imao vremena, a nije znao ni što bi s onim koje ima. Da je mogao ubrzati, jurnuti prema Toledu, više bi vrijedilo ovo jutro.

Dok je on vozio autobus od Titovog Užica do Sarajeva na cesti su se, kada bi pao snijeg, svi ponašali kao da ga i nema, a ovdje snijeg izgleda kao rijetka prirodna kataklizma, nešto što se dogodi samo jednom u stoljeću, a ne svake godine, pa se ljudi ne stignu naviknuti. *Ako se ovako nastavi, neću daleko*, lupkao je prstenom pečatnjakom po drvenoj glavi mjenjača, dok se ispred kotrljao zatvorski kombi s rešetkama na prozorima. Na pečatnjaku se smiješila sijeda glava u jantaru. Našao ga je na cesti za Rogaticu, svidio mu se i nikad ga nije skinuo sa prsta, iako nije znao čija je to glava i šta prsten znači. Kad ga je Lisa pitala o tom prstenu, slagao je da prikazuje čovjeka koji mu je spasio život.

Ona sad sjedi kraj telefona, hoće li nazvati oca?, kad ga nazove što će mu reći?, otišao je, ne znam kamo je otišao, negdje pije?, ne vjerujem, mislim da se neće vratiti, otac će biti bijesan, osvetu, seko, osvetu, i sjetit će se auta, otišao je s autom, aaa, nećemo tako, ona će mu reći da ne čini to, ali on će sasvim sigurno nazvati policiju. Michael Gordon pri telefonu, izvolite, gospodine,

prijavljujem krađu!, a kad direktor banke prijavljuje krađu, nadigne se cijela država. Misle da je opljačkana banka, padne im kamen sa srca kad čuju da je ukraden samo auto. To će lako riješiti. Jedna manja potjera i vaš gospodin zet završit će s licem u snijegu. Bivši gospodin zet. Sigurno će se to dogoditi! Kada? Uskoro. Ako već nije. Ne samo da se neće dovući do prvoga aerodroma, nego neće stići ni do Toleda, a punac će već poslati specijalne policijske odrede za njim.

Ritam pečatnjaka je postajao sve nervozniji, prebacio je u drugu brzinu i pokušao obići kombi. Ali iz suprotnog smjera nailazio je mljekarski kamion. Ne bi čovjek vjerovao koliko se tog mlijeka popije u jednome danu. Vratio se na svoju stranu puta. Na suvozačevom sjedalu ležala je Hasanova lisnica i rasuti papiri. Sto učiniti s tim? Otvoriti prozor i pobacati van? Nema šanse, naći će njegove otiske prstiju i još će ga optužiti za pljačku. Držala ga je paranoja. Nešto pomisli i odmah shvati da je krivo. Tko bi to tražio otiske prstiju s odbačenoga novčanika u kojem je hiljadu maraka? Negdje to nije mala para. Negdje hiljadu maraka spasi glavu. Pa nije valjda da ta budala zato nosi hiljadu njemačkih maraka sa sobom? Biva, ako mu dodu na vrata, da može reći evo vam hiljadu maraka, pustite me na drugu stranu. Svakakvih ubleha ima. Ovaj je jedna od gorih. Da se nije s njime vraćao u Salem, sada bi već bio daleko.

Hasan Hujdur je iskočio iz sna kao iz vlaka koji juri u provaliju.

Obliven samrtnim znojem i sa srcem ludoga zeca koji pokušava pobjeći kroz grudnu kost, stajao je nasred autobusa, *otkuda tu i kamo ide?*, Angela je spavala širom otvorenih usta i tiho krkljala, *umire?, kako?, nešto bi o tome trebao znati?, zašto su u autobusu ako umire?*, hvatala ga je panika, sjetio se Srbina u mercedesu, Buick Rivere u jarku pokraj puta, *nisam nazvao vučnu službu, sad je već sigurno kasno, zbog čega kasno?, zbog nečega sigurno jest*, svaka misao značila je katastrofu, sve čega bi se sjetio ili što bi pogledao loše je završavalo, gušile su ga gomile snijega, u autobusu nije bilo zraka, nije bilo ljudi, prozori se ne mogu otvoriti, *zašto nema ljudi?, sigurno su znali!, šta su znali?*, htio je vikati, *tko će ga čuti ako ona umire?*, bude li vikao ona će reći: *sad višeš jer znaš da mi je teško, izludio si me i sad umirem, jesi li pročitao moj nalaz?, kopao si po mojim džepovima i pročitao si, je li tako?*, nije se mogao sjetiti što je pisalo u nalazu, *koji nalaz?*, ako se ni toga ne može sjetiti znači da ljudi, sjetio se dugobradog starca i istoga časa osjetio je njegov miris, *ne znate kako mi je drago što smo se sreli*, to mu je rekao,

zašto? Sto je s tim mislio? Nije se mogao smiriti i koliko god je pokušavao misliti nečemu što bi bilo dobro i što štiti, sve je išlo lošem završetku, tome da srce iskoči van i sva krv se pretvori u ledeni znoj koji se razlijeva autobusom.

Sve je prestalo kada je pogledom došao do vozačevog retrovizora i vidio njegove oči. Nije ga se bio sjetio, *pa da, kako će autobus voziti bez vozača!*, oči u ogledalu bile su ispunjene strahom, prezirom i onom vrstom mržnje karakteristične za ljude u uniformi koji čuvaju ili brane nešto i uvijek su im pri ruci toki-voki ili telefon i samo čekaju kada će pozvati vojsku i policiju. Hrabri vozač jednog lokalnog autobusa u Oregonu odvažno se obračunao s teroristom. Policija nije saopćila je li riječ o mentalno poremećenoj osobi ili je razbojnik povezan s nekom organizacijom. Hasan izdahnu svoj užas i vrati se na sjedalo. Osjećao je da su mu gaćice mokre od znoja. Sram je ovog puta bio poput pustinjaškoga fena, suh, miran i izvan svake panike. Svijet se vraćao u katalog.

Točno tri sata nakon Vuka i on je vidio Buick Riveru. Dobro je što je autobus prazan, Angela spava, a vozač ne gleda ono što je pokraj ceste da ne bi morao stati i nekome pomoći. Dobro je što nitko nije vidio Staroga kako počiva u jarku i što nitko nije pomislio da je to olupina koju je neki Portorikanac ostavio tu da ne bi morao ići do otpada i plaćati taksu. Ljudi se obično dive građevinama starim tristo

godina, čak i nakon što se pretvore u ruševine, i ljudi koji gledaju i te građevine ne pada im na pamet sravniti ih sa zemljom, ni ljude ni građevine, nego dolaze, gledaju, stare i dive se. Misle da je svijet nekada bio bolji i ljepši i da se to vidi po fasadama, ukrasnim stupovima i kapijama nad kojima gotskim i latinskim pismom pišu imena vlasnika, projektanta i kralja u vrijeme čije je vladavine čudo arhitekture građeno. Ne smeta im što je unutra ledeno i dok ugriješ jednu takvu kuću, potrošio si više energije nego na tri nebodera. Isplati se to jer ima smisla povlađivati nesavršenstvu davne prošlosti, kao što ima smisla diviti se mudracima koji su vjerovali da je zemlja ravna ploča načinjena od vode, zemlje i vatre, i baš ni u čemu nisu bili u pravu. Sve u što su vjerovali kao u materijalnu i praktičnu istinu danas je poezija i mudrost. Dodeš starom Grku i kažeš: *Dobro si to, stari, ispjevao, to da je sve u brojevima, pa koji si broj takva ti je sudbina.* A on ti kaže: *Stani malo, nije to pjesma već projekat mlaznog aviona i svega živog.* Sreća da nije živ stari Grk, da nama ne kvari poeziju, a sebe ne pravi budalom. Kao što je sreća da studenti arhitekture padaju na ispitima ako nacrtaju zgrade koje atomska centrala ne bi zagrijala i koje se tako lako, bez bombardiranja i požara, pretvaraju u ruševine i arheološka nalazišta.

Ali kada je u pitanju auto, koliko god bio lijep i savršen, za njega milosti neće biti. Nitko nije tako bogat da bi plaćao dvadeset i nešto litara benzina na sto kilometara. Samo su auti i siromašni ljudi bezvrijedni kad ostare. I jedni i drugi previše troše i imaju malo konjskih snaga. I dugo im treba da se upišu u arheologiju.

Gledao je za Buick Riverom i nakon što ga više nije mogao vidjeti.

Nadao se da će cesta vijugati i da ju nije zapamtio iako je njome prošao hiljadu puta, pa će u nekom zavoju još jednom vidjeti mjesto na kojem on leži; mezar staroga prijatelja kojeg si izdao kada si od njega mrtvoga prvi put otišao i izdaješ ga svaki put kad nanovo prodeš. *Ispraznit će mu se akumulator na ovoj zimi-*, tu brigu Hasan je osjetio kao utjehu. Poželi da mu dugo traje tih pola sata koliko je još ostalo do Toleda. Dok je tonuo u mekotu tuge, imao je samo jednu, sasvim malu brigu, da se Angela ne probudi prije vremena. Kao što je sinoć čekao da prođe vrijeme, tako ga je sada vukao za rep i zaustavljao, gomilao lake misli, pune žalosti i vedrine. Ništa ne ide zajedno tako dobro kao to dvoje, ježiš se od sreće i osjećaš kako ti se tijelo pretvara u gnijezdo u kojem za drugo nema mjesta, neće provaliti nijedan užas, jer nema glasa s kojim bi došao. Je li kod svakoga tako, imaju li i drugi te časove Božje milosti, kada su nedodirljivi svijetu i svakoj boli? Možda, ali ne svi. Bio je siguran u to.

U petoj godini, tačno se sjećao dana i trenutka, prvi put je tonuo kao što tone sad, u meki pamuk duše ili u nešto što se drukčije zove, a znači isto. Ležao je na postelji, u rukama je držao naranču, prvu koju je u životu vidio, poklon od daidže Abida, tko zna kamo je po nju trebao ići, kojim je trebao biti nagrađen njegov strah. Zatvorenih očiju gladio je narančinu koru; ta hrapavost bila je čudo, sa svih strana jednako neravna, ali je iskala da svaku neravninu prepipa i upamti i taman kad pomisli da ju poznaje cijelu, shvatio bi da je zaboravio i mora nastaviti i nikada kraju doći; beskonačna je naranča, kao što je *beskonačan dobru Allah* na dlanu nene Fadile, koja izgovara to. Nijedna neravnina nije istovjetna drugoj neravnini, a ipak su u savršenom skladu i tvore nešto što je pravilnije od jabuke ili lopte. Naranča ga je uvukla u prvu životnu tugu. Možda se tada ne bi dogodilo da nije bilo naranče, nego mjesecima i godinama kasnije ili možda nikad. Obična stvar, prije nego što zauvijek postane obična, učini te onakvim kakav jesi, prije nego sve važne i velike stvari.

Naranču ne bi dobio, da istoga jutra nije došao brico Ismet i da daidža Abid nije trčao po kući za Hasanom, da gaotac nije za nogu izvlačio ispod sećije, da majka nije plakala, da mu nisu skidali

gaće i čvrsto ga držali za ruke i za noge i da brico Ismet nije sjećnuo svojom britvom i da on nije zaurloao kako nikada nije i neće, ne zbog boli, nego zbog beskrajnoga poniženja.

Ajde bolan, Mustafa, neće ti Partija malome u gaće zavirivati, mjesecima je brico nagovarao oca za jutarnjega brijanja. *I nema ti, jadan ne bio, Mustafa, to veze s vjerom, nego je higijenski. I što bi se mali razlikovo od svog dede i dedinog dede dede. Ama da Titu pitaš, on bi ti sigurno reko isto ovo što ti ja govorim.* Hasan bi to čuo, skupljen u stolici pod Titovom slikom. Gledao je u strogi maršalov lik, tražio od njega odgovor i nije mu se baš činilo da Tito misli isto što i brico. Hasan nije znao o čemu se radi, ali strašan mu je bio bricin smijeh, preveliko je to veselje i oprez da Hasan ne čuje previše i ne shvati nešto što se trebalo dogoditi i zbog čega mu Partija ne smije zaviriti u gaće, ali znao je da mora bježati kada se Ismet pojavio na kućnim vratima. Pa kad je sve prošlo i kad se već nije mogao obraniti i kad ni u njegovu dreku nisu vjerovali, nego su je doživjeli kao nešto normalno, što se valjda svakome tko je muško jednom dogodi prvi put, ostala mu je naranča, popodneveni sumrak i osjećaj da se iz te postelje više ne mora dizati.

Sve dok mu rane ne zacijele. Majka, otac i daidža misle da će zacijeliti, ali on zna da neće nikad. Uvijek će tu ležati teško ranjen, s narančom u ruci, tih kao jastuk kad klizne na pod, pamtit će njezino savršenstvo i neće ga do kraja upamtiti dok je živ. Tijelom su mu prolazile srsi i bio je oslobođen svake brige i straha. Iz kuhinje se čuo zvuk oklagije i brašna,

ispeč će njemu nena krompirušu... neće krompirušu!... ispeč će tebi nena i burek, samo tebi, nikom ga drugom neće dati... neće, a otac se smijao smijehom brice Ismeta: *Samo nemoj, bit će nama više!... Neće vama nena dat*, rekla je starica i Hasanu su suze pošle na oči. Ne bi njegova nena njima dala njegovu krompirušu. Neka idu kod Siptara na autobusku stanicu, pa neka tamo jedu pitu, masnu i odvratnu, koju obrazi i ljudi ne jedu, nego samo oni što dođu sa strane i turisti kad zalutaju u njihovu čaršiju. Ona im pite sigurno neće dati, ona je njegova i on je njezin i ne bi ona bricu Ismeta nikad pustila u kuću. U toj naranči, u čudu, bilo je nje i njezinih dlanova i beskrajno dobrog Allaha, koji je svagdje i u svakoj stvari, pa je vidio ono što su Hasanu učinili i pitat će ih jednoga dana, čim umru, a umrijet će valjda do utorka, što su mu radili i kaznit će ih džehennemom strašnim, pa će onda Hasana i njegovu nenu moliti za milost i za vezu, da kažu Allahu da oprost i daidži Abidu i babi i majci i brici Ismetu, ali Hasan im neće oprostiti, niti će Allahu za njih reći lijepu riječ. Neće ni nena, jer će joj on reći da ne kaže. I džaba će babo ići u komitet po vezu. Allahova veza jača je od komitetske, a neće babo ni smjeti u komitet jer bi Partija mogla zaviriti Hasanu u gaće, pa da onda babo ima problema i s Partijom i s dragim Bogom.

Nekoliko mjeseci kasnije prvi put ga je u životu posjetila smrt.

Usred bijela dana, bez najave i povoda, dok je u bašči pod trešnjom vrebao guštera koji se uvukao u duplju staroga debla, pomislio je da trešnje, guštera i debla ne bi bilo da nije njega koji ih vidi. Kada zatvori oči, skoro da ničega ni nema. Bude li predugo čučao zatvorenih očiju, gušter bi mogao istrčati van i pobjeći među travke, nevidljiv. Hasan neće ni znati da je duplja ostala prazna, kao što ni sad nitko osim njega ne zna da je gušter u duplji. Nitko osim Allaha; ali ako on zna, zašto ne kaže neni koja jedina u njega vjeruje i svakoga dana s njime razgovara?

Ni ona ne zna za ono što ne vidi svojim očima. I pred njom svijet prestaje postojati kada ih zatvori. Kada netko umre, onda mu zatvore oči, a mrtvac ih više ne može ni otvoriti, ni zatvoriti. To znači da oko njega ničega više nema; nema bašče i u bašči trešnje, guštera, debla i duplje, sve je pobjeglo među travke, kojih isto tako više nema.

Povjerova načas da mrtvac možda čuje, jer mu ne začepu uši ili Hasan za to ne zna; ali da mrtvac

čuje, zar ne bi i oči otvorio kad teta Mejra Arslanagić zakuka: *E, moj Izete, ko će meni nagodinu lijehe okopavat?*

Zar ne bi otvorio oči i rekao da će ih okopavati smetljar Sinan, već se ponudio, a teta Mejra je to od žalosti zaboravila. Kada netko umre i pretvori se u mrtvaca, niti šta čuje, niti šta vidi, niti šta zna, niti išta od onoga što je postojalo dalje postoji. Više ničega nema, a on čak ni to ne zna, da više ničega nema. Ledena kugla spustila se Hasanu iz grudi u želudac kada je shvatio da će i sam jednoga dana umrijeti i da će tada nestati svega, ako dobri Allah nešto u međuvremenu ne smisli. Ali zašto bi smislio njemu kad nije čika Izetu koji je, kao i njegova nena, svakoga dana sa njim razgovarao? A o čemu se uopće s Bogom razgovara ako ne o tim stvarima?

Sjedio je pod trešnjom i nije ga zanimalo hoće li gušter više ikada izaći. Nije se micao i činilo mu se da su pod beskrajnim nebeskim svodom prestali postojati svi razlozi da se pomakne. Glatka kugla straha ostala je u želucu, da se više ne otopi. Način na koji ju je tada osjećao neće se mijenjati s godinama odrastanja. Petogodišnji dječak bio je gotov čovjek. Svaka noćna mora, a bit će ih od tog dana više nego snova, ticat će se Hasanovog nesporedazuma sa smrću. Umjesto svih čudovišta, ala, uroka i karakondžula, ona će mu dolaziti u san, neopisiva i strašna, bez glasa i lica ili ičega po čemu bi se znalo da je u njoj zlo. Mogla je biti bilo šta i pojaviti se u svakome trenutku, uvijek kad na nju pomisli. Krik s kojim će se buditi izludivat će godinama oca i majku, nena će plaćati seoske hodže da mu, tajno, načine zapis, daidža Abid vodit će ga kod najpoznatijega romanijskog travara, koji će reći da od straha lijeka nema. Nakon što se dijete jednom uplašilo tako da ga strava svake noći prati, nema mu spasa dok god je živo. Odrasti će u strašljiva čovjeka ako bude imalo sreće, a ako ne bude, tada će sići s pameti i biti tamo gdje je jedino sigurno mjesto za ljude čiji strah je veći od života. To mjesto nije ludnica. Ono je u glavi ili u duši ili u onome u što netko vjeruje, ali daleko od drugih ljudi i svega što život čini životom. S tim neka se nosi kako god zna i umije. On mu ne može pomoći, a neka ne gube vrijeme i ne traže pomoć na drugome mjestu, jer za te strahove pomoći nema. Takvu je sudbinu travar s Romanije predvidio i namijenio Hasanu Hujduru, što je više potreslo oca i majku nego njega samog. Tada je nastala prva i posljednja, ali spasonosna očeva nacionalistička predrasuda. Travar je bio iz kraja u kojem su u Drugome svjetskom ratu svi bili četnici, pa mu je nešto od toga ostalo: urekao bi dijete koje je druge vjere od njegove. No, očeva utjeha bit će slaba upravo onoliko koliko je bilo slabo njegovo uvjerenje da ljudi mogu biti bolji ili gori zavisno od kraja u kojem su rođeni i gdje žive i da čine dobro i zlo zavisno od toga kakva imena nose. Strahovao je da se Hasanov strah ne pretvori u nešto što je od straha gore, da mu sin jedinac ne poludi i da nakon njihove smrti ne bude ruglo čaršiji. A uvijek je dvojica-trojica takvih u čaršiji. Lutaju okolo, djeca ih gađaju kamenjem, nahrane ih i obrane dobri ljudi, pop ih zimi pušta da spavaju na njegovoj pojati, a stare babe pričaju iz kojih su familija, begovskih i gazdinskih, ali im od žalosti i starosti poumiraše očevi i matere i eno ih sad, nosaju glave samo da nesreća svoj torbak ima.

Vidio je otac svog Hasana kao čaršijsku ludu i bi mu žao dana koji su dolazili.

Trajat će to do puberteta, a onda će krikovi postajati sve rjeđi, noćih mora će biti manje ili ih se Hasan neće sjećati kada se ujutro probudi. Odrastao čovjek se od petogodišnjeg dječaka razlikovao samo po tome što je lakše zaboravljao i naučio je ne misliti o onome o čemu se ne može misliti. Tamo gdje misli prestaju počinje užas i ništa, osim užasa, nikakva nada ni utjeha više ne postoje. Zato treba zaboravljati, ne osjećati tijelo kao nešto bez čega se ne može, trajati kao list papira, zidni kalendar, kao bilo koja stvar ili biće što ima svoj kraj, ali se nikad ne sretne sa smrću. Sto si u tome vještiji, to će ti lakše biti i s drugima i sa samim sobom. Sto si sličniji biljki i životinji, ako nisi iskreni vjernik, život će ti biti sladi i s manje pravih briga. Nevjerujući ljudi nesretni su čim o svome

roku trajanja misle. Ta nesreća za njih je jedina Božja kazna.

Onoga dana, pred polazak u Beograd, iz kojega će osam dana kasnije odletjeti u Ameriku, Hasan je sjedio uz istu postelju u kojoj je osjetio prvo blaženstvo. Poluuspravljena, s tri debela pernata jastuka za leđima, nena Fadila je u žutu plastičnu zdjelu drobila orahe. Prošloga proljeća bila je navršila devedesetu, noge je više nisu držale, pa bi ju otac na rukama nosio do zahoda i po kući, da provjerava jesu li prozori zatvoreni i ima li ćumura u peći. Nije shvaćala da ono čega se sjeti mogu uraditi i drugi, nego ga je svako malo zvala i on bi po tridesetak puta dnevno nosajući je iskupljivao neki svoj grijeh. Kad bi zapuhalo jugo, pa bi se i mladima misli i osjećaji brkali po glavi, nije znala tko je on. Tada je umišljala da je stara begovica, a on je hamal, koji nipošto ne bi smio sjediti besposlen. Sutra bi ga već zvala po imenu, znala bi da joj je Mustafa zet, hvalila ga kako je dobar, ali joj zato kćer ništa ne valja. Do osamdeset i neke nitko joj ni za što nikada nije bio kriv, a sada je tražila i nalazila sve same krivce, uglavnom među onima koji su joj bili najbliži. Da bi netko bio dobar, drugi je morao biti loš, biti najgori.

Drukčije nije išlo. Svi su oko nje izmjenjivali uloge, danas si bio ovakav, sutra ćeš biti onakav, danas si melek, sutra si šejtan, a što je bilo najgore, nena Fadila im nije raspoređivala karaktere onako kako joj šune, i po mjeri svoga iščumijehalog duha, nego bi se svatko mogao jasno prepoznati, pogotovu u svome šejtanskom obličju. To zlo bilo je stvarno, jer ga svatko ima, a od čovjeka do čovjeka razlikuje se kao otisak prsta. Nena ga je prepoznavala i pretvarala u likove čudovišta, ali nikada takvih da u njima pogođeni ne vidi vlastito lice. Sve ih je u dušu znala, svaku dobrotu i svaku manu. Dok nije tako ostarjela, pokazivala je i osjećala samo prvo, a sad i prvo i drugo. Ali svatko svoje Dobro zna, spominju mu ga drugi i spominje ga sam sebi, a Zlo sakriva, pa ono što je u čovjeku najgore ostane neotkriveno i prijateljima i neprijateljima; s vremenom ga počinje sakrivati i od samog sebe, pa što je stariji, to manje zla u sebi prepoznaje. Dok si dijete i mladić, znaš da bi ubio, ukrao i prevario, onima koji te vole poželiš bolest i smrt, gnječiš baje pod kamenom, slabijima uvrćeš ruku i uživaš dok pate, potpališ drvarnicu i svakodnevno činiš zlo, ali osjećaš šta sve u tebi ne valja i znaš šta si kome kada poželio. Nena Fadila je ukućane podsjećala na zla koja u sebi nose, a više ih nisu svjesni.

Majka bi, za svojih šejtanskih dana, sjedila za kuhinjskim stolom, gorko plakala, ne bi joj bilo utjehe i nikoga nije mogla pogledati u oči.

Otac bi izlazio ispred kuće i s rakijskom bocom pokraj sebe šutio i svako malo otpuhivao, kao da će, bude li dovoljno uporan, iz sebe ispuhati vraga. *Ako skoro ne ode, mi nećemo izdržati, svisnut ćemo ko da smo stvarno takvi ko što kaže da jesmo*, požalio se Hasanu ispod ^lase. On mu ništa nije odgovorio, niti mu je mogao išta reći. Zalio ih je punim srcem, ali ne toliko da poželi neninu smrt. Takve žalosti na svijetu nema iz koje bi se rađale takve želje. Mučila ga je savjest jer bi kući dolazio jednom mjesečno, a njih dvoje su uz nju bili po cijele dane i nitko im, osim daidže Abida, nije pomagao. Možda zato što ga je rijetko viđala, nena Fadila u njemu nijednom nije otkrila šejtana. Ako ga ne bi prepoznala, govorila je: *Ha, lijepa li mladića, čiji lije samo? Da nije Sretenov, samo on je u čaršiji tako lijep*. Sreten je bio doktor, obilazio je nenu dvaput tjedno, i uopće nije bio lijep čovjek, ali njoj je bio najljepši i nije bilo većega komplimenta od toga da nena za nekoga kaže da je kao Sreten. A ako bi Hasana prepoznala, prema njemu je osjećala što i cijeloga njegovog života. Postavljala mu je razna pitanja: kako je u Mostaru?, kako je u Sarajevu?, šta radi tamo?, ima li curu?, ašikuje li?, treba li mu para?, *dat će nena, ima nena*, pa bi ispod jastuka izvlačila papirnu novčanicu od pet dinara, Hasan bi je uzimao, pa bi je na odlasku, kad nena zaspi, oprezno vraćao pod jastuk. Ono što joj je govorio, ona bi zaboravljala čim bi izišao iz sobe, makar išao samo do zahoda i opet

se vratio. Tada je cijela priča kretala ispočetka, ista pitanja i odgovori, ali više ne bi bilo novčanice pod jastukom. Onda je nena počinjala vikati, ili na majku, ili na oca, ili na daidžu, tko bi tog dana već bio šejtan. Majka je sakrivala pare jer se kao i svaka rođena fukara plašila gladi i svaki joj je dinar morao kroz guzicu proći, otac je novce nosio u komitet, kao da Partija nema dosta i kao da će mu povjerovati da je njihov ako ih bude potplaćivao, a daidža Abid je jednostavno krao; rođeni lopov, iz oka bi ti suzu oteo, zbog takvih i jesu penzije male, zbog takvih mladost ove zemlje i nema prilike da se proveseli. Zato je Hasan vazda trpio kad bi mu došla sila dok je s nenom. Nedajbože da mu se pripiša, jer tko bi onda sredio svu štetu koja iz toga nastaje i tko bi ispočetka pričao sve priče. A i nije zgodno rođene oca i majku i daidžu Abida u živo zlo pretvoriti samo zato što ne možeš pišanje istrpiti. Naravno, kako već to biva, čim bi s nenom sjeo, već bi ga tjeralo na zahod.

Svi su bili presretni onih dana kada bi se nena Fadila bavila istragom društvenih fenomena i univerzalija, pa bi šejtana nalazila izvan kuće. To se, istina, rijetko događalo, ali tada bi se svi okupili oko njezine postelje i kidali se od smijeha. Nena bi se kobajagi i ljutnula zbog toga, ali je ostajala blaga prema onima koje voli, štiteći ih, u životu i u mislima, od zlog svijeta. Nije se dogodilo da u trenutku prevrne ili promijeni mišljenje o nekome. Ako si joj danas dobar, onda nemaš brige, ostat će tako sve do sutra. Tek u snu se mijenjao svijet i raspored dobra i zla u njemu. Na političkom planu šejtan se najčešće pojavljivao među Nijemcima i zvao se Konrad Adenauer. Bivao je turist u Makarskoj, nogometni igrač ili tvorničar koji po Frankfurtu naše ljude tjera da po cijele dane rade na građevini, a onda im otima zarađeni novac i daje rakiju. Šejtan je mogao biti i Rus, koji je Česima poslao tenkove i zabranio je ljudima da vjeruju u Boga, a doći će Rus i nama kako je počelo. Samo ti Mustafa vjeruj komitetu, ali kad ti Rus na tenku dode pred avliju, neće te sto Partija spasiti, nego ćeš fino u marvinski vagon, pa marš na Staljingrad da služiš Staljinu kad ti je on od najrođenijih draži. Mogao je šejtan biti iz bilo kojeg naroda čiju je zastavu nena vidjela na otvaranju Olimpijade ili o kojem je nešto čula na televiziji, ali nikada nije bio Amerikanac. Amerikance nije spominjala, niti bi ju posebno uzbudivalo išta od onog što su oni radili svijetu, za razliku od Mađara i Bugara te Talijana i Envera Hohxe, koji bi njezinu zemlju najradije, komadić po komadić, počopali, kao da je Jugoslavija burek, pa ju šejtan ćopa. Amerikanac je za nenu Fadilu bio onaj koji se ni po čemu, pa ni po zlu, nije izdvajao od drugih ljudi, a jedino po čemu je bio poznat bilo je što je nakon onoga rata iz aviona bacao pakete s Trumanovim jajima i što je izmislio filmove. Ni jedno, ni drugo nije moglo biti šejtansko djelo.

Manje ugodni bili su dani kada bi pronalazila vruga unutar domovine. Tada bi se pozatvarali svi prozori, nisu se primali gosti, niti se otvaralo poštaru, da slučajno ne čuje što bi iz postelje govorila.

Četnici nisu zaboravili da su četnici, koliko god se pravili da su nešto drugo. Kad im se djeca vrate iz škole, oni im govore da zaborave sve što su naučili, pa onda i od njih prave male četnike. Zato među tom djecom nema dobrih đaka. Oči su im krvave, ali ne od rada i nespavanja, nego jer tebe gledaju i u očima im se ogleda tvoja krv. A ustaše su se jako profinile, više nas ne trebaju i ne sviđa im se naša džamija. Jeste li ih vidjeli kako pored džamije prolaze, kako je gledaju?

Kao da je, gluho bilo, krmetnjak, a ne Božji dom. Teško im je reći Mustafa, pa govore Hujdur, jer im Hujdur ništa ne znači, a Mustafa im znači, i to što znači to ih i boli. Partijaši su opet lopovi, ako već nisu četnici i ustaše; stvorili su lopovsku zemlju, ali umjesto da otvore fakultete za lopove, uče se u komitetu, da slučajno netko drugi ne izuči za lopova i pokvari im posao. Pa bi onda nabrajala imena političara, živih i onih za koje je zaboravila da su umrli i uvijek bi među njih umetnula i neko ime iz čaršije - recimo dućandžiju Ferida - nekoga tko nije političar, niti s politikom ima ikakve veze, ali je njoj baš nešto mrzak. I onda bi dućandžija Ferid bio proglašen za trećega iza Tite, koji nam određuje

kako ćemo i od čega živjeti, i uzalud bi bilo ako bi netko pokušao objasniti neni da Ferid, osim svoga dućana, nikakvog komiteta, ni funkcije nema. *Svoj ti poso*, govorila je, *dućan mu je samo da se zamaskira ili da se izlanu oni kojima je skup hljeb, pa da ih odmah prijavi Kardelju*. Šejtan je bio u svemu, tako da nena Fadila, osim u dobrog Allaha, nikada nije posumnjala samo u svoga unuka i u Tita.

Njegovo ime svijetlilo je u neninoj glavi kao da je ispisano vječito upaljenim žaruljama na pustome Domu kulture. Ako je po njenome, Tito i danas druguje s dženetskim hurijama, a duša mu se po beharu prospe i miriše čim proljeće dode u naše krajeve.

Sjedila je tako, krčkala orahe, *malo da se odmorim, pa da spremam baklavu*, otac je za tu situaciju kupio punu vreću oraha, pa kad neni baklava padne na pamet da može krčkati. U početku je majka, da se ne baci, od tih oraha stvarno pravila baklavu ili neki drugi kolač, ali kako je ova fiks-ideja neni Fadili sve češće padala na um, a orahe nije drobila tako da odvoji koru od jezgra, nego bi skrckala sve, pa bi majci trebalo po dva sata da ih sve probere i razabere, nakon nekoga vremena počeli su njezine krckarije bacati u smeće. *E, nemam vremena ni oka da sklopim*, požali se, *past će mrak, a ja još nisam nijufke razvila*. Bio je to jedan od onih dana kad Hasana nije prepoznavala. Iako je znao da nema svrhe, govorio je ono što bi ju moglo sjetiti. *Sjećaš li se kad si me vodila kod šnajdera Prgude u Nevesinje da mi skroji odjelo, a on mi skrojio frak? Babo poslije govorio: vidi ga, isti skakavac*. Nena senasmija i pogleda ga nekako odozdol, kao da se igraju: *A vidi ti njega kako stariju ženu začikava! Misliš da ne znam. Ko htio bi da smo svoji, pa onda izmišljaš. Ko da ne možemo biti dobri ako smo se tek upoznali*.

Padao je mrak i Hasan se diže da upali svjetlo u sobi. Neni svjetlo nije trebalo. Ne zato što nije vidjela, jer jest, to joj je ostalo, nego zato što je u mraku radila kao i na bijelom danu i nikada nije palila ni svjetla, ni svijeće ako bi kojim slučajem sama ostala u kući. To joj se nekako činilo kao luksuz. Ako bi šta za nju i svijetlilo, bio je to televizor. *Zna dobri Allah zašto je ugodio tako da sunce svakog dana zađe i šta ga ja u tome imam ispravljati*, govorila je. *A šta je Allah reko za televiziju?*, pokušavao ju je navući otac, ali nije se dala. Odšutila bi mu i palila televizor kad god bi bio isključen. To je shvaćala kao sitni porok koji će Svevišnjemu već nekako objasniti kad za to dođe vrijeme. Ne bi joj to trebalo biti teško jer joj je taj porok bio jedini.

*I šta kažeš, šnajder Prguda iz Nevesinja? E, vidiš, znala sam ja jednog Prgudu, ali nije bio šnajder, nego limar. Pravio je za onog rata peći bubnjare. Poslije ga zaklalo. Znao je tu priču. Tko ga je, neno, zaklao?... Ko da je važno ko ga je zaklao. Više ga nema i džabe je govorit... Ne sjećaš se?... Ako se i ne sjećam, bolje mije tako. Sto bih se toga sjećala?... A jesi li još nešto zaboravila?... Može bit da jesam. Ali ništa važno. Hvala dragom Al ahu ako sam zaboravila... Mene si zaboravila... Nisam, kako ću te zaboraviti kad te do danas nisam ni vidjela. Pa si došo i ne bi te stigla zaboraviti. I hvala ti što si došo. Nije lako samovati kad ostariš, a ja sam ti, sine, ostarjela. Dobro se držim, ali sam ostarjela. Niko mi to ne treba reći. Znam sama... Neno, ja sam ti unuk, tvoj Hasan. Nena se slatko smijala, baš kao da na televiziji gleda komediju sa Čkaljom i Mijom: *E, baš si Šejtan! Čuj unuk. Pa ne biva se tako unukom. I nisu meni baš takve godine da imam tolikog unuka*.*

Iako si mi drag... A koliko imaš godina?... Eto vidiš! Da si mi unuk, to bi znao... Pa znam. Devedeset i nešto... Ma ja, hiljadu i nešto! Vrijeme je teklo, on će skoro morati na autobus, a stalo mu je da ga na sekundu prepozna. Znao je da nenu Fadilu vidi posljednji put i da će se ugastiti prije nego što opet dode kući. Možda ga se više neće sjetiti, a možda već sutra za njega upita, pa kad joj

kažu da je otišao u Ameriku, bit će joj tužno; u Ameriku, a nije došao javiti se neni, da mu da onih pet dinara, da mu se nade na putu. Lako bi mu bilo rasplakati se.

Nisi mi rekla ništa ružno, pogleda ga u čudu, a mogla si, kao što si drugima sve rekla, podizala je obrve baš kao glumica, i volio bih da si mi rekla, da znam šta u meni leži. Prestala je krčkati orahe, šta u tebi leži?, pitala je kao da bi se toga sama trebala sjetiti, ne znam šta leži, odgovorio je i uhvatio je za ruku. Ona je izvuče, ipak je stranac, kako bi i znao kad ti se nije stiglo nakupiti, sačekaj pa ćeš znati, kao što svi jednom znaju... Neno, odoh ja u Ameriku... Odi sine, nek ti je sa srećom.

Drago mi je da smo pričali. Ni ne znaš kako mi je drago... I ko zna kad ću se vratiti... Idi će ti je bolje. Tako je ispravno. Vazda je to bilo najispravnije. Laže ko god kaže da nije. I ja bi išla da mogu ostavit kuću.

Ustao je, neno, mogu li te poljubiti plašio se da ga ne odbije. Gledala ga je žmirkajući kao da je od jakog svjetla: *Možeš, ali nemoj u ruku.*

Nisam ti ja ni sultan, ni car. Samo jedna stara žena. Mirisala je na sapun za pranje rublja, na orahe, štirku i na ruže. Disala je lako kao dijete i morao se napregnuti da čuje kako diše. Neka te dobri Allah meni čuva, šapnu. I tebe, sine, koje god vjere bio, neka te čuva.

Tri mjeseca kasnije crnac u uniformi američkoga zračnog heroja, statist u nekome spektaklu, donio mu je s portirnice telegram. Otac je javljao da je umrla nena Fadila i da se ne mora ništa brinuti, dženaza je prošla u najboljem redu, pokopali su je onako kako je htjela. Nekada davno, dok je Hasan bio mali, otac je bez ikakve šale prijetio neni da će ju pokopati po bezvjerničkim običajima, jer on kao komunist ne može sebi dozvoliti da drukčije bude. Ona se tresla od straha, blijeda kao zid i više se plašila da će ostati bez dženaze nego što se Hasan uplašio smrti.

Kasnije su o takvim stvarima prestali razgovarati, otac neninu dženazu nije spominjao godinama, a sada se sjetio, pa da i Hasanu bude duša na mjestu, u telegramu je spomenuo da je nena dragome Allahu otišla isto onako kako je s njime i živjela. Vijest o smrti ga nije ni rastužila, ni iznenadila. Na nju se navikavao dok je odlazio, čekao autobus za Beograd i osvrtao se za domom koji je ostajao poput sitne tačke, sitnije od očeve tablete nitroglicerina. Nikoga nije imao kome bi dalje prenosio vijest ili tko bi ga pogledao kao da se ispričava, pitao koliko je imala godina ili kazao da je imao istu takvu baku, recimo u Nevadi, i da je išla u lov na medvjede i pravila pitu od borovnica. Okolo je trajao Drugi svjetski rat, saveznici su ulazili u Pariz načinjen od kartona i šperploče, s visina su scenski radnici bacali konfete, tisuće lažnih poljubaca palo je ispred Trijumfalne kapije, držali su se govori, bulevarima su stupali limeni orkestri, ljudi su bacali šešire i kape u zrak i prijavljivali se u vojne odsjeke, da čim prije krenu na frontu pa da svaki europski grad dočeka dan slobode. A kada je sve prošlo, Hasan je s trojicom Indijaca i jednim Steveom rastavljao grad i slagao ga u sive željezničke kontejnere na kojima je pisalo *Cargo* i *Fragile*.

Pred ulazom u Toledo opet je počeo padati snijeg. Probudio je Angelu, *sanjala sam*, rekla je. Autobus je stao na proširenju ispred supermarketa; na izlasku je pozdravio vozača, ali on ga nije čuo. *Jako je hladno*, rekla je, *to ti je od sna, brzo ćeš se ugrijati*, odgovorio je. Još nije sasvim izronio iz dugog blaženstva, ali došlo je vrijeme. Mladići u bijelom pokušavali su iz mljekarskoga kamiona iznijeti golemi kolut sira. Dvojici je bio pretežak, a nije bilo prostora da ga prihvati treći. *A da ga kotrljamo* predložio je, *kao Flinstoni?* Sir je bio narančast, obložen voskom i loše bi glumio u nekom filmu. Dobri sirevi djeluju prljavo, ležali su u pepelu, smudili se na dimu i možda su ih stvarno kotrljali po asfaltu, tamo otkuda su stigli. Zanimalo ga je kako će to završiti i na koji način će

sir unijeti u supermarket.

Ušli su u unutra da ona nešto kupi. Živjela je u strahu da će u kupaonici pregoriti žarulja, a doma nema rezervne ili će joj otpasti dugme, a nigdje konca. Uvijek je nečega nedostajalo, a Angela je lutala po dućanima i nekim devetim ili jedanaestim čulom pokušavala otkriti što bi to moglo biti. *Moram telefonirati*, rekao je i krenuo prema govornici iza blagajni. *Hoćeš li mobitel?*, zavukla je ruku u torbu. *Ne, lakše je ovako*. Nazvao je vučnu službu i konačno se pobrinuo za Buick Riveru. *Na kojem kilometru puta leži?*, pitao je ženski glas. Hasan nije znao odgovor. Glas se čudio, *možete li barem približno reći?*, pitao je ženski glas, kao u kvizu za milijun dolara.

Čekao je Angelu ispred supermarketa, dječaci su i dalje pokušavali savladati sir, ali on se borio i otimao, sve dok jednome, onom trećem, nije pao na nogu. Mladić je zaurloao od bola, druga dvojica su se kratko nasmijala; smiješno je kad čovjeku sir padne na nogu, a nije smiješno kad padne nakovanj, bez obzira na to što sir i nakovanj mogu biti jednako teški. Mladić ih je ispsovao, uozbiljili su se, *je li ti nešto slomljeno?*, šepesao je po kamionu, otresao rukama kao da mu je sav bol u rukavima, pa će ga istresti. Angela je izašla s vrećicom, idemo; žalio je što propušta kraj priče sa sirom.

Pošli su pješice kući. *Znaš, razmišljala sam da bi možda najbolje bilo da iznajmimo sobicu ili neki sasvim mali stan u Salemu, da mogu tamo ostajati dok mi traju probe*, počela je. *To bi bilo sasvim u redu*, svidjela mu se ideja da neko vrijeme bude sam u kući. Ako se odvo je jedno od drugoga, nešto će se promijeniti, nedostajat će joj, a nedostajat će i ona njemu, što je dobro. *Bilo bi u redu da nije skupo... Koliko skupo?...*

Koju stotinu dolara. Ne znam, ali skupo... Nije toliko... Misliš? A šta bi ti radio dok mene nema?... Što i inače. Čekao bih te... I išao u Alhambru na bilijar, primijetila je, ali nije zvučala zajedljivo. *Da, vjerojatno bih išao... Željela bih da naučim igrati bilijar... Je li, iznenadio se, pa brzo se nauči, trebat će ti najviše nekoliko sati ili manje. Menije trebalo toliko.*

Ti imaš bolju koordinaciju pokreta. Evo, možemo početi sutra, u Salemu. Dvije raskrsnice od teatra je sala sa stotinjak stolova... A u Alhambru, tamo ne mogu?... Znaš kakav je Jose. Ne bi te pustio...

Kreten... Da, pomalo je kreten... Meni tako govoriš? A šta kažeš njemu?... O čemu?... Pa, o meni... Ništa. Ne razgovaramo o tebi. Kad bolje razmislim, mislim da uopće ne razgovaramo... Nego?... Ništa.

Gledamo se. Piero i ja igramo bilijar, a s njim se gledamo... Svašta.

Čudna su muška društva... A ženska nisu?... Jesu. I ženska su čudna. Ali ženska su kao Seks i grad. O njima se sve zna. O muškima se ne zna...

Kako da ne! Svaki film priča o muškim društvima. Recimo, svaki vestern. I svi filmovi koje žene ne vole gledati. Recimo, ratni spektakl!

*Isto je kao u životu... Vesterni i ratni spektakli. A drugi filmovi? Njih ne gledaš. Snimao bi samo art, a gledaš ratne spektakle. Kao kad bi netko bio Ionesco, a čitao Barbaru Cartland. To je jako čudno... Nije čudno... A meni se čini da jest... To je neki prigovor?, pitao je što inače ne bi, ali bila je već tako nujna i draga. *Nije prigovor. Lijepo je biti takav... Geli...**

Reci... Nazvao sam vučnu službu... I bilo je vrijeme da to učiniš... Geli...

Molim... Nemoj se ljutiti... Zašto bih se ljutila?... Ali Buick Rivera je kao bejzbol. Sto je muškarcima bejzbol, to je on meni. Stala je, on spusti vrećicu sa stvarima iz supermarketa, ona

zaroni ruke u džepove kaputa.

Ti si uš. Koristiš svaki trenutak da mi se napiješ krvi, bila je tako mirna.

On je zakolutao očima i uzeo vrećicu, da će krenuti. *Sad stani.* Stajao je i gledao negdje iznad njezine glave. I nije spuštao vrećicu. Angela je šutjela i smješkala se. *Uvrijedio si se? A zašto, molim te? Ne misliš da bi se ja možda trebala vrijeđati. Čim se pet minuta dobro osjećam, ja znam da ćeš to iskoristiti. Izgovoriti neku jebenu rečenicu. Tako da mi više nije dobro ni kad mi je dobro. To je to, Hasane. Ti si stvarno uš.*

Teško je voljeti te. Znaš li to? Načinio je grimasu i prošištao kroz nos, što je trebao biti ciničan odgovor. *Slab si, pa samo šutiš i čekaš kad ću ja biti slaba. A onda napadaš. Onako sitno,* rekla je i opet ušutila, čekajući njegovu reakciju. Odlučila je čekati jako dugo, onoliko dugo koliko treba da on izađe van, što god da se tad desi i koliko god da košta. Spremna na sve i sigurna da Hasan ne može učiniti ili reći ništa neočekivano, ništa što bi bilo gore, nepomično je stajala i gledala ga u oči. Ponašali su se kao parovi na ulici pred veliku svađu. To može potrajati. Stoje pred pješačkim prelazom, vidiš ih iz auta dok čekaš zeleno svjetlo, navijaš da se nešto dogodi, da se ona rasplače ili da on počne vikati, ali ne. Stajat će tako još najmanje tri ciklusa i tri će vozača pred upaljenim crvenim svjetlom čekati ne bi li vidjeli ono o čemu znaju sve, iz vlastitih i tuđih života.

Hoćemo li sada?, upita on. *Nećemo, Hasane!... Zar nisi rekla da ti je hladno?... Sada više nije. I što? Sto ćeš učiniti? Ništa, je li tako? Hoćeš li se okrenuti, otići i ostaviti me tu? Nećeš. Vidiš kako znam. Ne možeš.*

Gledao ju je zapanjeno. Takva još nije bila. Otišao bi, s time nije imao problema, ali kakva korist od toga i što bi se promijenilo. Samo bi nastavio igru koja nije njegova. *Neću popustiti. Sto se mene tiče, možemo tu ostati do sutra. Sada imam vremena. Odlučila sam da ga imam... U čemu bi to trebala popustiti? Jesam li nešto tražio od tebe?...*

Jesi i ti to dobro znaš. Ali nećeš to od mene dobiti. Znači s Buick Riverom ne namjerava se miriti. Osjećao je kao da ga je netko onom obijeljenom građevinarskom daskom tresnuo posred čela. *To što radiš, to je sadizam,* jedva je procijedio, svjesno, međutim, koristeći riječ koja Angeli ne samo da nije bila draga, nego je u njezinom slučaju funkcionirala kao riječ ubojica. Izgovoriti je značilo bi isto što i u domovima ugušenih spominjati plin i još gore od toga, jer je Angela bila žrtva, od onih koje ne zaboravljaju, nego od zabranjenih riječi grade spomenike svojih života, koji se vide s udaljenosti od nekoliko stotina kilometara i sve o njima znaš i prije nego što si vidio lica graditelja.

Hasan ni s drugima ni s njom nije vodio razgovore o sadistima i sadizmu, a možda o toj temi nije ni razmišljao. Ono što se na Zapadu nazivalo sadizmom, u njegovom je svijetu nosilo neko jednostavnije i banalnije ime. Gazije i siledžije, komšije koje bi djecu potezali za uho čim lopta padne u njihova dvorišta ili ih uhvate u kradi trešanja, pijani muževi koji su tukli svoje žene, divlji očevi, milicioneri u noćnim akcijama protiv slučajnih prolaznika, poštari koji namjerno na krive adrese odnose važna pisma ili radosni donose telegrame o smrti, isljednici i grobari koji s mrtvaca'skidaju zlatninu, neoženjeni nastavnici matematike, četnici koji se dvadeset godina nakon rata skrivaju po škrapama, školski podvornici koji pipkaju curice, kapetani prve klase po kasarnama istočne Srbije, silovatelji i ubojice, uhode pred džamijom, vračare koje razbacaju grah po stolu i ugledaju rudarsku nesreću koja će se dogoditi sutra, za tri mjeseca ili za pet godina, džamijski miševi koji dojavljaju hodži u kojim se kućama pije rakija, mladići koji pred dućanom piju pivo i dobacuju mentalno zaostalom Pizmi, penzioneri koji noću iz sačmarica pucaju na mačke jer je veljača, one se deru pa oni ne mogu zaspati, portiri na ulazu u komitet, portiri na ulazu u ambulantu, bilmezi koji

nagovaraju curice da im zavlache ruku u džep -

unutra je bombon, instruktor vožnje koji psuje Boga kad se učeniku ugasi motor, blagajnice koje djetetu otimaju žvaku jer mu fali pet para, manijaci s noćnih autobuskih stanica, uzorni đaci koji cinkare one koji nisu napisali zadaću, šinteri, mesari bez palca, pijani magacioneri koji otvaraju boce sa sokovima i pljuju u njih, mladoženje pomračena uma koji mladoj zadižu suknu - da vide kumovi kakav je pazar, ljudska čudovišta, očevi koji kćer ošišaju do gola jer je dobila jedinicu i poljubila se s momkom i majke koje govore djeci *samo pipni, da vidiš kako je fino!* i pružaju vrelu peglu - da se djeca nauče; sve njih je poznao, za njih je čuo ili se plašio da će iz babskih priča izaći na svijet, ali to nisu bili sadisti, niti je ono što su činili bio sadizam. Sadizam je nešto sasvim drugo. Kao komunizam. Riječ koja nešto znači i ne znači, a izgovara se lako i često, kad ljudi žele nešto reći, ali i kad pričaju, a ne bi ništa rekli. I baš ta riječ, običnija od većine drugih, nije se pred Angelom smjela spomenuti, uznemiravala se kad ju čuje na televiziji, a on je sakrivao novine po kući ili ih bacao u smeće ako bi u nekoj rubrici nešto pisalo o sadistima i sadizmu.

Tekli su prvi mjeseci njihovog braka kada ga je odvela svome psihoterapeutu da bude prisutan dok ona priča priču koju još nikome nije izgovorila, koja ju je opterećivala i sputavala, stvarala joj tremor i budila depresije, činila je tjeskobnom, uplašenom i nespremnom za samoostvarenje, pa nepovjerljivom, zatvorenom u oklop koji treba razbiti i tko zna što joj je sve taj tip rekao, prije nego što je odlučio da, u skladu s najnovijim tendencijama u rasklapanju i sklapanju ljudske duše, pozove i Hasana na seansu njezina samooslobađanja, kada će on iz njezinih usta i čuti ključnu riječ, koju neće smjeti spominjati. Još dok su išli k njemu, Hasana je obuzela zlovolja, tako da Angelinu priču, kakva god ona bila, nije mogao primiti s onim minimumom razumijevanja koji opravdava i najusputnija ljudska povjeravanja.

Prema psihoterapeutu osjećao je neprijateljstvo i prije nego što ga je vidio. To da njegova žena strancu govori o sebi, vjerojatno sve ono što njemu nije rekla, Hasana je činilo ljubomornim i zastrašenim.

Ljubomornim zato što je k njemu odlazila mirna i svakodnevna, kao da ide na bankomat, a zastrašenim jer mu se činilo da nepoznatome čovjeku ne podaje samo cijelu sebe, nego i njega. Ali o tome nije mogao razgovarati ni s Angelom, ni s bilo kim drugim, pa ni sa samim sobom cijelu stvar ne bi mogao istjerati do kraja. Samo primitivci u psihijatru vide doktora za luđake, kojem čovjek odlazi tek nakon što potpiše bezuvjetnu kapitulaciju. Da, psihoterapeutu se odlazi i ako te samo tišti u duši, a ne umiješ se sam toga osloboditi, ali između načela u koje je vjerovao i Angeline psihoterapije bilo je nešto preko čega nije mogao preći.

Ovako je išla Angelina priča: navršila je četrnaestu, u Miinchenu joj je umirala majka, pa je otac, da mu kćer ne bi prisustvovala događajima koji nisu za osjetljivu dječju dušu, poslao Angelu da zajedno s jazavčarem Cocom provede ljeto u pansionu Moritz u Berchtesgadenu. Molila ga je da to ne čini, znala je što se događa i što će se dogoditi, ali on se ponašao kao da ima posla s trogodišnjim djetetom; zaštitnički bi je gladio po licu i govorio: *Planinski zrak pun je željeza, moraš još rasti i željezo ti je potrebno. Upoznat ćeš puno prijatelja, a kada se vratiš, mama će biti zdrava.* Kad mu je odgovorila da dobro zna da mama umire i da će umrijeti prije nego što se ona vrati, on se okrenuo na drugu stranu, nešto je tražio u ladici pisaćeg stola, prebirao po nekim papirima, telefonirao i zurio u zid iznad njezine glave, no kada je počela vikati, udario je šakom po stolu:

Angela, ja sam ti još uvijek otac! Iako je to zvučalo glupo i patetično, čega si jednako svjestan i kad ti je četrnaest i kad ti je četrdeset, držao se kao da je upravo izgovorio ključnu rečenicu svoga života.

Dugo ju je smišljao i u njoj je bilo sadržano sve njegovo životno iskustvo. Takvog ga nije pamtila. Ranije je bio pametan i strpljiv, dok su šetali mogao je satima odgovarati na njezina pitanja, ona dječja za koje odrasli vjeruju da su stvar radoznalosti i javljaju se u dobi kad otkrivaš svijet, jer se ne sjećaju da su ih i sami postavljali i da takva pitanja služe samo jednoj svrsi: provjeravaš granice strpljenja u onoga koga pitaš. E, Angelin otac bio je uvijek bezmjerno strpljiv, pametan i razločan i bila je šokirana time da ju tjera od sebe i iz doma u kojem je majka umirala i izgovara riječi kojih bi se sramili i puno manji očevi kad bi sebe mogli čuti dok ih izgovaraju.

Pansion Moritz bio je zapušteni prijeratni dvorac, kao iz bajke braće Grimm, sav sagrađen od drveta, s krevetima iz kojih su se dizali oblaci prašine, i tako su škripali da se budila kad god bi se u snu pokušala okrenuti na drugu stranu. Na zidovima nije bilo slika, ali su četvrtasti tragovi, puno njih, u različitim oblicima i veličinama, potvrđivali da su nekada tu visile, a onda su ih skinuli i odnijeli. Zamišljala je šta su te slike pokazivale, uvjereni da je na njima bilo nešto zabranjeno, nešto što se više ne smije gledati, nekakav zločin ili prizori koji od čovjeka načine zločinca. Psihoterapeut je, naravno, insistirao da mu pobliže opiše što je zamišljala da je bilo na tim slikama, ali se silno razočarao, zapravo vjerovao je da Angela laže kad je odgovorila da joj se činilo kako su to bili portreti zlih i nakaznih bavarskih kraljeva.

Geometrijski oblikovane praznine na zidovima djelovale su sablasno, kao i sve drugo u pansionu Moritz, od vječito puste recepcije, gdje je iza pulta spavao starac u livreji s francjozefovskim bakenbardama, do sale za ručavanje u kojoj su služila dva kratko ošišana, nevjerojatno mršava dječaka, kojima je bilo najstrože zabranjeno da razgovaraju s gostima; navodno, da ih ne bi uznemiravali. A gostiju zapravo nije ni bilo. Par umirovljenika, žena srednjih godina s mongoloidnim djetetom, što bi se gušilo juhom koju nu je nalijevala u ždrijelo, i Angela. Nitko ni sa kim nije razgovarao.

Prolazili su dani da, mimo dozivanja sobarica i glasnih naredbi nadredene posluge podređenoj posluzi, nije čula riječi razgovora, niti bi išta izgovarala osim broja svoje sobe.

U takvom rasporedu prošao je prvi mjesec. Ludila je, nije znala kamo bi sa sobom, nije imala s tme razgovarati, jedini televizor nije radio, otac se nije javljao na telefonske pozive, tajnica bi pitala: *Dušo, što ti nedostaje?, što da mu poručim?*; uvijek bi odgovarala: *Neka sutra dođe po mene!* Nakon što se prvi put nije javio, niti je došao, zvala je po navici, kao kad te nešto jako boli, pa popij« čašu vode, iako znaš da ti od vode ne može biti bolje.

Početkom kolovoza u pansion je stigla neobična ekipa, kada i počinje priča na koju su Angelinom psihoterapeutu potekle sline. Na recepciji se tog jutra u trenu stvorila gužva. Pred začuđenim pansionskim feldmaršalom stajalo je desetak muškaraca, uglavnom mladićke dobi i svi su izgledali kao likovi iz nekog igrokaza. Staromodne odjeveni hromi patuljak goleme glave, njegov uspuhani debeli prijatelj u alpskoj nošnji, strogog pogleda i obješene dorje usne, pa još trojica do glave ošišanih tipova u trapericama kožnim jaknama, jedan malo stariji birokrat koji je u plamu stigao u salonskim cipelama i s aktovkom i još jedan ruai, odjeven u smeđkasto odijelo krojeno po vojnoj uniformi. Svi su se u isti glas obraćali recepcioneru, a na dva korala iza njih stajao je zalizani tip s brčićima i ogromnim mirnimnčjakom koji je po propisu sjedio pokraj njegove lijeve noge I gazda i pas su šutjeli i disciplinirano čekali. Angela je upravo bila izašla s doručka. Dok je prolazila mimo njih, zalizani ju je ispratio pogledom. Imao je oči boje metaliziranog volkswagena. To je prvo primijetila na njemu.

Narednih dana čudno društvo vidala bi samo za ručkom. Tražili su da im spoje stolove, uvijek su svi

zajedno sjedili i nešto živo raspravljali.

Zalizani je sjedio na čelu, kada bi progovorio, ostali su šutjeli, pa je Angela zaključila da im je on voda. Poslije su se povlačili u televizijsku salu, a kada je jednom htjela ući, dokotrljao se za njom feldmaršal i šapatom joj rekao, valjda da nekoga ne probudi, kako se unutra odvija važan sastanak, dvorana je zakupljena, nepoznatima je pristup zabranjen. Pitala ga je kakav sastanak; važan, ponovio je, radikalno ekološki, značajno je naglasio. Angeli je u Moritzu već bilo tako strašno dosadno da bi rado sudjelovala čak i u važnom radikalno ekološkom sastanku.

Sjedila je na klupi kraj šumske staze, po deseti put čitala isti ljubavni roman, Coco je okolo nešto njuškao, bila je nedjelja, iz doline su se čula crkvena zvona; bližilo se podne, apsolutna dosada.

Prestravljena ispustila je roman kad joj se iza leđa prolomio užasan životinjski urlik, pa oštar cvilež; dok se osvrtała, vidjela je zalizanog kako trči i viče *Wolf, Wolf*, pa vučjaka kako je Coca šćepao za vrat i baca ga s jedne na drugu stranu. Nije se ni pomaknula od šoka, a zalizani je korbačem već udarao po svome psu; Coco se oslobodio i pobjegao u šumu, vučjak je ležao na tlu i cvilio. Mlatio ga je dugo, duže nego što gospodari to čine i još puno duže nego što bi to učinio prijatelj prijatelju, čak i nakon što je ovaj nekoga pokušao zaklati. Angela je stajala bez riječi i nije joj palo na pamet poći tražiti Coca. Gledala je fascinirano u crnu kožnatu šibu s metalnim resicama na vrhu, koja je sijevala zrakom. Koji je razlog da tu stvar čovjek sa sobom nosi u šumu?

U slučaju da ga napadne medvjed ne bi mu puno pomogla.

Kada je napokon stao i počeo joj se ispričavati, zurila je u pramenove koji su mu se rasuli po licu, *uvijek se začudiš kad zalizani ljudi pokvare frizuru, koliko im je kosa zapravo duga.*

Bio je ružan i odbojan, ni danas ne može zamisliti da bi joj se takav čovjek svidio i ne vjeruje da postoji žena čiji je to tip muškarca. *To nije sadizam*, rekao je dok su se vraćali prema pansionu, *iznevjerio je moje prijateljstvo i mora biti kažnjen, a kakvo je prijateljstvo, takva je i kazna.* Angeli tada to nije bilo glupo i otrcano, *zato što ste imali samo četrnaest godina*, logično je primijetio psihoterapeut; bila je dirnuta što je zalizani uzeo Coca u naručje i nosio ga sve do Moritza, dok se vučjak vukao nekoliko metara iza njih. *Nijednom se za njim nije osvrnuo-*, bio je tako nježan prema njezinom psu da se već tada, vjerojatno, zaljubila.

Frazu *to nije sadizam* Angela je u naredna tri tjedna svakodnevno slušala, ali se ona više nije ticala Wolfa, ni općenito psećeg svijeta.

Zalizani je spominjao sadizam kao da je nedavno naučio novu riječ, pa ju stalno ponavlja da je ne zaboravi. Ili provjerava kako riječ zvuči četrnaestogodišnjoj djevojčici. Hasan se sjetio seljaka s mostarske pijace. I oni su često do iznemoglosti, godinama ponavljali jednu istu stranu riječ. Jednoga što je prodavao glamočki krompir svi su zvali Amandman, jer je za svoju robu govorio da je dobra i svježa ko ustavni amandmani.

Zalizani bi stajao nasred njezine sobe i lupkao korbačem po dlanu, dok je ona do grla pokrivena ležala u postelji i čekala što će učiniti.

Moraš slušati oca, govorio je, *možda je on svinja, ja vjerujem da jest, ali preklinjem te, slušaj ga. Meni za ljubav.* Angela bi tada prkosila, više iz želje da zalizani nastavi ili da napokon nešto učini, nego zbog onoga što je govorio. Međutim, on bi odlazio do prozora, gledao grad u dolini, pa se vraćao, strogo, kao da stupa, *to nije sadizam, ali za takve riječi bi trebala biti kažnjena*, na što bi Angela još malo navukla pokrivač i opet čekala. Adrenalin, ili neka druga tvar, šiknuo bi joj žilama i

sve je bilo strašno uzbudljivo. Ali kad se toga bude sjećala, bez adrenalina i godinama starija, osjećat će silno gađenje, više prema sebi nego u odnosu na Zalizanog, koje se s vremenom neće smanjivati već će bivati sve dublje i jače.

Hasan je sjedio i slušao, podnosio povremene poglede psihijatra, uvjeren da mu ovaj čita misli, i ništa nije razumio. Zapravo, nije mogao shvatiti kakav bi problem Angela mogla imati s tim dvadeset godina starijim muškarcem, dakle skoro njegovim vršnjakom, koji ju nikada nije dotakao ili poljubio, niti učinio bilo šta da prede prag njezine intime, osim što je, na Angelin poziv, svakodnevno ulazio u njenu sobu i što je, po njezinoj želji, komentirao Angelin odnos s ocem. Za Hasana je to bila samo još jedna glupa televizijska drama u kojoj su svi problemi lažni i svaki zahtijeva odlazak psihijatru. Nešto kao reklamni film za pasirano povrće. Uvijek i u svakoj prilici, bilo da bolujete od raka ili ste zabrinuti zbog ocjena u školi, bilo da smišljate prevaru ili se spremate ispuniti listić sportske prognoze, bilo da vas žena vara ili vaš muž napastvuje kućne ljubimce, pasirano povrće riješit će svaki vaš problem.

Činilo mu se kao da je tu priču, istu takvu, ispričanu na neki drugi način, čuo već stotinu puta ili ju je pročitao u nekoj od onih pornografskih brošura kakve se mogu kupiti na svakom većem europskom aerodromu. Tko bi vjerovao da je to živa istina i tko bi pomislio da postoje žene i muškarci koji usred seksa govore iste rečenice kao glumci u pornografskim filmovima.

Uglavnom, tri tjedna kasnije čudno društvo napustilo je pansion Moritz, zalizani je ostavio pismo za Angelu, u kojem joj govori da je zaljubljen u nju i spreman je čekati da odraste, jer za njega druge žene ne postoje, a njezina mladost njemu je kazna i pokora, ali i upozorenje da samo iz velike muke slijedi velika ljubav. Čitala je psihoterapeutu i Hasanu to pismo, mucala je i grcala, a on je mislio o tome kako ga je sačuvala svih ovih godina, držala ga na dnu ladice, nosila ga sa sobom u Ameriku i bilo joj je tako važno da ga u svim selidbama nije zagubila.

Taj papir, za koji je evo saznao da postoji, bio je samo jedna od tko zna koliko stvari koje isto tako postoje, sakrivene od njega, pospremljene u svim sobama i nusprostorijama njihovog doma. Nije mu padalo na um da je to opće mjesto bračnog života i nitko se oko sakrivenih papira i sličica naročito ne živcira, barem ne do trenutka kada veza počinje pucati i puca se iz svih oružja. Vrijedalo ga je što taj papir postoji, kao što bi ga usred studija Angelinog psihoterapeuta (baš studio, *ordinacija sugerira bolest, a vi niste bolesni, žarne?*, groktao je) vrijedalo i da je proletjela muha.

Početkom rujna otac je napokon došao po nju. Bio je u tamnoplavom odijelu, s crnom trakom preko zapučka, star, sijed i šutljiv. Nije primjećivao Angelinu ljutnju. Uzalud se durila i sklanjala pogled u stranu. Bilo mu je svejedno i ostat će tako do kraja života.

Majka je umrla deset dana ranije, ali njoj nisu javljali, da se ne uzrujava i da se što bolje odmori i nadiše čistoga zraka. Njezin grob vidjela je kad je već bio kao svi drugi grobovi, sa svijećama, plastičnim cvijećem i s imenom ispisanim zlatnim slovima u bijelom kamenu.

Nakon što su izašli iz ordinacije Hasan je samo jednom, istoga dana, Angeli spomenuo taj događaj. Htio joj je reći da je psihoterapeut kreten, iako je najskuplji u gradu, da njezin problem nije ta zalizana budala, zbog njega nije imala razloga odlaziti iz Njemačke i ići u Ameriku, jer takvih ima na sve strane i potpuno su bezopasni ukoliko im se sam ne predaš i ne proglašiš ih za svoje gurue, nego je njezin problem otac. Olakšavajući sebi život pravio se da ga olakšava njoj, što nije pravedno i nije očinski. On je bio sadist. Iz vlastite slabosti ili nekog drugog razloga, ali sadist. Ako se u tom pansionu nešto dogodilo, onda se dogodilo to da je u isto vrijeme izgubila oca i majku. Htio joj je reći, ali nije, jer je Angela dobila histerični napad, urlala je na njega da je okrutan, udarala glavom u vrata kupaonice, a onda je legla na pločice, uz kadu, pokušavao ju je smiriti, ona se valjala, tulila i ponavljala da joj treba netko tko će ju iz svega toga izvući i biti joj podrška u životu,

nikakav primitivac koji sjekirom ženi raspoluti glavu čim je nešto zaboli.

Na te riječi se odmakao, ruke su mu se počele tresti, poželio je imati teške vojničke čizme na nogama i raspaliti je, zalijepiti za kadu. Danima ga je zbog te želje grizlo u duši i više nikad, do danas, nije spomenuo priču o zalizanom, niti izgovorio riječi sadist ili sadizam, svjestan da su te riječi ključ koji otvara ona deveta Baš Celikova željezna vrata, iza kojih je Angelina nesreća.

O njezinoj priči niti je dalje razmišljao, niti je pokušao za nju u sebi naći mjesta. Kada bi naši prijatelji, djeca i roditelji, prihvaćali i razumjeli svaku našu frustraciju ili privatnu istinu, morali bi nas smatrati pomalo mentalno retardiranima. Ali ako s nekim poželiš dijeliti život, taj će prihvatiti sve tvoje, i ono što ne razumije i što je očigledno glupo i neće misliti da lažeš o sebi ili da si mentalno retardiran. U tome, vjerojatno, i leži smisao spajanja dvoje ljudi. Ne događa se to ni zbog

seksa, ni zbog djece, ni zato što je teško biti sam, nego zato što čovjek naprosto treba nekoga da s njime podijeli teret, ne pitajući se previše je li u teretu samo olovo, kamenje, nešto bezvrijedno što bi naprosto trebalo istresti. Hasanu je u načelu to bilo jasno, prihvaćao je i Angeline svjesne laži, svaku glupost i nervozu, ali ne i ljetovanje u Berchtesgadenu. Ona je to osjećala kao tačku njegovog prezira, bezrazložnu i okrutnu izdaju. Nije mu to rekla, niti je dopuštala da se razgovor ikada približi toj temi, ali što je on duže poštovao zabranu, vjerujući da joj na takav način ugađa, raskol je bivao sve dublji, kao i njezino uvjerenje da mu nikada i ničim nije dala povoda da bude takav, niti mu je uzvraćala jednakom mjerom. Koliko god o tome razmišljala, nije mogla dokučiti što ga je navelo na izdaju.

Poluotvorenih usta, kao da je iz njih upravo izletjela mala ptica, sasvim opuštenih ruku koje su padale niz tijelo, Angela je stajala pred njim i uplašeno ga gledala. *Idemo sad!*, pokušao je da ne popusti.

Nisam znala..., izgovorila je i počela jecati. *Idemo, razgovarat ćemo kod kuće*, bio je uporan. Plašio se da ne naiđe netko poznat, iako su u Toledu imali malo poznatih ljudi ili malo onih koji se ne bi pravili da ih ne poznaju. Za sve ove godine nije ih se skupilo više od deset. *Nisam znala da ćeš me zbog auta ostaviti. Kako samo možeš*, plakala je dječje neutješno. *Zašto bih te ostavio, pođimo, prehladit ćeš se... Neka se prehladim, neka umrem*, nastavila je dječje. *Angela, molim te, prestani*, zavapio je, ali više ne tako siguran d'šebe. *Više me ne zoveš Geli*, još očajnije je ridala. *Geli, maco, pa šta je to s tobom?* U trenu je, kao kad filmski rez razdvoji vrijeme, promijenila raspoloženje: *Šta je sa mnom?*

A šta je s tobom. Zašto nasrćeš na mene, Hasane? Bojim te se. Nikada nisi bio takav. Ponašaš se kao da si nas odlučio ubiti.

Neko vrijeme su šutke išli jedno uz drugo, da bi ga onda prihvatila pod ruku. *Sve će biti u redu*, rekao je. *Znam*, odgovori ona. *Odmorit ćemo se malo, nešto pojesti, a onda te vozim natrag u Salem. Skoro će nam došlepati Buick Riveru. Ukoliko već nisu*. Držala ga je čvrsto i uvježbano, naviknuta da cijeli čin prestopi na pozornici s visoko uzdignutom rukom u kojoj je ruža ili mač, ovisno od toga šta se publici otkriva. On je mislio o tome koliko je puta već mijenjao raspoloženje i to ga je frustriralo.

Pred kućom je bilo pusto, udubine u snijegu pokazivale su mjesta gdje su bili tragovi automobilskih guma, a dolina pravilnoga četvrtastog oblika mjesto na kojem je parkiran bio Buick Rivera. *Njoj ovdje nije pusto*, pomislio je. Između vrata i dovratka bila je utisnuta koverta.

Izvukao ju je, Angela je otključavala vrata; koverta je imala zaglavlje hotela Savoy u Washington D. C.-u, ali nije bila ispisana adresa, ni primatelja, ni pošiljatelja. Oprezno je otvori, šta čovjek zna što bi unutra moglo biti, i izvadi papir, rukom otkinut komad novina, na kojem kemijskom olovkom piše: *Jarane, radosna vijest! Tvoj novčanik je kod mene! Ispao ti je iz džepa u mom autu. Opet sam zbog tebe morao prekinuti put. Očekujem muštuluk. Tu sam u ovoj vašoj selendri.*

Čim dođeš nazovi me na broj... Drugarski pozdrav, Vuko Salipur. Hasan se nije osjećao kao da mu vraćaju izgubljeni novčanik pa ne mora više misliti o odjavljivanju izgubljenih kartica i izdavanju novih, o tome da je nešto ipak zaboravio i da će mu za tri dana FBI zalupati na vrata jer je neki luđak na njegovo ime ukrao milijun dolara. To mu se činilo manjim problemom od susreta sa čovjekom kojega više nije trebao vidjeti, ako svijet već nije tako mali da svakog bilmeza dvaput srećeš.

Odmah moram van, reče hvatajući se za telefonsku slušalicu, *čovjek mi je vratio novčanik... Koji čovjek?... Onaj koji me je noćas vozio... Pa, to je nevjerovatno, koja sreća, gdje je sad?... Ne znam, ostavio je broj mobitela, halo, čuješ li me*, u trenutku Hasan promijeni jezik. Angela mu je mahala i

nešto govorila, nije ju mogao čuti, ali zbog njezinog larmanja slabo je i Vuka čuo, *gdje si, šta kažeš, u kojoj birtiji?, kako ne znaš, pa pitaj, kako se birtija zove?, Alhambra?, siguran si?*, ohladio se od užasa dok je spuštao slušalicu. Kako li je samo ušao u Alhambru, kako su ga pustili i zašto ga Jose nije izbacio i kud baš od svih mjesta da ode tamo? Dobro, osim Alhambre u Toledu je šest ili sedam lokala, ali mu nije išlo u glavu... Sigurno je već ispričao čiji novčanik nosi i tko zna što mu je još rekao. Daj Bože da i Piero nije tamo... Osjećao se kao kad bi, dok je išao u prvi osnovne, majka u dućanu sreća učiteljicu, pa bi pričali o njemu. Zato se uvijek nudio da on ide u dućan, nije ju puštao, otimao joj je cecker, a nena Fadila se hvalila da je u nje Hasan najkućevnije i najmarljivije dijete u čaršiji, jer to kako on pomaže materi, to dunjaluk nije vidio.

Zašto mu nisi rekao da dođe ovamo? Pa, ne možeš tako sa čovjekom koji ti je na kućna vrata došao samo da ti vrati novčanik, hvatala se Angela za glavu, otiđi dolje po njega, popijte pivo, možete odigrati partiju bilijara, pa ga pozovi na ručak. Ja idem naći adresu i telefon nekog cateringa, imala sam ih tu deset, prekopavala je ladicu,

neće im trebati više od sat i pol do dva, taman dok vi odigrate partiju bilijara... Ali nije to takav čovjek, pokuša Hasan. Kakav čovjek? Sta je tebi? Kako možeš biti tako nezahvalan? I nedruštven. Lijepo ćeš ga pozvati na ručak i nemoj mi poslije lagati da nije htio. To ti neću vjerovati, nastavljala je, ozarena istim onim sjajem, istim smiješnim ludilom koje bi ju hvatalo kad god bi se pojavio razlog da nekog nepoznatog pozove u goste ili na ručak. Hasan je to mrzio, premda je znao da u toj priči najveća, ako ne i jedina, krivnja leži na njemu. Kad su se tek upoznali - a njemu je još uvijek, manje nego drugima, ali ipak prijalo da ga netko doživljava kao egzotičnoga Balkanca, što je u Americi bio iznimno rijedak slučaj i moglo je do toga doći tek ako, recimo, sretnoš curu koja je Njemica - on je Angeli pričao kako Bosna nema ama baš nikakve sličnosti s Amerikom, ni Bosanci s Amerikancima, ali ne samo to! Nemaju oni sličnosti ni s Europljanima!

Drugi je to svijet. Divlji, a istovremeno pitom. Tvrd, a ipak mekši od jastuka na koji liježeš. Surov, a tako nježan da mu je svaka pjesma tako ugodna da uz nju čovjek pusti suzu. Bosanci sjednu kraj rijeke, a sve bosanske rijeke, osim one po kojoj se zemlja zove, teku od sjevera prema jugu, jedni drugima tiho pjevaju, pomalo piju i jedu kao da im je svaki zalogaj posljednji, i trude se da ne zaplaču.

Govorio je tako o sebi i svojoj zemlji, ponesen time što mu je sve vjerovala i na svako *divlje, ali pitomo, surovo, ali nježno, tvrdo, ali mekano* širila je oči kao da se pred njima odigrava film u kojem ljudi šetaju po oblacima, kuće lete s jedne na drugu stranu rijeke, a vrhovi čempresa anđele škakiljaju po tabanima. On je onda smišljao što bi još u Bosni moglo biti ružno, a lijepo, grozno, a krasno i nije se zaustavljao sve dok nije potrošio svaku slatku laž o svojoj zemlji, kakve žive skupa s njom, a da nitko ne zna tko ih je prvi izgovorio.

Eto, Bosancu je ništa slučajnog prolaznika pozvati na kafu, govorio je, s tim da Bosanci ne piju kafu kao drugi ljudi na svijetu, nego je piju u strašno malim dozama i to traje po nekoliko sati. A već sljedeći put pozvat ćeš ga na ručak ili večeru, podijeliti s nepoznatim posljednji komadić kruha, zvati ga na svadbu, plakati mu na sprovodu. Bosanci su takvi ljudi da pola onoga što zarade potroše da bi ugodili drugima, da bi ih počastili, dan im učinili ljepšim. U Bosni se ljudi tuku kada treba platiti račun u birtiji, jer je pitanje časti da ne dozvoliš nikome tko je s tobom pio da plati svoje piće. I tako: zanio se Hasan, priča urodeničke bajke, a Angeli se zamantalo u glavi. Tog trenutka, pa možda više nikad, nije se znalo u koga je više zaljubljena: u Hasana ili u zemlju Bosnu, najbolje i najtužnije mjesto na svijetu. Najtužnije zato što je znala da tamo ne može živjeti, pa ni njega nije pitala zašto je

iz Bosne otišao.

Nekako se podrazumijeva da se Arkadija sanja izdaleka.

Ne možeš zamisliti koliko mi to nedostaje, rekao je Angeli i bila je to jedna od prijesnijih laži koju je ikad izrekao. Niti je bio sretan kad mu kroz kuću prolazi svijet, dapače, mrzio je nepozvane susjede, rodbinu i općenito goste više nego što bi ijedan Nijemac ili Amerikanac. Nikada satima nije ispijao kafu, ni s poznatima ni s nepoznatima, grozio se masovnih pijanki i uopće mu nije smetao američki običaj da svatko sebi plati piće. Osim toga, da je bilo tko drugi izgovorio njegove riječi o Bosni i običajima Bosanaca, Hasan bi mu prvi rekao da je sve to laž, a ono što nije laž, pretjerivanje je. Ali, eto, ponijelo ga je, kao što i svakog Polinežanina ponese kad vidi kako ga prate razrogačene oči bijelih turista. Užitek je sa strane gledati urođenike kao što se gledaju životinje u kavezima, ali nije manji užitek ni biti gledan.

No, od tada, pa svih godina njihove veze i braka, Angela je uporno ljude zvala na ručak, poštare nudila viskijem i, općenito, okolinu dovodila u stanje kulturološkoga šoka, koji je pravdan time da je žena ipak glumica. A to opravdanje i univerzalno objašnjenje za svaku ludost vjerojatno je jednako prihvatljivo i samorazumljivo na svim stranama svijeta, u Americi ili Njemačkoj koliko i u Bosni. Trenutak zanesenosti vlastitim porijeklom, zapravo činjenicom da drugi o tome nisu ništa znali, godinama će Hasanu stvarati uvijek iste probleme, podsjećajući ga da je šutnja vrednija od svakog divljenja za izgovorene riječi i da je zavičajni ponos čovjekov najgori neprijatelj i izvor trajnih nesporazuma sa svijetom. Naime, Angelin entuzijazam za prijateljevanjem s usputnim poznanicima i potreba da ih poziva na ručkove i večere bila je u neprestanom sukobu s njezinim karakterom.

Nakon što bi sva sretna skakutala po kući i radovala se dolasku gostiju, slijedili su odlasci u supermarket po namirnice; naravno, insistirala je da Hasan ide s njom. U super- marketu je postajala silno nervozna, nije znala što treba kupiti, a kao po prisili ili kao svaki ambiciozni kuharski početnik kupovala je sve što joj je dolazilo pod ruku. Kružili su trgovinom poput izgubljenih turista, po desetak puta obilažili ledenice s mesom i povrćem, gondole s gotovim jelima, police sa začинима iz cijeloga svijeta, za koje nije znala čemu služe i u što se stavljaju, ali ih je kupovala u količinama koje su mogle začiniti sav američki New Age, sve vjerujući da začini čine velikog kuhara, samo ga treba spustiti u kolica, a drugo će se dogoditi samo od sebe. Angelin začinski fetišizam postao je naširoko poznat, pa su joj glumci iz kazališta, poznanici, obožavatelji, pa čak i novinari donosili začine sa svih strana svijeta, iz zemalja o čijim se nacionalnim kuhinjama nije ništa znalo, u bočicama s natpisima na nerazumljivim jezicima i nepoznatim pismima. Otvarala bi ih, dugo njuškala, mrštila čelo i zapiljila se u visinu, kao što čine profesionalni kušači vina, razigravala bi se mašta, u glavi su joj se rađale najčudnije kombinacije, prizori dvorskih bahanalija, okusi skupih restorana, mistična dozivanja duhova srednjovjekovnih jela, asketsko blagostanje derviških tekija, orijentalni sahančići puni bajramskoga šarenila, na stotine njih u istome mirisu, pa umaci od šumskoga voća, stejkovi zamaskirani u floru holandskih vrtova, okusi žutih mora, bravetina kojoj je vonj ubijan miomirisima perzijskih harema; sve to i još puno više osjećala bi Angela nakon što samo jednom ponjuši bočicu sa začinom koji bi joj netko donio izdaleka. Za božiče i rodendane poklanjali su joj muškatne oraščiče, piment, cimetovu koru, papar u svim bojama dugina spektra, suhi vlasac, korijander, sušene bugarske i meksičke papričice, bosiljak, klekove bobice, ružmarin, vijence lovora i vijence bamije, sušene borovnice, kadulju, šafran skuplji od zlata, origano, anis, dumbir, klinčiće, komorač, kurkumu, mažuran, mentu, sezam, timijan, lavandu, krasuljicu, kim, kardamon, idiro, lan, galgant, estragon, sušeni ukrajinski češnjak, andeliku, sušene brusnice, boražinu, gorušicu, matičnjak, miloduh, oman, pelin, piskavicu, portulak, rutvicu, šetrajku, stotine indijskih, kineskih i bliskoistočnih začina u raznim

bojama i s imenima koja su se razlikovala u lokalnim jezicima, pa soli iz jadranskih solana, soli južnih mora i pacifičkih otočja i soli iz nestalih rudnika u kojima se danas odlaže nuklearni otpad, korijenje prašumskoga bilja, sušeno baltičko bilje, lišće i koru svetih indijanskih stabala, meksičke gljive, ekstrakte tartufa i vrganja... Ona bi se radovala kako se poklonima raduju samo djeca i slagala bočice, kutijice i vrećice duž četiri duge police u kuhinji, koje je specijalno dala napraviti da na njima drži samo začine. Hasana je to podsjećalo na oficirske stanove iz djetinjstva u kojima su na stalaži iznad televizora bile poslagane stotine malih bočica sa žestokim pićima, ali te kolekcije bile su nedostojne Angeline zbirke. Prema trenutnoj inspiraciji birala je bočicu s kojom će začiniti jelo i bilo je važno tek da pogodi onu u kojoj neki narod nije pohranio svoje gromove. Ljutina najljućih bugarskih i meksičkih papričica je, naime, blaga kamilica prema ljutini nekog indokineskog začina, za kojega je po blijedoružičastoj boji Hasan pretpostavio da nema veze s paprikama i da možda uopće nije biljnoga porijekla.

U njezinoj kulinarskoj ambiciji bilo je fanatizma kakav se vidi u predvorjima umjetničkih škola i akademija, gdje sekta netaleantiranih godinama pokušava proći kroz zid, nesposobna da se pogleda sa strane, posumnja u sebe ili čuje glasove onih koji su jednostavno prošli kroz kapije što vode u svijet umjetnosti. Uvijek i svugdje protiv sekte postoji zavjera, tradicionalista ili modernistista, sasvim je svejedno, ali cilj joj je ubiti u pojam svakoga tko ne sumnja u vlastiti dar. Takvu zavjeru osjećala je i Angela; počinjala je u supermarketu, a nastavljala se u kuhinji. Nekontrolirano su plamtjeli lonci na štednjaku, rižino brašno pretvaralo se u grudvice umjesto u tijesto, svaki umak bio je preslan, preljut, presladak ili prekiseo, ili sve to zajedno. Meso se pretvaralo u potplate planinarskih cipela umjesto da se izdinsta, riba je zaudarala na kanalizaciju, kvasac je umirao u tijestu, špinat se raskuhavao u sluz iz utrobe alijena, žumanjak se nije mogao odvojiti od bjelanjka, što je pak bio krunski dokaz atomskih eksperimenata u blizini farmi s pilićima, a tihi i šutljivi krivac za sve bio je naravno on. Nije ni morao ništa reći, jer je ona znala što misli, znala je da ju podcjenjuje i da iz njegove perspektive, iz perspektive nekoga tko je od jutra do mraka zaskakao ljude koji bi prolazili njegovim sokakom i dovlačio ih na ručkove i večere, njezina vještina u kuhanju može biti samo znak individualne i kolektivne inferiornosti, niže civilizacijske vrijednosti, kulturne bijede, nedostatka svakog talenta. Naravno da Hasan ništa od toga nije pomislio, samo je proklinjao dan kada je rekao više od onoga što je mislio i ugrabio tako teži teret od onoga koji u životu može nositi.

Kada bi gost stigao, Angela je bivala već sasvim izvan sebe. Bijesno je iznosila rezultate neuspjelih gastronomskih eksperimenata i dokaze katastrofalne egzegeze orijentalnih i akcidentalnih kuharica za početnike. Svaki kompliment svome umijeću doživljavala je kao uvredu i provokaciju, a svako prešućivanje kao očit znak lošega odgoja, patrijarhalnog duha i divljaštva, kako Hasanovog, tako i nesretnoga gosta. Do kraja ceremonijala, osobe koje je pozvala na ručak već je mrzila kao najgore neprijatelje, rumenjela bi se od bijesa i frktala i samo bi čekala da odu, pa da Hasanu izgovori sve što misli. Besmisleno je bilo podsjećati ju što je još jutros govorila o njima, niti joj navoditi koliko se već puta, samo s različitim sudionicima, dogodila ista stvar i koliki su, od dragih ljudi s kojima bi se baš trebali družiti, a ne pristajati na otuđenost karakterističnu za američko društvo, postali oglednim primjercima u što se sve može pretvoriti ljudska vrsta. Takva objašnjenja Angela ne bi mogla čuti a da ih ne doživi kao napad na sebe, ali nakon nekog vremena napokon je prihvatila da ne bi trebala uvijek kuhati, barem dok se u životu malo ne rastereti od kazališnih obaveza, kada već postoji catering, usluga koju pruža svaki bolji restoran, iz koje nastaju čudesna civilizacijska i kulturna uzbuđenja i avanture kakve sam sebi nikada ne možeš prirediti. *Zena ne smije biti rob kuhinje*, jednom je rekao i to joj se svidjelo. Međutim, iako je dane s cateringom bilo lakše i

ugodnije preživjeti, sam ceremonijal zadržao je sva obilježja društvene kataklizme. Angela je i dalje bjesnjela, samo što Hasanu više nisu bili poznati razlozi. Gosti su odlazili uz istu, neizgovorenu preporuku da se više nikada ne vrate, premda bi se neki i vraćali jer je ona već kroz nekoliko dana zaboravljala kakvi su to odvratni ljudi. *Nije prirodno na takav način uspostavljati prijateljstva, tako što ljude zoveš kod sebe na večeru*, rekao joj je. *Postaješ Amerikanac*, kratko mu je odgovorila, a to je za njega trebala biti uvreda. Nije prošao ni tjedan, a već bi se oduševila da nekog novog pozove na večeru. Nekoga tko će, prešavši njihov kućni prag, postati krivac za sva zla svijeta.

Jedini izuzetak od pravila bio je Al Rahimi. Uz njega je ostajala savršeno opuštena, svejedno je li prethodno prošla kroz pakao supermarketa i kuhinje ili je radio catering, ali baš nikada njegov je dolazak ne bi uznemirio. Uživala je u njegovim finim zaobljenim pokretima, načinu na koji uzima nož i vilicu, *kao da hvata one stvarčice s oltara, vidi se poštovanje i predanost*, u dugim predavanjima o pariškim parfemima, modi koja nije za nošenje, nego ljude čini mobilnim objektima suvremene umjetnosti, slatke male tračeve o glumačkim zvijezdama i sličnim temama, kakvih je u Al Rahimija bilo na stotine, i sve su bile ljupko poslagane u njegovom izlogu. Hasana tokom takvih večeri nijednom ne bi pogledala, nego bi sjedila nasuprot prijatelja, podbočena kao dijete koje sluša bajku, a na mjestima na kojima je u njegovim pričama dolazila poanta, tužna, vesela ili lascivna, pružila bi ruku preko stola, oduševljeno šćepala njegovu i tako ostajala sve dok Al Rahimi ne započne novu priču. *Vidiš, to je sve zato što ti je Al Rahimi prijatelj*, Hasan joj je objašnjavao razliku. *Nije moguće da si ljubomoran na njega*, krivo je shvatila, *pa vas dvojica se ne natječete u istoj kategoriji*.

Na stranu sve drugo, ali Vuko nije Al Rahimi, pa da ga poziva na ručak. Teško da na svijetu postoje dva različitija čovjeka od njih dvojice, a malo je vjerojatno da je s takvim čovjekom ona ikada na istom mjestu dizala žlicu iz tanjura, mislio je, pa joj je to htio reći, ali se predomislio jer je već tipkala broj tajlanskoga restorana i sretno gugutala o tome da se mora srediti i istuširati, da gost ne pomisli da je došao u posjetu nekoj mljekarici. Osim toga, činilo mu se da nakon prošle noći i jutro, svih Angelinih mijena i gluposti koje je učinio, ne postoji način da ju odvrati, niti ručak s gnjevom može biti gori od onoga što bi se dogodilo ako taj ručak pokuša izbjeći po svaku cijenu. Bio je na izlasku iz kuće kada se pojavio crveni kamionet vučne službe s Buick Riverom. Mogao bi se provozati do Alhambre. Ali šta ako se akumulator opet ispraznio?

Ključ će kliznuti u bravu, okrenut će ga jednom, pa drugi put i ništa se neće čuti osim tišine. Kao kad na filmovima usnuloj ljepotici ustima prinose zrcalo, a ono se ne orosi. Stvarno nije takav dan da si to priušti.

Krenuo je pješice.

Da je bolje gledao ili da se više zanima za druge aute, Hasan Hujdur bi još dok su izlazili iz autobusa shvatio da je Vuko Salipur u Toledu.

Njegov mercedes bio je parkiran ispred supermarketa, zapravo napušten, jer je Vuko uzeo svoj kofer, torbicu s autokartama i sve dokumente koji su glasili na njegovo ime, provjerio je li mu šta ostalo u prtljažniku; samo sportska oprema: gaćice, majica i tenisice; to je ostavio jer nije računao da će tako skoro naći novo društvo za nogomet; provjerio je jesu li novci na svome mjestu, zaključao auto, skinuo privjesak s ključeva i bacio ih u košaru za smeće. Trebalo je još naći toplo mjesto, gdje će sačekati da ga Hasan nazove kad pročita poruku.

Bio je gladan i u nosnicama je opet osjećao miris pekare. Prati ga pet američkih godina, čim ogladni ili ako uopće nije gladan, odnekud mu dode taj miris, a nigdje pekare, ni svježeg kruha. Shvatio je da

miriši nešto drugo, što samo mirisom podsjeća na kruh, ali nikako da otkrije šta je to. Pitao je Lisu kad je jednom zamirisalo, a ona je s gađenjem rekla *benzin, ispušni plinovi!* Kakav bi to benzin bio koji miriši na kruh i budi glad.

Slučajno se zatekao pred Alhambrom, voden praznom mišlju koja je upravo bila istekla, jer se miris kruha izgubio, kada se našao pred tim drvenim vratima. Ušao je unutra bez ijednog životnog cilja, s namjerom da čeka i da se iz čekanja nešto rodi. Nije znao što drugo da radi, osim da preda novčanik, a onda će sljedeće doći samo od sebe. Da je znao kamo će, ne bi mu ni na kraj pameti bilo da traži Hasana, prezira vrijednog tipa kojem sve ispada iz džepova i ništa mu se ne drži u glavi; bacio bi novčanik, nekako ga se riješio, i nastavio svojim putem. Ono što je svaka učiteljica nazivala dobrim djelom naprosto je bilo jedina stvar koja mu je preostala nakon što je odlučio ostaviti mercedes. Osim toga, mučilo ga je što nije bio siguran umišlja li opasnost i komplicira li si život bez ikakve potrebe. Zašto bi Lisa uopće nazvala oca da mu se potuži da ju je napustio muž ako ga već nije zvala kad bi joj falilo para, a ako ga i nazove, zašto bi otac zvao policiju? Čovjek koji je tako bogat da ne zna što sve ima teško će se sjetiti jednog pišljivog auta, božičnog poklona od prije tri godine, kojem nije pridavao prevelik značaj ni kad ih je pozvao da izađu na prozor i prstom im pokazao crnog mercedesa, uvezanog vrpcom s velikom ružičastom mašnom na kojoj je pisalo: *Lisi od tate da se uvijek sjeća maloga Krista*. Slučajno je to bio baš mercedes. Da se nije sjetio ili da tog jutra nije imao vremena, u prvom bi joj gift shopu kupio šalicu sa slikom Michaela Jordana. Tri godine kasnije sigurno se ne bi sjećao te šalice i zašto bi se onda sjećao auta?

To je potpuno nevjerovatno, a još je nevjerovatnije da bi mu se Lisa mogla požaliti da se Vuko odvezao njezinim autom, pa da nakon toga pobjesni i zove policiju. Ludo je misliti da će se sve nevjerovatne pretpostavke stopiti u jednu policijsku potjeru; samo ludak i kukavica, što Vuko po vlastitoj procjeni nije bio, ostavio bi mercedes i pješice nastavio preko Oregona. Ne baš pješice, nego autobusom, što je na kraju isto. Međutim, bio je zastrašen predosjećajem da će ga pferesti s uperenim revolverima, povaliti u snijeg i s lisičinama na rukama odvesti u neki kaubojski zatvor, a zatim optužiti za krađu auta i tko zna što još, jer po američkim zakonima čovjek može biti optužen i za zločine za koje se u nas ne zna ni kako se zovu, a kamoli bi se sjećao da ih je ikada počinio. I ključeve je bacio najviše zato da se ne predomisli i ne vrati po auto. Bio bi najzadovoljniji da ga je mogao politati benzinom i zapaliti.

U Alhambri je zatekao Josea i Piera koji je sam igrao bilijar. Cesto je to činio. Podijelio bi se na Piera I i Piera II i satima vodio bitku koja je, vjerovatno, bila uzbudljivija od one s Hasanom. Češće je pobjeđivao Piero II jer mu je integralni Piero bio manje naklonjen, pa se više trudio kao Piero I, a što se više trudiš, barem je tako u igrama u kojima se nešto treba pogoditi, bliži si porazu. Piero II bio je očajnik, napušten od svih, pa je pobjeđivao.

Vuko je sjeo za šank, nasuprot gazdi, ali on nije dizao pogled s novina, niti ga je pitao što će popiti. Nije mu se pretjerano ni pilo, gladnom i umornom, a pogotovo se ne bi obratio šankeru koji ga ignorira. Kada netko to radi, onda zna i zašto; zato što nešto nekome dokazuje, izaziva belaj, provjerava tude i svoje živce, provocira, sprema se na ubojstvo ili samoubojstvo, a ni u čemu od toga Vuko nije želio sudjelovati. Da ga u Bosni šanker ovako bezobrazno ne gleda, proderao bi se na njega, a ako ni to ne bi pomoglo, gađao bi ga upaljačem. I onda bi tražio piće, svejedno, pije mu se ili mu se ne pije. Nakon drugog pića svakome se pije, pogotovo ako te šanker ignorira i moraš ga nečim gađati. U Bosni je, uostalom, to normalna situacija; kao što nije problem u Bosni praviti frku po birtiji, potući se i porazbijati inventar, jer to završi između ljudi koji su u frki sudjelovali, eventualno dođe inilicioner i napravi zapisnik, ali od toga nikakve štete. Računa se da je normalno da se ljudi

tuku i mire, netko izgubi glavu, to je istina, ali izgubio bi ju ovako ili onako. U Americi su ljudi kao ovaj šanker rijetki, mjesecima bi takvog mogao tražiti, pa ga ne bi našao. S njima ne postoje mali nesporazumi, a veliki nužno završavaju zatvorom. Sve si je to iskombinirao Vuko Salipur u svojoj glavi, uživajući već pomalo u svojoj snalažljivosti ili u onom što je on smatrao snalažljivošću, a onda je izvadio cigaretu iz džepa i zapalio. Računao je, ako je pušenje zabranjeno, tada će šanker dići pogled s novina i to mu reći ili će mu reći ne pogledavši ga, sasvim je svejedno, ali nešto će se dogoditi, neka priča.

Jose je zavukao ruku pod šank, izvadio je pepeljaru i stavio je pred Vuka. Zapaliti cigaretu bila je zapravo najpametnija stvar koju bi stranac mogao učiniti nakon što greškom uđe u Alhambru. Dugo bi se trebalo smišljati nešto drugo što bi, ako ne osvojilo, onda barem razmekšalo Španjolca, ali teško da bi se ikad sjetili i oni koji ga najbolje poznaju i s ove i s one strane oceana. Jose kod Amerikanaca nije podnosio strah od pušenja i sve što je iz tog straha slijedilo. Nije on podnosio ni mnoge druge stvari, ali pušenje ga je naročito inspiriralo i bilo mu je ključ za objašnjenje raznih društvenih fenomena i pojava. Za deset godina imat će toliko nuklearnog oružja da će na svakog Zemljanina moći istresti po jednu atomsku bombu, ali istovremeno bit će dovoljno da pred Amerikancem zapališ cigaretu, puhneš mu dim u lice i srušit će se mrtav. Toliko će već biti uvjereni da je duhan smrtonosan. Svi do posljednjega. To se zove moć autosugestije. Ona tri i pol Amerikanca koji još uvijek puše dobit će rak u roku od šest mjeseci, jer koliko se god borili protiv sistema i oni su žrtve iste autosugestije. Ovdje te jednostavno nagovore da dobiješ rak pluća, kao što su nagovorili onog kauboja s reklame za Marlboro. Nikada taj ne bi dobio rak da nije gledao televiziju i čitao novine. Nakon što iskorijene pušenje, na red će doći nešto drugo. Pretpostavljam meso. Meso je kancerogeno i zato će biti zabranjeno. Oni koji ga budu jeli umrijet će od autosugestivnog raka. Amerika će na kraju izvršiti kolektivno samoubojstvo autosugestijom, *objašnjavao je jednom prilikom Hasanu u kojem će se pravcu nastaviti trka u naoružanju i rat autosugestijom.*

U Alhambri je, odlukom mjesnih vlasti, kao i u svim lokalima i javnim ustanovama u Toledu pušenje bilo zabranjeno, ali do te zabrane Jose nije držao. Ako bi netko i išao provjeravati higijensko i ekološko stanje, što je malo vjerojatno, Jose će bez problema platiti svaku kaznu. A ako mu zbog pušenja privremeno ili trajno zatvore lokal, barem će postati nikotinski heroj. U vlastitim očima, što i jest najvažnije.

Viski?, digao je pogled nakon što je još malo čitao novine. *Viski*, odgovorio je Vuko. Stavio je pred njega čašu i bocu. Negdje iza, nervozno su se sudarale bilijarske kugle. Alhambra je odjekivala poput praznog stana kojeg je upravo napustila ekipa za selidbe. Vuko je pogledom tražio slavinu; nije umjesno od čovjeka tražiti vode ako već nije ponudio, ili možda led?; ne, leda tu sigurno nema. Nikada, otkako je u Americi, nije bio na sličnome mjestu, tako širokom i pustom, a ipak ga je Alhambra na nešto podsjećala. Velika prostorija u kojoj bi, da je sve onako kako je predviđeno, bilo najmanje dvije stotine ljudi, stalni gosti za šankom, oko stolova igrači karata, koji kockarske dugove rješavaju u zahodu ili kad izađu van, uz kamionete u kojima prevoze stajsko gnojivo, kao u filmovima; ili bi, nakon izgubljene partije, iz traktorske prikolice za uši izvlačili prasca, a on bi skvičao... Za nekim stolovima sjedile bi žene, pijane udovice i učiteljica u penziji, studentice koje su došle kući na vikend i brbljaju o svemu što im se dogodilo otkad se nisu vidjele, *pomislila bi da je Sarajevo New York, da ne dodemo u Pašin gaj, ne bi stigle ni popričati*, mahalski slatko govore jedna drugoj, prenemažu se i izmotavaju; izgovaraju riječi koje su čule od svojih majki, dok su se pod stolom igrale s lutkama, cokću u znak iznenađenja, kao što su cokane komšinice kad dodu na kafu, ponavljaju *ama, moja ti!*, pa se u čudu zagrcnu, *ama, šta to kažeš, jadna ne bila!*-, čine sve da

djeluju što starije, jer tek s godinama žene u Pašinom gaju zadobiju poštovanje i pravi razlog svog bivanja na zemlji; vidjet će ih i jednu i drugu opet sutra dok budu u blatu kraj ceste čekale autobus, mahat će mu da stane, a on će proći, taman toliko da u retrovizoru vidi njihova lica, krupne su oči očaja; onda će naravno stati, one će ugrabiti svoje torbe i najlonske vrećice s natpisima UPI, Beograđanka i Apatinska industrija piva, iz kojih izviruju pileći bataci, svježe ispečeni kruhovi zamotani u platnene krpe iskrojene od vreća Faks Helizima, bureci, sirnice i krompiruše, čiji teški vonj probija kroz staniol, sitne jabuke ranke iz voćnjaka nad selom, čase sa sirom i lonci s uredno naslaganim sarmama, raspoređenim poput leševa u masovnim grobnicama. Proći će pored njega sa svim tim u rukama, *a karte, cure de su vam karte?*, uhvatit će jednu za rukav, ona će se otrgnuti,

budalo!, kao da ne zna da imaju studentske karte, on će ubaciti u brzinu, *e, znaš kako ću vam drugi put stati, dabogda mi se ovaj jaro u gaćama osušio ako vam stanem*, one će se kikotati, a onda će nakon nekog vremena odnekud izvaditi mala vojnička ogledalca ili kutije s puderom, mazat će usta i raditi one pokrete s usnama po kojima se žene razlikuju od muškaraca, pa će pred Sarajevom pridrijemati, naslonjene jedna na drugu izgledaju mlade dok spavaju.

Prazna Alhambra bila je jedna od stotina birtija, kafića, disko-klubova, bosanskih kafana, barova, kupleraja, restorana i hotelskih sala koje je Vuko Salipur obišao na svome ratnom putu. U praznim gradovima i selima koja samo što nisu planula, nakon što pješadija prođe i nakon što rezervisti stručno pročešljaju teren, ništa nije bilo ljepše od ugostiteljskih objekata. Nigdje takvoga mira i tišine.

Odabereš stol, privučеш stolicu, sjedneš i misliš. U pepeljari su nečiji opušci, na šanku poluispijene čaše, konobaričina pregača prebačena preko stolice, gajbe s praznim bocama od pive i u svakoj jedna ili dvije pune. Kao u crkvi svaka se riječ dvaput čuje. Uzmeš flašu, staviš je pred sebe i uživaš, dok se iz daljine čuju topovski plotuni i dok se nad nečijim glavama sudaraju bilijarske kugle. To je ona tuga koja prija dok je živiš, ali i kad je se sjetiš; tuga ratnika koji je nadnesen nad svijetom, kao njegov jedini vladar i jedini živi stvor; u sporim zadovoljnim pokretima mjera je njegove pravde i postojanja, i to biva jedina mjera svemu s kraja na kraj horizonta. Samo tada svoje tijelo osjeća kao splet mišića od čijeg pokretanja zavisi sve. Tuga ratnika u pustoj bosanskoj birtiji ne poznaje ni manjkove, ni viškove, jer je sve postavljeno u skladu s idealnim odnosom svega živog i mrtvog.

Vuko je popio već skoro bocu viskija, Piero I i Piero II su došli do rezultata 7:7 i vodila se odlučna borba za titulu napolitanskoga šampiona, Jose je stigao do posljednje stranice, a *Viski... Viski* su i dalje bile jedine riječi izgovorene u Alhambri. Vuko je polako zaboravljao razlog zašto se tu nalazi, sasvim je smetnuo potrebu da nešto smisli sa svojim životom; mislio je o rogatičkim i fočanskim studenticama, o tome da boljeg vremena od onoga kada je vozio autobus, i mogao je stati ili proći, zapravo nije ni bilo. Sve preko toga činilo mu se kao iskanje hljeba nad pogačom, pa i taj rat, koji je možda donio neka od najvećih zadovoljstava, najprije osvetu za sve što ga je tištilo, mogao je biti samo trenutak kratkoga užitka, čas kad shvatiš zašto si se popeo na debelu konobaricu, nakon kojega slijedi pad. Pitanje je da li je vrijedilo za ono malo rata žrtvovati turu Titovo Užice-Sarajevo, a moglo se postaviti tek nakon boce viskija.

Možda je bio gubitnik i žrtva vradžbina staroga alima, ali dok je bilo mira, imao je svoj teritorij, svoj autobus i vrijeme kada je mogao presuđivati svakome stanovniku Pašina gaja koji nije imao auto, pa je zavisio od Vukove milosti. Metak presuđuje samo jednom, a šofer autobusa svakoga dana. Mogao je proći i pokraj Almasa Džafića i njegove lijepe kćeri kada bi jednom godišnje, pred hadžijski Bajram, išli u Sarajevo, na mjesto koje je od svih bosanskih mjesta tog dana Allahu najbliže bilo. Ali

uvijek bi im stao; alim bi, ulazeći, govorio *dobro jutro*, Alma ga je držala pod ruku i govorila mu *babo, to je naš Vuko*, a on bi odgovarao *znam, znam, sigurni smo dok god Vuko šofira, boljeg šofera u Podrinju* nije bilo. Sad mu je, usred Alhambre, u oregonskome Toledu, bilo žao što barem jednom nije prošao bez zaustavljanja. A mogao je. Bilo bi to po pravilima. Po rasporedu vožnje u Pašinu gaju autobus ne treba stati. Da je prošao, ne bi trebao rat pa da alim shvati s kime je imao posla.

Prenuo se kao iza sna kada se Hasan Hujdur pojavio za šankom. A iznenadila su se i druga dvojica. Piero je stajao s bilijarskim štapom u zraku, na pola puta pred odlučujući udarac. *Vi se znate!*, nije se suzdržao gazda. *Da, iz iste smo zemlje, zvala se Jugoslavija*, Vuku je bilo drago. Hasan je treperio, lica nisu ništa govorila, ni što se događalo u Alhambri, što je Vuko do sada rekao i hoće li on zbog toga imati problema. Španjolac će šutjeti danima, možda mjesecima, a onda će mu iznenada, kada već bude zaboravljao, reći ono zbog čega će Hasanu od srama ili iz nekog drugog, još goreg razloga, svaki zglobov izaći iz čašice i svaka će mu žilica i kapilar dići pobunu jer je slab i jadan, pa sakriva ono što se ne može sakriti. Zbunjivalo ga je to što Jose djeluje sasvim pitomo; reklo bi se da je rijetko dobro raspoložen. Prebrisao je šank, ispraznio pepeljaru i izvadio novu bocu viskija: *E, sad ćemo svi u to ime popiti!*

Piero je odložio štap, frenetična napuljska publika danas definitivno neće dobiti šampiona, prišao je šanku, čak ni on nije sakrivao zbunjenost, jer je Jose učinio nešto što inače nikada nije: natočio si je piće, obišao šank i stao s njima. Vuko je digao čašu, *dozvolite!*, pa nazdravio Joseu, Pieru te Hasanu. Gazdu je gledao u oči, istim onim šmekerskim pogledom koji je Bogart uvježbavao cijelu mladost i savladao ga baš istoga tjedna kad će upoznati Lauren Bacali. Gledao ga je u oči i dok se kucao s njima dvojicom, što bi u nekom drugom slučaju djelovalo komično, seljačinu bi iz aviona prepoznali, ali ni Piero, ni Hasan nisu bili u prilici, čak ni da su mogli prizor vidjeti sa strane, da Vuku izbace iz svoga filma. Uostalom, film je ionako prestao biti njihov kada je Vuko učinio najobičniju stvar na svijetu i zapalio cigaretu.

Proći će pola sata, a društvo će se već ljuljati oko šanka, Vuko će gazdi držati predavanje o Grmečkoj koridi, ističući veličanstvenu razliku među kulturama. Dok se u španjolskoj bik bori sa čovjekom, a čovjek je lukaviji i pokvareniji, pa će uvijek pobijediti, čime se samo dokazuje da snaga i ljepota ne vrijede puno u ovome svijetu, u srpskoj se kulturi, na Grmeču, bik bori s bikom, pa pobjeđuje jači, a ne prepredeniji; samim tim pobjeđuje ljepota, a ne nasilje i oružana sila. Hasan je od muke pio jedan viski za drugim, *čuj, srpska kultura na Grmeču!*, e, to mu stvarno ne bi prešutio, jebo bi mu i kulturu i volove i srpski Grmeč, ali ako kaže samo jednu riječ, prekine li priču koju Jose upija kao pustinja kišu, uplest će se u nešto iz čega nema izlaza i ne bi do cilja stigli ni puno pametniji ljudi od njega. Pobjesnit će ili će mirno razložiti u kojoj se zemlji nalazi planina, ali i u jednom i u drugom slučaju bit će gubitnik.

Ništa se o tome ne može reći, a da se ne bude na gubitku; urođenik koji bi, dok se rađaju prijateljstva i zabavlja se cijeli svijet, raspravljao o tome čiji je Kašmir i čije je prirodno i ljudsko pravo na Malvinsko otočje. Sto bi Španjolac rekao da čuje da je Grmeč u Bosni, a ne u Srbiji i da ovaj genije, miroljubivi esteta, virtuoz iz Altamire, upravo puca iz topova i tenkova dok razlaže kulturološke razlike između Grmeča i Katalonije? A ne puca po Kataloniji, nego po onome što mu je bliže i što se u razgovoru niti ne spominje, pa je i njegova vatra više-manje usputna stvar. Kao da ideš u svatove i onako usput zapališ trafiku.

Ništa Jose ne bi shvatio i nitko tu ništa ne može shvatiti, a ti Hasane šuti i jebi si mater i kontaj hoće

li ikada biti tako da tvoja riječ bude prva, ona koja pobjegne i više ju ne mogu stići, nego idu za njom i kevu ko lovački psi i nikad je ne stignu. *Vidiš, to nam nije pričao*, Jose tobože strogo pogleda Hasana. On mu mutno uzvrat, dobro sakrivajući gnjev, tako dobro da se gazdi učini da vidi djevojčicu koja se duri, pa ju potapša po ramenu. *Tačno. Koride su odvratne priredbe rođenih divljaka. Jedan od razloga što sam otišao iz Madrida. Stvarno je drugo ako se bikovi bore jedni protiv drugih. To je kao boks. Plemenita vještina*, reče i kucnu se još jednom s Vukom. Piero je zapanjeno gledao u Hasana i već mu je pogledom pokazivao prema izlazu. Talijan se osjećao prevarenim za sve godine koje je proveo titrajući oko Josea, prešućivao mu uvrede i svakodnevnu mrzovolju, računajući da to izvire iz njegovog karaktera i ne može mu se zamjerati. Prema drugima je bio puno gori, pa si i prezir mogao doživjeti kao osobni kompliment. Sve dok se nije pojavio ovaj tip pred kojim je Jose skoro pao na koljena i ponudio mu sve što njemu i Hasanu nikada nije, zapravo ono što obični ljudi, oni koje ne krase španjolski karakter, svakodnevno nude jedni drugima. Izigran poput bračnoga druga, Piero je molio Hasana, svog najboljeg prijatelja, da odu van. On je odmahivao. Sto je počelo, mora i završiti.

Sat kasnije sjedili su za stolom. Jose je petljajući jezikom objašnjavao Vuku da je Hemingway kukavica, i da nije omirisao ni Građanskoga rata, ni Grenade, niti je bio tu dok je padao Madrid, nego je s novinarskom iskaznicom nekog trećerazrednog tabloida u hotelu iza sedam linija fronte pipkao medicinske sestre. Bio bi on i za Franca, samo da falangisti nisu nosili ružne uniforme i da za njima kao pozadina, skupa s kuharima i sanitetom nisu stupali biskupi i popovi, a Hemingway nije podnosio biskupe i popove i duge unjkave mise. Nije podnosio to što se u španjolskim crkvama samo riječ vrug izgovarala muškim glasom. Zato mu je vrug bio draži; komunisti, anarhisti i djevojčica iz Granade Garcia Lorca samo zato su mu bili na srcu. *No pasaran!*, zaurla i poskoči skupa sa stolicom, *kunem ti se nije on to čuo jer da jest, smrznulo bi se govno u njemu*. A Vuko se sjetio da su košarkaši Bosne bili prvaci Europe u košarci i da je jedan od njih kasnije igrao u madridskome Realu. Imao je dribling gazele, baš tako je rekao -

gazele! Takav dribling svijet više nije vidio. Izvarao bi protivnika i vinuo se visoko i pogodio koš a da lopta ne dotakne obruč. Zvuk košarkaške mrežice kroz koju prolazi lopta jedan je od najljepših i ljudskome uhu najbližih zvukova, umovao je Vuko, i tko ga nije čuo nije sretan čovjek.

Ne volim košarku, profrlja Jose. *Šteta! Velika šteta!*, naglašavao je Vuko, *košarka je umjetnost*. Jose se cinično naceri i obrati Hasanu: *Svi vi tako mislite?* U Hasanu je kipio alkohol, vrelo je sto rakijskih kazana, pekla se prepečenica od neizrečenih bjesova i loše poezije: *Mene pitaš? A zašto, molim te, mene pitaš? I tko su - svi vi? Koji vi? Balkanci, možda, seljačine? To si uvijek govorio, a ja te, eto, nisam dobro razumio? Misliš, Hasan je zahodska rupa, pa u njega sve može? Vidiš, možda si u pravu. Inače, ali ne sad. Zapitaj se jednom zašto cijeli Toledo bježi od tebe kao od kuge? Svi su oni glupi debeli Amerikanci, i oni su seljačine, je li tako? Nije ti valjalo tamo odakle si došao, ne valja ti tu i nigdje ti neće valjati. Jer ti Jose ne valjaš. Gnjida si, Jose, i samo si čekao priliku da to pokažeš*, izgovorio mu je plačnim glasom pijanca, naglašavajući svaku riječ i raspoređujući naglaske kao da mu je jezik na vrhu dugog vesla, čiji kraj drži u rukama i s mukom ga pokušava usmjeravati na ovu i onu stranu. Jose ga je gledao iznenađeno, pa začuđeno, kao policajca koji se pokliznuo na koru od banane, *bla, bla, bla, bla*, unio mu se u lice, valjda da provjeri koliki ga bjesovi gone.

Nakon što mu Hasan nije odgovorio i već je pomalo uzmicao pred njegovim dahom, okrenu se Vuku kao da se ništa nije ni dogodilo.

Piero ga je uhvatio za mišicu i snažno stisnuo; kažiprstom i palcem gnječio je Hasanovu snagu. *Idemo odavde*, prošištao je kroz zube.

Moram uzeti novčanik, Hasan je tonuo. Bol je bila iznenađenje. Skoro prijatno, jer mu se nije činilo da ga se ta bol zapravo tiče. Mislio je o svojoj ruci i o tome da podnosi ono što ranije nije mogla; pobunila bi se, nagovorila ga da više i da ju brani. A sada je s njime bila u neobaveznoj vezi; mogao ju je smatrati svojom ili je sasvim ignorirati.

Na Piera skoro da nije ni obraćao pažnju. *Kakav jebeni novčanik?*, ludio je Talijan. *Izgubio sam novčanik, a on ga je našao*, Hasan je pokušavao zvučati što razložiije te izbjeći svako sljedeće pitanje o novčaniku.

Bolje bi bilo da razgovaraju o ruci. *Hoćeš li da mu ja kažem da ti ga odmah vrati?... Ne, sačekat ću... Jesi li normalan, šta ćeš sačekati?* Nije znao šta da mu kaže, kako da što kraće objasni da ovoga tu, tog odvratnog tipa, zemljaka koji mu nije zemljak, ali to bi se sedam dana i sedam noći trebalo objašnjavati, da njega koji je upravo uništio Alhambru, jedini njihov bilijarski stol u Toledo, da baš njega, tu svinjsku njušku koju je sinoć slučajno sreo, jer se samo ona vozila cestom Salem-Toledo i jer je stala kad joj je mahao iz jarka, a sve zato što je Hasan zaspao za volanom, sve zato što mu je u Njuškinom autu ispao novčanik i tko zna što se još dogodilo i šta je zaboravio, e!, ali sad baš njega, uš, parazita i ništariju najgore vrste mora pozvati na ručak! Eto, baš tako bi mogao reći Pieru, ali šta bi on razumio? Šutio je, buljio u njega, lagano je popuštao stisak, Talijanu se pogled već zamagljivao, poput zadnjeg stakla na starome autu, i bio je negdje na pola puta između suza i masovnog zločina.

Moram, reče Hasan, *stvarno moram*, pokušavao se sabrati i reći ono što mora, a da to bude nekako shvatljivo; *njega moram povesti, Angela ga nešto treba*. Piero se odmaknuo, *on je znači njezin prijatelj*, na trenutak se utješi, *i baš on da nade tvoj novčanik?* Hasan je pokušavao domisliti što mu je sad pametnije: reći da tip nije Angelin prijatelj, još uvijek se ne poznaju, ali ga ipak vodi kući, jer ona sprema ručak; ili da naprosto ne kaže ništa. Osjećao se kao da igra šah i mora predviđati poteze, misliti unaprijed, misliti glavom koja nije njegova, nego onom koja sjedi preko puta i upravo misli Hasanovom glavom.

Nije mu to išlo ni dok je kao dječak igrao protiv oca. *Misli o tome što ću ja uraditi, evo, pojest ću ti kraljicu*, govorio je otac, a on je ostajao u čudu. Bio je to potez, onaj jedini, kojeg nije vidio. Sve druge je imao u glavi, ali taj jedan, u kojem stradava kraljica, nekako mu je promakao. I uvijek isto. Isti princip vladao je životom. Hasan je slutio što će se dogoditi; unaprijed je prepoznavao svako Angelino raspoloženje, i prije nego što bi ga otkrivala; na sličan način mogao je osjetiti reakciju čovjeka kojeg prvi put u životu vidi, ponašanje ljudi u podzemnoj željeznici i autobusu, ali nije znao pratiti posljedice svojih riječi, način na koji će ih drugi čuti; odgovori su stizali neočekivano, zbunjivali ga i činili da se osjeća lažljivcem i prije nego što bi išta slagao. Isto mu je bilo i kad bi bio trijezan i kad bi popio.

Nije to uopće tako jednostavno, konačno reče. *Hoćeš li da odem?*, upita Piero. U nekoj drugoj situaciji Hasan bi osjetio da je pitanje postavljeno da se na njega dobije negativan odgovor i time potvrdi prijateljstvo. Piero bi ostao onoliko dugo koliko bi on od njega tražio.

Možeš. Ja moram sačekati.

Talijan se digao i otišao bez pozdrava. Cesto se na leđima ljudi koji odlaze, u njihovom držanju i načinu na koji pokreću ramena, da vidjeti isto što im se vidi u očima. Gledao je za njim, ali Pierova

leđa bila su prazna, kao u nepoznatog čovjeka kojemu nikada nije vidio lice. Tog časa Hasan još uvijek nije znao što se dogodilo, ali htio je viknuti za njim, reći mu nešto što bi bila srećka koja će se izvući nakon što ovaj dan prođe. Ničega se nije mogao sjetiti, a bio je siguran da će Piero, zovne li ga, još jednom zatražiti da zajedno odu. Nikako nije želio opet mu reći da ne može. Tek kada je on otišao, Hasan je uspaničeno počeo tražiti razloge i načine da izbjegne ono za što je od početka vjerovao da se ne može izbjeći, da Angeli nešto slaže jer čovjeka koji mu je vratio novčanik nije doveo na ručak. Ali ničega se nije mogao sjetiti. Samo je vidio kako baca posude s hranom po kući i bjesni jer on od nje sakriva sve ljude koje upozna. Možda zato što je se srami? Misli da nije dovoljno dobra i lijepa za pokazivanje? I vidio je sebe kako stoji i šuti, nakon što je danas napravio već desetu svinjariju. Nije se mogao sabrati i izvagati koliko bi težak bio prekršaj da Vuka ne dovede kući; možda uopće ne bi bio prekršaj i možda bi povjerovala da se čovjeku naprosto žurilo nastaviti put, ali tko bi to mogao znati dok mu duž živaca bruje motori Formule 1, a viski muti sve što još nije posve zamućeno. Svjestan da gubi Piera i Josea i uvjeren da ih vjerojatno gubi zauvijek, nije htio učiniti ništa što bi ga tjeralo od Angele.

Sta je s njime?, pitao je Vuko kad su se za Talijanom zatvorila vrata.

Ludi Napolitanac. U Napulju ljudi navečer svoje automobile vezuju lancima za drveće, da im ih ne bi ukrali. Znaš li to? Jose je zvučao kao da se odjednom malo rastrijeznio. Iako Piera do tada skoro nisu ni primjećivali, niti su, obuzeti alkoholnim simpatijama, vidjeli i čuli išta od onoga što se događalo između njega i Hasana, naglo su zašutjeli.

Nedostajao je četvrti. Za kakvu igru? Ni za kakvu igru, ali odlazak četvrtoga bio je kraj pijanke. Vuku je bilo manje-više svejedno. On se prilagođavao situaciji i osjećao izvrsno. Sto se njega tiče, mogli su i nastaviti i prekinuti, kako je Španjolcu volja. S neprospavanom noći i galonom viskija u žilama bio je blizu svojih vrhunaca. Da je sad kojim slučajem u Las Vegasu, pokorio bi mu se svaki rulet i svaka bi kocka pala na njegovu stranu.

Vodim te na ručak. Moja žena te poziva, Hasan je zvučao sasvim sabrano. *Pa ne znam...*, Vuko se malo vajkao, valjda da na Španjolca ostavi dojam kako ipak ima nekog posla u životu. *Samo idi. To je najviše što ti on može ponuditi. Ili njegova žena*, reče Jose i Hasana napusti svaka nada da su mu promaknule uvrede.

Alhambra se očito zatvarala. Dok su izlazili, Jose je leđima okrenut nešto tražio po registar-kasi. Nije odgovorio na pozdrav.

Zemlja se malo ljuljala, ali samo Hasanova; pogledaj je li sve tu!, pružao mu je novčanik; *ne, molim te, prebroj pare!*, Vuko je navaljivao.

Ne znam ni koliko ih je bilo. Hasan je smišljao uvod, mora mu objasniti stvari, ne može ga dovesti kući tek tako. Zašto ništa ne pita? Njemu je normalno da ga ovako zovu na ručak? Kako ju god baciš, mačka će se dočekati na noge, mislio je; ako je prevelika visina, slomit će kičmu, ali uvijek na nogama. Držao je novčanik u rukama; stavio bi ga u džep, ali bolje je čekati, da mu još jednom ne kaže da prebroji pare, da ga ne tjera da novčanik vadi iz džepa; ljuljala se zemlja poput lopte na površini mora; ako stanem, mislio je, prestat će se ljuljati.

Brukam se s tim engleskim, jel def... Ne. Sasvim fino ti ide. Objasniš sve što hoćeš... Ne, reci mi da se brukam!, gurkao je Hasana. *A zašto bih ti rekao?... Zato što je to istina. Zašto je tako teško reći istinu? Neće vam zbog istine kruna s glave pasti... Kome, nama?... Ne znam kome.*

Onima na koje prve pomisliš kad kažeš mi... Nemoj me više zajebavati.

Popio sam... A koliko sam ja popio! Nemaš pojma koliko... Znam, da sam ja toliko popio, ne bi me bilo. Nema me ni ovako... Sto si ti neki mračan tip!... Ne pitaš zašto te vodim kući?... Bit će zato što ti je žena rekla da čovjeka koji ti vrati novčanik moraš pozvati na ručak. Ona je neka naša?... Ne, Njemica je. Rekao sam ti... A, jesi, jesi.

Opet je počeo padati snijeg. Uvijek primijetiš kad počne, a nikad kad prestane, mislio je Hasan. Hvatala ga je mrzavica. Događa mu se uvijek čim se napije. U neka doba samo se počne tresti i to traje dok ne legne u krevet i dobro se pokrije. Do kreveta je jako daleko. Prije bi stigao do kraja svijeta ako bi odmah krenuo, nego što će mu trebati da smiri sve oko sebe, obavi što je Angeli obećao i dugim maršem kroz zimu i snijeg dođe do postelje. Očajnički je želio da sve prestane, uruši se u potresu i izgori i da bude negdje gdje nije sad. *Ima li tu negdje cvjećara?*, osvrtao se Vuko, *ne mogu ženi u kuću bez cvijeća... Ne voli ona cvijeće... Nije važno voli liga ona, ali ja bez cvijeća ne mogu. Reci mi gdje ga ima. Možeš mi to učiniti kad sam već pristao da idem... Pa, nisi se baš nešto ni opirao... Čuj, jarane, mogu se ja sad okrenuti!... I kamo onda?... Tamo gdje sam i pošao. Svojim putem... U supermarketu ga ima. Cvijeća... Eto, vidiš, mogo si to odma reć, a ne da se natežemo, baš ko da smo djeca. Kad ideš ženi u goste, onda nosiš cvijeće. Takvo je pravilo. Ko da bi ti drukčije da si na mom mjestu.*

Okrenuli su se i pošli nazad do supermarketa. Sa svakim korakom Hasan se sve više tresao. Ritmično su mu se izmjenjivale slike, misli su preskakale jedna drugu, opsesivno mu se vraćala jutrošnja melodija:

Sweet Sue, just you... Vuko je znao jednu Suzanu i, naravno, bila je kurva. Općenito, kad kreteni čuju pjesmu na radiju u kojoj se spominje žensko ime, ali da baš nije Ulrike ili Gudrun, sigurno će znati neku koja se tako zvala i nema greške, bit će kurva. Počeo mu se dizati želudac na melodiju, onda je mislio o Angeli koja ih čeka, pa mu se i na nju digao želudac, o Joseu koji pijano urla, i na njega mu se dizao želudac, na snimanje znanstvenopopularnog filma o mrmotima koji izumiru... Kada mu je želudac došao do grla, pritrčao je zidu i povratio. Viski je imao boju vode koja ispire lončić od kafe, gorak i oštar okus.

Ti si se baš fino ububao. Vidiš da je dobro da smo pošli po cvijeće.

Sta bi žena rekla da te takvog vidi! Vuko je bio zabrinut. Kao i svaki pravi muškarac koji osjeti ponos jer mu se ne povraća od alkohola. I kao svaki pravi pijanac koji usred pijanstva dode u priliku da nekoga štiti. Zagrlio je Hasana, biva pomaže mu da lakše hoda, uhvatit će ga ako se onesvijesti. Osjećao je kako mu se trese pod rukom, fino i ritmično kao aparat za masažu. *Uzmi žvakaću prije nego što izađeš pred nju. Smrdiš ko septička jama. A joj, pa nisi se valjda rasplako?...*

Samo mijе zima. Suze same teku. Udi i kupi to cvijeće. Tu ću te čekati...

Hoćeš da ti uzmem žvake?

Dok je Vuko bio u supermarketu, Hasan je još jednom povratio.

Ovog puta opravdanje si nije tražio u melodijama. Rigao je naslonjen na mercedes u kojem se sinoć vozio. Možda ga nije prepoznao jer je auto polako već prekrivao snijeg. Suze su mu se slijevale u usta i nisu imale nikakav okus. Nisu se razlikovale od pahuljica. Tiho je ponavljao

majko moja, majko moja, i to ga je smirivalo. Prošla je starija gospoda u medvjedem krznu, za ruku vodeći djevojčicu u srebrnom skafanderu, nešto između anđela i astronauta. Gospoda je nešto rekla, s puno oštih suglasnika, ispalila je nekoliko rečenica s vrha zubi i povukla malu za sobom, kao da

vuče fotelju čiji kotačići idu na sve strane.

Djevojčica se osvrkala, htjela ga je što duže gledati. Bio je nešto strašno zanimljivo i odvratno, od čega odrasli bježe jer su takvi običaji, a djeca uživaju ukoliko im užitak ne pokvare i odvuku ih. Gledao ih je kroz prizme i kristale koji su mu se stvarali u očima, unuku i baku, izdužene i pune srebrnog svjetla. Jedan dio njega, onaj koji ne osjeti muku ili bol, nego uvijek radi kao kompjuter, bez stvarnoga interesa za ono što se s ostatkom njega događa, ali bilježeći svaku pojedinost, govorio mu je da bi ga u nekoj drugoj prilici sad oblio sram i da bi pobjegao i da bi mu nešto značilo što ga cijeli supermarket može vidjeti kroz izlog; ili bi se barem uplašio nailaska policajca. Kompjuter mu je hladno saopćio da se neko vrijeme neće pojavljivati pred supermarketom, sve dok ljudi ne zaborave da su ga ovakvog vidjeli. Uskoro mu neće biti svejedno.

Iz supermarketa je izišao Aram, gluhi Armenac koji je radio kao čistač u ludnici i svi su ga se u Toledu plašili, jer nije naučio govoriti pa bi, kada je nekome htio nešto reći, iz grla ispuštao krikove koji su zvučali poput glasanja prašumskih ptica. Hasan ga upoznao onoga ljeta kada je išao na pecanje blizu izvora Willamette. Usred duboke šume, nakon što satima već nije nikoga sreo, naišao je na Arama, pozdravio ga, na što je on srdačno kriknuo i Hasan se skotrljao niza stranu. Dok mu je Aram pomagao da ustane, samo je prinosio prst usnama, *tiho, tiho*, pa je, kad bi se kasnije sreli, Aram njega tako pozdravljao, šireći lice u najprostraniji osmijeh Sjedinjenih Država. I sad je digao prst pa mu je ostao pri usnama kada je vidio u kakvom je Hasan stanju. Palcem je pokazao prema ždrijelu, *napio sam se*, glasno je rekao, *strasno sam se napio*. Aram mu je nudio da ga odvede do kuće, spustio je svoje vrećice u snijeg, kričao nježne riječi, kakve su protjerane iz jezika ako nisi gluhi i prečesto si ih čuo; Hasan je odmahivao glavom i mislio o nesporazumu u koji je upao kao u bunar, pa sad više ne može van.

Umjesto da s tim čovjekom pode kući, umjesto da njega vodi na ručak i da se njemu Angela raduje, ide s nekim za koga zna da je zao i suvišan i njemu i njoj. Opet su mu suze pošle na oči dok je gledao Aramove vrećice u snijegu; iz jedne je izvirivao paketić sa špagetima, tog trenutka dokaz mirnoga i normalnog života i najfinije samoće. Plakao je nad sobom, dirnut špagetima, dok ga je Aram držao, gledao i smišljao šta da mu predloži da ga spasi. Pa se skrhan njegovom brigom sjetio studentskih dana, dragoga profesora Zivanova, koji u ponedjeljak nije došao na predavanje jer je u nedjelju umro, i nekog Mute, gluhoga starca koji je kričao po tramvajima i svi su ga smatrali mentalno zaostalim, a tako je strašno sličio mrtvome profesoru da su studenti u njega gledali kao što vjernici gledaju Isusov kip.

Vuko se vratio s buketom žutih ruža. Čim ga je vidio, Aram je odskočio, zgrabio svoje vrećice, naklonio se Hasanu i pobjegao. Zato što je bio pijan ili zato što ga naprosto nije htio vidjeti, Vuko nikakvim znakom nije potvrdio Aramovu prisutnost. Iz džepa je izvadio bijeli paketić koji je izgledao kao hotelski šampon, zubima je raskinuo plastiku i pružio ga Hasanu: *Progutaj ovo, bit će ti lakše!* Nije imao ni snage, ni razloga odbiti. Sluzavo nešto imalo je okus zida kojeg je kao mali grebao i jeo. *Ovo pravo pada*, reče Vuko, pokušavajući zakloniti cvjetove od snijega, *e, znaš li ti kad i kad je već stiglo proljeće?* Hasan slegnu ramenima. U Hercegovini su već odavno ocvale trešnje i uskoro će se zarumenjeti prvi plodovi, gore visoko u krošnjama, gdje ih nitko nikad nije obrao, nego sami otpadnu ili ih pozoblju čavke.

Znaš šta ću ti reći: ili imaš bolesne oči, pa ti zato stalno teknu, ili su ti popustili živci, pa stalno plačeš. Jebi ga, ne valja ni jedno ni drugo. Ili ćeš iskapati oči i oslijepiti, ili ćeš završiti u ludari. Ne znam šta ti to treba. Hajde, bolan, nije to što si se napio najgora stvar na svijetu. Ne znaš ti šta

se ljudima sve dogodi i ostanu živi. I ja bi plako da mogu, al me naučilo da muški ne plaču. Evo i danas se držim toga, a stari sam prdonja. Sto, bolan, šutiš? Pričaj nešto. Neugodno mi je ovako.

Idem mu prvi put u kuću, a on šuti. Ma ja, ne idem tebi nego idem tvojoj ženi! Dobro, bolan, samo sam se šalio, šta me odma tako gledaš.

Znaš kako se u nas kaže: šta me gledaš tako mrko ko da bi mi kurac drko! Sjećaš se toga? Ne sjećaš? Pa kako bi se i sjećo, davno si ti otišo!

Garant si pola toga zaboravio. Bogati, sanjaš li ti na engleskom? Ja ne sanjam ni na srpskom, ni na engleskom. Pojma nemam kad sam zadnji put nešto sanjo. Možda dok sam bio dijete. Poslije više ništa. Staja znam zašto. ZMto što bi se u nas svaki dan nalazile komšinice, pa bi jedna drugoj pričale šta su noćas sanjale. Nikad od muških nisam to slušo, pa mi je možda sanjanje bilo nešto žensko. Za mene je pederski sanjati. Nisam to tako odlučio, ali tni je tako došlo. Podsvjesno, shvaćaš? Doktori bi to sigurno mogli objasniti, ali me ne zanima šta oni kažu. Nisam još za ludare, a ako ikad budem, onda ću ubit samog sebe.

Neću im živ u ruke.

Čuj, da meni neko govori zašto sam takav kakav sam! Sta će mi to u životu. Svoj sam čovjek, a čim dođeš doktoru u ruke, više nisi svoj čovjek. Običnom doktoru, a kamoli onima koji se bave glavom. Ne dam ja njima svoju glavu, ni gornju, ni donju. Jednom sam fasovo picajzle, pa sam otišo u bolnicu, u Sarajevu je to bilo. Bila mlada doktorica.

Gleda mi kurac i sve se smijulji. Misliš da joj je bilo neugodno? Ama jok!

Ne sjećaš se ti kakve su Bosanke, i kad su doktorice i kad nisu. Davno si otišo. E, ja se svega sjećam, a to me i jebe. Bolje bi mi bilo da sve zaboravim. Oj, tuđino, pička materino, je l' se tako kaže, ha? Ne kaže, ne kaže, to sam evo sad izmislio. A dobro zvuči. Mogo bi u pjesnike, ha?

Ma daj više reci nešto, dosadno mi je ovako. Hodam s buketom po ovoj selendri i vodam frajera uza se, ko da sam fakat peder! Brbljao je Vuko bez prestanka, a Hasan je samo išao i išao, odmahivao, slijegao ramenima, stiskao usne kao da u ustima nešto čuva i lomio se u ramenima kao da mu sa svakim korakom prođe jedna godina.

Eto, došleпали su ti auto. Je li ti drago? Hasan nije odgovarao; tražio je ključeve po džepovima, ali ona iznenada otvori vrata. Znala sam!

Upravo je zvao Al Rahimi, rekla sam mu da ne možemo dugo pričati jer ste vi sigurno došli, otvorila sam vrata i bili ste tu. Vuko je pružio ruku,

čuo sam da ne volite cvijeće, ali nisam vjerovao, Angela se nasmijala dobroj šali, Hasan to kaže zbog sebe-, trajala je kratka zbrka u predsoblju, Vuko je otresao snijeg s kaputa i ispričavao se, ove godine na televiziji nisu govorili o globalnome zatopljenju, pa opet smijeh; pukla je vješalica pod težinom kaputa, Hasan sva tri drži u naručju i ne zna kamo bi s njima...

Stol je prekriven bijelim vezenim stolnjakom, koji je jedne godine njegova majka donijela iz Bosne na poklon. Rijetko su ga koristili, Hasanu je bio previše drag, podsjećao ga je na proslave Prvoga maja, kada su ručavali u vrtu iza kuće, a daidža Abid bi poslije svirao gitaru:

Ali Paša na Hercegovini, lijepa Mara na Bišću bijaše... Pjevao je kroz nos i sklapao oči, daidža Abid, unjkav kao španjolski biskupi. Angela nije voljela taj stolnjak jer bi po njemu zapinjale i lako se rušile čaše za vino.

Bit će da je sad mislila da su takvi stolnjaci dio onoga svijeta i gostu će biti drago čim vidi svoju zastavu na stolu. Je li joj uopće rekao odakle je gost? Pokušavao se sjetiti, ali nije išlo. Ako i jest, bilo je slučajno.

Tanjuri su također bili identifikacijski znak. Naslijedila ih je od bake po majčinoj strani, koju nije ni upamtila, jer je umrla kada su Angeli bila dva mjeseca, ali obiteljski mit govorio je da ih je namijenila njoj i da je posljednje sate života potrošila napominjući onima koji su je ispraćali da slučajno ne zaborave predati te tanjure njezinoj unuci kad bude dovoljno velika da ih ne porazbija. Koristili su ih još rjeđe nego stolnjak.

Manje iz Angelina straha da se ne polome pri pranju, a više jer je svaki na poledini imao utisnut crni kukasti križ, pa iako bi bilo sasvim nevjerojatno da će neki gost izvrtati tanjur da pogleda što na njemu piše, nije ih iznosila.

Sjeli su jedan uz drugoga, *dobro si?*, šapnuo je Vuko kada je Angela otišla staviti hranu u mikrovalnu pećnicu. Hasan je klimnuo, *ne bi bilo dobro da sam bolje*. Osjećao se malo tupo, kao da se sve odmaknulo od njega i kao da ih gleda kroz okular kamere koji udaljava bliske stvari, čineći ih manje važnima, ali realnijima. Osjećao je Vukovu brigu i znao je da bi se zbog nje trebao živcirati. Bilo mu je važno da Angela ne primijeti da je jako pijan, pa se trudio i samoga sebe uvjeriti da je sve isповраćao i da je iz njega izvjetrio sav alkohol. Htio je govoriti i provjeriti kako mu idu riječi, zvuče li normalno ili je jezik i dalje na dalekom kraju vesla zaronjen u teško more. *Na tebi se stvarno ne vidi da si pio*, reče. *A kako bi se i vidjelo kad sam utreniran. Takav mi je posao, puno kontakata s poslovnim partnerima, ručaka, večera, pa se i popije more toga... Ja nisam od nekog pića... Pa i nisi*, zijevenu Vuko.

Samo da ga ne počne hvatati san i da mu Angela ne ponudi da ostane kod njih na konaku. *Gdje si ostavio auto?*, a htio ga je pitati kamo će dalje, ali ipak mu se to učinilo pretjerano otvorenim. *Poslao sam ga u pizdu materinu*, odvrati Vuko, *previše me podsjeća na ono na šta me ne bi trebao podsjećati, ubacio sam ključeve u kovertu i poslao ih ženi, sad neka ga traži. Meni ne treba ništa što je tude. Ruka bi mi se osušila da uzmem ono što nije moje. Njezin privjesak za ključeve da uzmem, a kamoli auto*.

Naručila sam tipični tajlanski ručak, a zaboravila sam napomenuti da mi pošalju opis i imena jela. Sad nećemo znati što jedemo, pripremala ih je na avanturu dok je po stolu raspoređivala porculanske posudice, čak desetak njih, s jelima gogenovskih boja. *Ovo je riža*, glupo primijeti Hasan, *nisam baš siguran da se u originalnim Tai restoranima služi riža...*

Riža, nego šta drugo, nema tamo hljeba i krompira, skoro da je uskliknuo Vuko. *Meni je sve to jako zanimljivo. Ne bih sumnjala da nije autentično. Nipošto. Ovo ima smisla samo ako se čovjek zna prepustiti*.

A Hasan se, znate, ne prepušta lako. Takav karakter. Ja sam u tim stvarima kajak na brzim vodama, sve me nosi, a ja uživam. Premda je čudno da sam takva. Tamo odakle dolazim sve je u kiselome zelju, kobasicama, restanom krompiru i zapršci. Ponekad mi je i draže da ne znam što jedem. Eto, da mi vi sad kažete: ovo je kornjača, možda ne bih mogla jesti, a kako ne znam, onda uživam. Vuko se stručno zagleda u posudicu na koju je pokazala, *mislim da to nije kornjača, nego je...*, Angela pruži dlan kao da će mu začepiti usta, *a, ne, nipošto mi nemojte reći*. Vukov smiješak odavao je izvanrednog i opunomoćenog veleposlanika Pašina gaja u Bangkoku. Hasan se već osjećao normalno.

Hvatala ga je opet nervoza od načina na koji taj čovjek osvaja svijet i ljude koji su međusobno toliko različiti. Angela mu je vjerovala i predavala se kao i Jose, a on je lagano, riječ po riječ, s hiljadu riječi koje je znao i s naglaskom koji ne samo da je tuđi, nego zvuči ružno kao zvuk motorne pile u salonu stilskoga namještaja, govorio o stvarima o kojima sasvim sigurno nema pojma, ali prevaru je mogao prepoznati samo onaj tko prevaru i očekuje. A očekuje ju tko je navikao na svijet u kojem se vara na sitnim stvarima i bez vidljive koristi. Ako varaš da bi na nekoga ostavio dojam, tada najprije biraš koga ćeš prevariti. On obično zna da si ga izabrao, jer ti je nadređeni ili od tebe nešto očekuje, pa se od prevare i obrani. Čim stalno varaš, stvaraš opsjenu i bacaš maglu, ne mogu te prepoznati, ni prevaru razlikovati od istine.

Misle da si to ti, jer nikad ne saznaju koji si. Živ čovjek ne bi izdržao da neprestano bude takav. Omaknulo bi mu se. Nešto bi krivo rekao i bio bi gotov. Ljudi se neko vrijeme mogu lažno predstavljati, ali na kraju se moraju izdati. Ako se stotinu godina učiš da budeš ono što nisi i u sebi cijeloga života uzgajaš onoliko lica koliko bi ti moglo zatrebati u svakoj situaciji i svakom društvu, svejedno se nikada sasvim ne naučiš biti ono što nisi. Ne izdržiš i proviriš iza tuđeg lica koje nosiš umjesto svoga ili se ne sjetiš što u kojem vremenu moraš govoriti i osjećati. Ništa nije teže nego biti netko drugi. Zato većina ljudi i proživi svoj vijek na istome mjestu, tamo gdje ništa ne moraju objašnjavati, prilagodavati se i hiniti da nisu ono što jesu. Smiju se samo kada su veseli, na pitanja o zdravlju odgovaraju ozbiljno i nabroje svaku bolest, vremenske neprilike i loše raspoloženje i ne odlaze negdje gdje se ljudi smiju iz drugih razloga, da pokažu kako su zdravi i jaki, i gdje se na pitanja o zdravlju ne smije reći istina, nego uvijek kažeš da si jako dobro. Vuku je, međutim, svejedno.

On može i ovako i onako, jer ima onoliko lica koliko je ljudi što bi ih mogao sresti. Svima će pokazati očekivano lice.

On je šejtan, pomisli Hasan. Šejtan, šejtan, šejtan... Da su riječi bića i da ih odozgor gledamo, sve koje su ove sekunde izgovorene, napisane ili su samo prolepršale glavama u kojima stanuju, ta riječ našla bi se najosamljenijom u oregonskome snježnom proljeću. I još puno šire. Od Zapadne do Istočne obale, preko oceana i kontinenata, oni koji bi je razumjeli vidjeli bi u njoj lik iz crtanih filmova ili strašnu silu protiv koje se bori u Božjim hramovima, ali tko bi šejtana prepoznao u mekanom glasu i mirnim pokretima ruku, koji ne razgone zrak po sobi već ga miluju, a svaki pokret znači novu lasku? On se drukčije i kreće, zglobovi mu se drukčije prelamaju dok nekome pokazuje izmišljenog sebe. Vidi kako sklapa prste, jedva da se dodirnu u jagodicama, dok mu ona nešto govori! Tako slušaju, sa sklopljenim prstima i laktovima koji se oslanjaju na rub stola, samo ljudi koji su pola života nekoga slušali, profesori, učenjaci i svećenici; to se ne da tek tako naučiti. On je šejtan, misao se još jednom vrati i zaledi Hasanu sliku u glavi.

S Bogom on nikada nije bio načisto. Allah je, više nego išta drugo, bio intimna istina nene Fadile. Za veću i čistiju istinu nije znao, ali ona nije mogla biti ni njegova, ni bilo koga od onih koje je gledao kako idu u džamiju. Za ljetnih noći, malo pred zoru, budilo ga je škripuckanje podnih dasaka, otvarao je jedno oko i vidio neninu sjenu, sa serdžadom u jednoj i ibrikom u drugoj ruci, kako odlazi klanjati sabah namaz, tiho da nikome ne pobrka snove. Da mu je s nebesa pala knjiga i u njoj dokaz da Bog ne postoji, u Hasanu se ništa ne bi promijenilo. U sebi ga nije osjećao, pusto je bilo mjesto gdje Bog u ljudima biva, ali u njoj je Božja prisutnost bila sasvim očigledna, kao što je zdravome čovjeku očigledna livada i ono jedno stablo nasred livade.

Od njega nije očekivao pomoć, niti je ijednom pomislio da Allah na bilo koji način upravlja svijetom

i sudbinama ljudi. Nije upravljao ni sudbinom nene Fadile. Nije se dogodilo ni da ga nešto tako jako zaboli, pa da ga zazove u molitvi protiv boli, kao što to većina ateista čini i kao što je zazivao majku. Znao je da u takvim prilikama Boga ne smije spomenuti, ni kao uzrečicu ili praznu riječ, jer to vrijeđa sve koji u njemu žive i u čijim dušama on boravi. Ime mu nije spominjao kad bi došao u priliku da mu se ono nudi ili da zajedno s drugima dijeli njegovo dobro, čak ni ako se radilo o nekoj od društvenih formula i konvencija koje su božije ime tako često spominjale. Nije postojala svečanost u kojoj Amerikanci ne zazivaju Boga. Šutio je, nije otvarao usta i nije sklapao ruke. Međutim, ako već nije vjerovao u Boga, ne na način onih koji su bili ispod nenine mjere, bio je siguran da šejtan postoji i da njegovi prsti mijese svijet. U vremenima kada se od dviju mogućnosti uvijek događala ona gora, iako se činila manje vjerojatnom, pa bi se nanizao slučaj za slučajem, Hasan je vidio njegove prste, vjera mu je bivala jača i strah veći. Šejtanu sve polazi za rukom, ali ne zato što bi on bio svemoćan jer, kada bi u to vjerovao, morao bi otkriti i Boga, nego zato što pred njim ljudi postaju gluhi i slijepi, neobjašnjive im bivaju najjednostavnije stvari i ne predvide kraj igre koja je puno prostija od šaha. Šejtan nije nadljudsko biće, kao što ni u neninoj vjeri u Boga nije bilo ničega nadljudskog. Običan i svakodnevan, Šejtan gospodari svim slučajnostima, jer dobroga slučaja nema i ne može ga ni biti, a sve što čini je banalno i ne ostaje ni u jednoj priči, niti se pretvori u legendu. Ljudi se šejtanskih djela ne mogu sjećati, osim onih ljudi koji stradaju i za čije se stradanje onda kaže da su za sve sami krivi. Ono što lakoumni umišljaju da su šejtanski posli, samo je plod mašte i aveti iz dječjih slikovnica. Gasio bi televiziju ili odlazio u drugu sobu čim su puštali filmove o vragu. Ta laž bila je prejaka da bi uz nju ostao ravnodušan.

Nemojte se uvrijediti, Njemačka je za mene ružna zemlja, ali je velika. Kada je nešto tako veliko, moraš mu se diviti, rekao je Vuko gricnuvši nešto za što bi se reklo da je rep od škampa. Ja više volim male stvari, puno manje od država i razgovora o njima. Država je isto što i politika, a ja nemam tako siromašnu maštu da bih se na bilo koji način bavila politikom. Zna li da nikada nisam izašla na izbore? Baš nikada. Nijednom u životu... Ma nemojte! Razumijem vas. Naša iskustva su različita. Mi smo, znate, sanjali o demokraciji, o danu kada ćemo kao Amerikanci birati između više stranaka. Ali, eto, san nam je loše završio. Morao sam otići jer to nisam mogao izdržati, govorio je Vuko i zobao rižu kao zrna nara. Čuli ste za Brechta upita Angela. Vuko se presabra; kaže li da je čuo, upetljat će se ko mačor u klupku vune, na žalost, nisam!, uzdahnu kao da je netko umro. Njemački dramski pisac, promrmlja Hasan, zagledan u svoj tanjur. Teatar nije moj fah. Nisam imao prilike u životu, žalio se dalje Vuko. Napisao je jednu pjesmu kojom ja određujem kakav je tko čovjek. Govori o afričkoj maski koja prikazuje zlo. Brecht ju gleda, vidi grč na tom licu i pomisli kako je teško i naporno biti zao. Ljudi opuštenih lica ne mogu biti zli. To je moje iskustvo. Hasan ju nije čuo da tako uzvišeno govori, čak ni u kazalištu.

Niti je ranije spominjala Brechta. Da ga je na ulici zaustavila novinska ekipa s anonimnom anketom i upitala što njegova supruga misli o Bertoldu Brechtu, on ne bi imao pojma. Ne misli ništa. Ona je emancipirana glumica. Emancipirane glumice eventualno misle nešto o Cehovu i o desetinama pisaca za koje obični smrtnici nisu čuli. Poznati pisci opća su mjesta, pa je profesionalcima ispod časti o njima razgovarati, kao što ni kardiokirurzi ne pričaju o srcu kojeg probada Amorova strijela.

Vi imate upravo takvo lice, opušteno i razigrano, oči koje stalno nešto govore. Mogli ste biti glumac, rekla je, a Hasan je digao pogled i kobajagi se zapiljio u Vuku. No, šala je ostala neprimijećena. E, sad mi je stvarno neugodno. Kakav glumac. Bio sam vozač autobusa, a da nije bilo rata, i danas bih vozio na istoj relaciji. To vam je, znate, kao na filmu, jedan te isti lik dvadeset godina vozi od jednog do drugog gradića, zna svaku rupu na cesti i svako stablo pokraj

puta, zatvorenih očiju bimogao voziti i naizgled je sve uvijek isto. Ali generacije se smjenjuju u njegovom autobusu, sklapaju se brakovi između dvije stanice, rasturaju prijateljstva, događaju se sitne krađe, traju lokalni nesporazumi, rađaju se djeca, ljudi umiru, dolaze novi i bude ispričana priča o dva građa, a da ih ni ne vidimo dalje od autobuskih kolodvora.

E, ja sam vam bio vozač tog autobusa... Divnog li filma, oduševljavala se. Kakve li skromnosti, pomisli Hasan. Šofer koji priča povijest gradova. Ipak, fascinantno je kako je u trenutku u stanju smisliti nešto što stvarno zvuči kao dobra priča. Znao je takvih ljudi, ali nisu imali ništa šejtansko u sebi. Ili su bili dobrodušni pijanci ili trgovački putnici.

Cime se sad bavite pitala je. *Teško pitanje. Reći ću vam iskreno, a vi nemojte misliti da sam čudak, pa takve stvari govorim nekome koga vidim prvi put. Upravo mi se raspao brak i sada odlazim. Ne znam što ću raditi i ne znam gdje ću se zaustaviti, ali ja vjerujem da u takvim situacijama čovjek mora započeti život ispočetka. Samo tako neće biti rob vlastite prošlosti. Jedna epizoda je prošla. Bio sam sretno oženjen, radio sam u privatnome biznisu, imao životni ritam koji mi je odgovarao. Sad počinje nova epizoda i uzbuđen sam zbog toga, ali pozitivno uzbuđen.* Govoreći, polako je vadio kutiju s cigaretama iz unutrašnjeg džepa sivoga sakoa, u drugom džepu bio je upaljač; djelovao je kao netko tko doista uvijek zna na kojem mu je mjestu svaka stvar. Angela ga je sućutno slušala, voljela bi imati takve hrabrosti; on govori kao da boluje od raka i o tome govori kao o prolaznoj životnoj epizodi; onda je otrčala u kuhinju po pepeljaru.

Stvarno ti nije lako, reče Hasan. Vukova zbunjenost trajala je onoliko koliko je trebalo kremenu da zapali benzin.

Sta taj jado ima toliko protiv njega, mislio je gledajući Hasana kako malim prstom, kao ralica snijeg, mete zrna riže sa stolnjaka. Šutio je u onome baru, šuti sad i samo vreba momenat da iskoči: *Nećeš, Salipuru, moju zemlju orati, nećeš, Vučino, preko moje međe preći!* E, pa hoću, medede nijedan!, i preći i orati i preorati ako mi bude ceif. Amerika je ovo, bolan ne bio, nije Pašin gaj! Pa i da jest, isto ti se fata, jer ni ono više nije kako je bilo. Nije se džaba ratovalo i ginulo, niti je Vuko za tvoje djece zdravlje bježao sa svoga. Bježao je jer se nešto mora izgubiti da bi se išta imalo. Ne možeš ti to znati, bijedo. Nemaš ništa u životu, a držiš se za ono što nemaš i ne puštaš. Zapaso si to malo žene i misliš da je tvoje, uzeo si dva lakta stola, pa misliš: neka mi bude čisto!

Bojiš se da ko ne przni po onome što si, biva, zaokružio. Došo, sjeo, zahvatio i sad braniš, a ne znaš ni sam šta si zahvatio. Zrak, moj Hasane, zrak ti je samo u rukama i ništa drugo, a ti čisti rižu sa stola!

Biva, samo neka je meni čisto, a svijet neka propadne ako mu je volja.

Voli govno bit u čistom. Da nije govno, ne bi mu toliko smetalo što je prljavo. Sto jest jest, vazda ste bili čisti, ko o čemu, a vi samo kako ćete guzicu oprati. Je li ti i sad srebrn ibrik u zahodu? A, Boga ti, Allaha ti tvoga, kako si ovoj Svabici objasnio šta će ti ibrik tamo? Znaš, nama vjera brani da se obrišemo! Pa, zar vam ta vaša vjera i to propisuje! A ima li išta, jado, da vam ta vaša vjera ne brani, ima li ičega što smijete raditi? I ima li igdje na kugli zemaljskoj mjesto na kojem vas nema?

Može li igdje čovjek otići, pa da bude rahat od vas, da se malo odmori od vaše higijene i onoga što mislite dok šutite, od čakije koju krijete u guzici i čim se okreneš - boe!, pa medu rebra!

Gledao ga je s visine kako sav mali skuplja svoja zrna, ali mu ta visina nije bila dovoljna, niti je bilo onoga tko će reći: vidi kako ovaj ovoga s visine gleda! A bez toga Vuko nije mogao biti miran. Ono što se ne potvrdi u drugim očima, kao da se nije ni dogodilo. On nije nikada pljosnatim kamenčićima pravio žabice po površini mora, ali sve drugo što je radio sličilo je tome. Vuko Salipur, Hasanov

šejtan, samome sebi ništa nije dokazivao, jer nije osjećao potrebu; šta bi on to samome sebi mogao reći, a što o sebi već ne zna? Zato su mu trebali drugi, da gledaju i da se dive i da im bude jasno ono što njemu jest, jer se nije rodio u svili i kadifi i nisu mu otac i majka na tacni iznijeli svijet, nego je sve morao sam, svaku istinu na svojoj koži osjetiti. U školi, dok su im dijelili užinu, hljeb i paštetu, vidio je kako debela kuharica nožem reže šnite. Za njega to je bilo čudo, jer bi kod kuće otac svojim ručerdama iskidao hljeb, pa Vuku nikada nije palo na pamet da bi se i hljeb mogao nožem rezati, kao što se reže meso. Pravilno izrezane šnite izgledale su gospodski, nekako gradski, pašteta se po njima ljepše mazala i sve je bilo finije i ukusnije. Dok je sjedio u klupi i jeo, pogled mu nije silazio s kuharičinih ruku. Koja vještina i pamet su trebali da taj hljeb, umjesto da ga razlomi, pode dijeliti nožem na jednake dijelove! Je li se toga sama sjetila ili ju je netko naučio? Posramio se tada oca, u mislima ga je izdao, postajući njima sličan, tim ljudima iz grada za koje se ne zna ni čiji su, ni koji su, niti je išta na ovome svijetu od starine njihovo. Oni ne mogu uprijeti prstom u jedno mjesto i reći: ovdje sam se rodio, tu se rodio moj otac, i djed, i od moga djeda djed, i ovo mjesto otkad je svijeta i ljudi nije bilo ničije, nego moje! Ljudi u gradu su ljudi bez ičega svoga, glavinjaju okolo jer ih ništa ne drži, nego kao psi noću pušteni s lanca trče okolo, laju i jebu se. E, ali tog dana, za velikoga školskog odmora, Vuko Salipur ništa od svega nije znao, pa se posramio rođenog oca! Kada je došao kući, uzeo je nož, onaj za rezanje suhog mesa, jer mu se činilo da upravo taj najviše slični onome koji je imala debela kuharica, izvadio je hljeb iz kredenca, položio ga na stol i taman da zarezne kad ga je, s leđa, sustigla očeva šaka. *Na hljeb si digao nož, kopile kurvino*, udario je po njemu šakama, pa žaračem i čime god je stigao, *e, nećeš, Bogom ti se velikim kunem, nožem na onoga koji te hrani, sutra bi ga tako i na mene potego!* Vuko je ležao na podu dok je sav nebeski gnjev pljuštao po njemu; nije stigao zaplakati, ni pustiti glasa, samo je u jednom trenutku osjetio da odlazi, očeve riječi pretvorile su se u kлокot vode, pa u ništa. Kada se probudio, tetka ga je držala u naručju, na jedno uho nije čuo, užasno ga je boljelo kada je pokušao nešto reći, nije mogao pomaknuti donju vilicu. Svaka kost u tijelu bila mu je pomaknuta sa svoga mjesta, danima je pišao krv i srkao juhu na slamku, ali je dobro naučio dvije stvari. Jednu o kruhu, a drugu o ljudima koji ga režu.

Kad mu je dva mjeseca pred rat u sarajevskoj bolnici umirao otac, od leukemije, jer mu se razvodnila krv - rekao je alim, tri dana i tri noći sjedio mu je kraj uzglavlja i čekao. *Boli li te šta*, pitao ga je. *Daj Bože da boli, znao bi šta mi je*, odgovarao je, siv kao zid, a oči mu narasle kao da će cijelu sobu progutati. *Ako te ne boli, to znači da prolazi*, htio ga je tješiti. *Prolazi, jašta nego prolazi, život prolazi*, uzdahnuo je i Vuko zaplaka. Tada je stari Salipur prvi i posljednji put vidio sina kako plače.

Kap po kap istekla mu je sva snaga, mogao je samo ležati i otvorenih očiju gledati u čudo. Vuko je plakao, a nije bilo slab, nego je plakao jer je u ocu vidio nešto što je više i veće od onoga što je stari vjerovao da djeca gledaju u svojim očevima. *Vuko... Stari moj*, ridao je da su umirući s drugih kreveta počeli dizati glave, *Vuko, daj mi da ti još nešto kažem*, trebalo mu je malo tišine, *kad bi opet pošlo u život, drukčije bi sve, nije mi valjalo to što mi nije valjalo*, pokušavao je naći riječi, ali bilo ih je malo i svaka je kriva. Vuko mu je zaronio lice u lijevi dlan, desnim ga je otac poklopio po glavi i milovao po kosi, prvi put otkako je umrla Rosa, njegova žena i Vukova majka, i tako ga strašno prevarila ostavivši njega drvosječu s muškim djetetom koje još nije ni u školu pošlo. Nikad joj to nije oprostio. Kako bi on mogao znati šta treba djetetu. Učio ga je kako je i njega učio njegov ćaća, a sve je bilo krivo i sad se vidi da je krivo, jer da nije bilo krivo, ne bi ga tek danas vidio onakvog kakav jest.

Sine... Stari moj... Ne bi ja opet sve isto... Sta stari?... Ništa ne bi isto.

Samo zapamti da sam ti to reko. Sve bi ja drugačije.

Vukov otac umro je četvrtog jutra u pola pet ujutro. Pošla mu krv na usta i na nos i na sve izlaze iz tijela, na oči mu je na kraju potekla i bio je za pola sata mrtav. Nije ga htio pustiti iz ruku, molile ga medicinske sestre i doktori, a Vuko je legao preko njega da mu ga ne uzmu i tulio dugo i neutješno, kao što tule vukovi i svako biće nesviknuto na žalost. Iz bolnice je izišao potpuno krvav po licu, rukama i odjeći. Na ulici ga je zaustavila milicija, misleći da je nekoga ubio.

Shvatio je što mu je otac pokušavao reći, ali to je samo bio razlog da ga u sebi brani upravo onakvoga kakav je bio. Lakše je znati da je činio dobro kad bi ga tukao - ostavivši mu u naslijede više ožiljaka i šamara nego riječi - negoli prihvatiti da je istina što mu je rekao na kraju. Ako bi to bila istina, život nije imao nikakvog smisla, ni za jednoga, ni za drugoga, i sve je bila patnja iz koje pouke. Vuko Salipur s takvom istinom ne bi mogao živjeti.

A ovaj što kraj njega sjedi očito nije imao takav nauk. Da ga je samo jednom, dok je bilo vrijeme, njegov babo potegnuo preko labrnje, možda bi sada bio čovjek, gledao bi svijet u oči i ne bi puštao da mu žena po kući kolo vodi. *Jesi li probao upaliti auto?*, upita Vuko dok je Angela pred njega stavljala pepeljaru, crnu drvenu, u obliku ispružene ruke. *Nisam, ali trebao bih. Za pola sata krećemo. Angela ima probu u kazalištu... A, ne! Javila sam Al Rahimi ju da dode po mene. Ne bih htjela da nam se s buickom nešto dogodi na putu*, sjetila se da mu je zaboravila reći. Molećivo ali Hasanu je ostalo u grlu. Pogledaj me u oči i reci što u njima vidiš, htio joj je reći, no ona je već pospremala stol. *Da vam pomognem, brže ćemo zajedno*, ponudio se Vuko; Hasan je ustao i uzeo svoj tanjur, ona je rekla *nemoj!* i nije ustrajao, iako je htio, ali reakcije su mu kasnile za mislima onaj djelić vremena koji bi ga učinio smiješnim da iznova dograbi tanjur ili se zaustavi u kretnji i ne sjedne, nego s tim svojim tanjurom i još s nečim što će pokupiti sa stola ode u kuhinju. I pokaže šejtanu da to što vidi nije strah ni pristajanje.

Stol je bio prazan. Vuko je otresao pepeo na prosjakov dlan, jeftin suvenir iz neke zapadnoafričke zemlje. Sta sve čovjek neće napraviti, mislio je, i šta neće prodati. Dok je gnječio opušak bilo mu je malo neugodno. Nije u redu činiti to na ispruženoj ljudskoj ruci, makar ona bila i od drveta, kao što nije u redu ulicom proći pokraj bačenog komada kruha, a ne sagnuti se, pokupiti ga i položiti na neko mjesto gdje prolaznici ne gaze po njemu.

Nećeš se presvući?, upita Hasan. *Zar ne izgledam dobro?*, našali se Angela. *Ja ne smijem ništa reći, bilo bi nepristojno*, nasmija se Vuko.

Eto, ti reci!, izazivala je Hasana. *Kako hoćeš*, odgovori on. *Bilo mi je doista lijepo. Ručak je bio izvanredan. Ali to je najmanje što se može reći*, započinjao je tiradu, i jednostavno ne znam kako bih vam se odužio. *Svih ovih godina otkako sam u Americi nisam tako lijepo razgovarao. S nekim s kime se tako dobro mogu razumjeti. Znaite, čudno je to. Ovdje nitko nije stranac, Amerikanac ste nakon mjesec dana u Sjedinjenim Državama, ali teško je preći barijere koje su u ljudima. Zbilja sam sretan što sam vas upoznao. Ako išta mogu učiniti za vas oboje, samo recite. I znajte da od danas imate prijatelja. Nego reci, okrenu se Hasanu, koliko si platio Buick Riveru? U posljednje vrijeme malo se bavim oldtajmerima, pa me zanima. Angela zakoluta očima, taj krš će nas doći glave... A, gospođo, nemojte tako, nije to krš, reci, koliko je koštao?... Davno je to bilo, ne sjećam se više... Platio si ga osamsto dolara, kako se ne sjećaš?, ljutnu se Angela. *Osamsto dolara, pa ne mogu vjerovati! To je zbilja bilo davno*, začudi se Vuko. *Da, ali bilo je i previše*, odmahivala je ona. *Za tebe jest, ali za mene nije*, bijesno ju pogleda. *I ja vam moram reći da niste u pravu. Kod takvih auta plaća se nešto drugo, a ne mašina i kotači, je li tako?* Hasan nevoljko klimnu. *E, ne znam što je to drugo, ali znam da je preskupo*, Angela se ljutila. Kao i obično, zarumenjeli su joj se vrhovi*

ušiju, a dvije male bore, dvije sablje dimiskijice sijevnuše joj u kutovima usana.

Nismo tako siromašni, umorno će Hasan. Tako je. Postoji puno skupljih hobija. Ovo je jedan od jeftinijih. Govorim vam to iz iskustva. Vi vjerojatno gledate drukčije na te stvari. Gluma je umjetnost, a umjetnici teško mogu shvatiti ljudsku potrebu za hobijem, Vuko je dalje nasrtao. Govorite gluposti. Moram vam tako reći. Oprostite, ali tako je, to su gluposti, japurila se Angela. Hasan nije shvaćao kamo sve vodi.

Već neko vrijeme zamišljao je postelju, mekanu i veliku, u kojoj se čuje samo zidni sat i snijeg koji pada i vrijeme koje u snu prebrzo prolazi, a on ga usporava, da bi što dulje trajalo i da se što dulje ništa ne dogada.

Vi mislite da su gluposti, ali mene to ne vrijeđa, Angela je s obje ruke, kao vjetrenjača polomljenih krila, odmahivala na Vukove riječi,

molim vas da me ipak čujete, zbilja je važno, trudio se, ali se činilo da mu je trud sve uzaludniji, pokušajte shvatiti kako je biti običan čovjek, netko tko u životu ne može ništa stvoriti! To je kao da silno želite dijete, Angela ga je željela, a ne možete ga imati, Hasan ga nije mogao imati,

ili kao da želite ljudima nešto reći, a ne znate dobro jezik. Kao što ga ja ne znam! Živim tu tolike godine, a ne mogu reći sve što bih želio.

Pokušajte shvatiti, Angela je prestala mahati, neodlučna što da čini sa svojim bjesovima, molim vas pokušajte shvatiti da vi svakoga dana, u svakoj predstavi, stvarate jedan život, nešto novo, nešto lijepo, što je ljepše od života. Umjetnost je, tako ja mislim, ljepša od života. Bog vas je nagradio i ne treba vam hobi. To je sva istina, završio je i spustio ruke na stol, kao učenik koji razrednome higijeničaru pokazuje nokte na pregled. Bili su mu čisti, a dugi tanki prsti savršeno bijeli. Zao mi je ako sam bila neugodna, reče Angela. A, ne! To neću dozvoliti. Meni se ne smijete ispričavati. Znam da niste mislili zlo, a ako se ispričava onaj tko nije mislio zlo, to se zove poniženje, ljutio se, ali ne razumijem, obrati se Hasanu, zašto ti šutiš i ne podržavaš me. I kako to da gospodi Angeli nikada nisi pokušao objasniti svoj hobi? Šejtan je igrao po žici rastegnutoj između dviju obala, s maskom klauna i šarenim kišobranom iznad glave, pravio se slab.

Ne razumijem što pričaš. Osim toga, nemam nikakav hobi. Ne znam zašto bih ga imao, Hasan se mrštio i pokušavao da shvati.

Nevjerojatno! Nemaš hobi. Nemaš nešto što te ispunjava mimo posla, udvorički se osmjehnu Angeli, i mimo ljubavi? A Buick Rivera, što je to?

Samo automobil? Hasan zagriže donju usnu, jako, da ga zaboli: Da, to je moj auto! I šta bi još trebao biti. Moj auto!, naglašavao je i počele su mu iskriti oči. Zašto se ti ljutiš?, upita Angela. A zašto si se ti maloprije ljutila?... Zato što sam nešto pogrešno shvatila, reče ona najpomirljivijim tonom u povijesti Toledo Oregona, nije strašno ako čovjek nešto pogrešno shvati... O, Bože, ja sam za sve kriv, hvatao se Vuko za glavu, malo sam izvan sebe, pa ne znam mjeru. Zbilja mi je žao... Ha! Sad sam vas uhvatila. Rekli ste da se čovjek ne smije ispričavati ako nije mislio zlo. Vuko se nasmija i počesa iznad uha, sramežljivi plejboj: Vidite kako samome sebi skačem u usta! A sve je počelo od hobija.

Imate li još neki hobi?, zainteresirano će Angela. Samo taj jedan.

Veliki. Ne možete zamisliti koliko veliki. Osamsto dolara, kažeš, pa tresnu šakom o stol da je poskočila ruka drvenoga prosjaka, a muž i žena se prenuše kao da je pukao top. Nudim ti petnaest

hiljada dolara za Buick Riveru! Angela se nasmija: Kakva gesta!... Nije na prodaju, reče Hasan mirno. Uopće se ne šalim! Nudim novce za koje se mogu kupiti četiri nova automobila, Vuko je gledao u nju, a govorio njemu. Ta već provjerena vještina bi se u nekim drugim vremenima ili na drugome mjestu svela na uvredu, loš odgoj ili ono po čemu se nadaleko prepoznaju ljudi koji sa sela dodu u gradove i nisu naviknuti razgovarati s više njih odjednom, pa lukavo biraju kome će pogled vrijediti više od riječi. Ne treba nam novi automobil!, dreknu Hasan.

Kako kome, molit ću lijepo. Kako kome, opet se vrijeđala Angela. Vi nemate svoj auto?, začudi se Vuko, a ja sam mislio da je Buick Rivera više onako, nešto kao drugi auto, njemu se da petljati s mašinom, pa...

Ne, imamo samo jedan auto, ako te to tako strašno zanima, premda mislim da to nije tvoj posao, reče Hasan.

Nisam htio biti neugodan. Idem sad, digao se, upaljač stavio u jedan, cigarete u drugi džep. Sjedite, molim vas. Ne možete tako otići, skoči ona. Neka ide!, vikao je Hasan. Ne dopuštam da se iz moje kuće izbacuju ljudi, uzvрати mu na rubu historije, naglašavajući riječ moje kao da brani Europu od najezde Mongola. Stezala je Vuka za rub sakoa, čulo se kako pucaju konci, više od toga što ga je Angela povlačila k sebi, nego što se on pokušavao otrgnuti. Sad stvarno ne znam šta da radim!, očajnim će glasom. Hasan više nije znao kome bi odgovorio, njemu ili njoj.

Sto je moje, to je i tvoje, govorila mu je kada su počeli živjeti zajedno, teško je s nekim postati - mi, ali ako se to dogodi, svaka će stvar izgubiti lično ime, brak je uvijek komunizam, filozofirala je miješajući njegove i svoje olovke i papire i po istim policama raspoređujući mušku i žensku odjeću. Nijedna ladica u kući nije bila samo njegova, ni samo njezina. Tako je Angela stvarala svoj mali kućni melting pot, vezala svoj bračni čvor koji se nikada neće rasplesti, svijet kojega više ništa nije moglo rastaviti na sastavne dijelove, niti je itko, pa ni Hasan, mogao ustanoviti iz čega je što nastalo i što pripada čijem pogledu na svijet. Ona je vješala slike po zidovima, raspoređivala jastučice po dvosjedu, birala poštanski sandučić u supermarketu i zelenu boju za ogradu oko kuće; svaki prizor u kući, svaki kadar i scena, koji su se odigravali tu, bili su obilježeni njezinim osjećajem za lijepo, simetrično i uredno, ali da joj je netko to rekao, nasmijala bi se: glupost, pa naravno da to nije njezin svijet, nego je zajednički, sagrađen kao idealan presjek dva kruga iz geometrijske bilježnice za drugi razred. Istina je, međutim, da joj Hasan nije prigovorio; sviđao mu se raspored predmeta na pisaćem stolu, a bio je zadovoljan i kad bi ga, s proljeća i jeseni kada nervoza prostruji žilama, mijenjala svaka tri dana. Dobro mu je bilo dok je trosjed stajao u kutu sobe, a veliki stol na sredini, kao što je bilo dobro i nakon što je stol zgurala uza zid, a trosjed postavila na sredinu, kao da je Rodinova skulptura, a ne nešto na čemu bi se trebalo sjediti. Da joj je palo na pamet okrenuti televizor ekranom prema zidu, Hasan bi opet bio zadovoljan. Ili bi, zapravo, mislio da je pristojno uvijek biti zadovoljan. U toj kući ponašao se kao gost, Angela je to osjećala, ali nije mogla dokučiti razloge. Ovo je tvoje mjesto, govorila je, drugoga nemaš, ne barem s ove strane oceana. Nije joj se usudio reći, jer je mislio da je grubo, primitivno i protivno ideji o ljubavi, da je njegov osnovni problem što je ova kuća njezina. Ona ju je kupila prije nego što su se poznavali, živjela u njoj i navikla se na svaki zid. On je došao kao uljez, remetio je sklad tog prostora, što je bio odnos njega i kuće, a ne njega i žene. Angeli bi to bilo teško objasniti.

Još teže bi shvatila da se Hasan ne može osloboditi osjećaja da je kuća njezino vlasništvo, koje nikada neće postati zajedničko, na skoro jednak način na koji bi njegova roditeljska kuća, da još postoji i da u ratu nije nestala, uvijek bila samo njegova, koliko god je želio dijeliti i nudio je kao

materijalni zalog apsolutne ljubavi i povjerenja. Osim toga, on nije bio siguran je li takvo stanje stvari posljedica krive nasadenosti i onoga što je ponio iz svoga svijeta, a čega se mora osloboditi i sramiti, ili se radi o nečemu što je zajedničko većini ljudi, bez obzira na to odakle dolaze i gdje žive, ali o tome šute kao što se šuti o intimi nadnesenoj nad zahodsku školjku. Ono što, međutim, nije vjerovao da će se ikada desiti jest da će Angela reći *moja kuća* i da će to sasvim ozbiljno misliti i da će to biti argument kojim će ga od svakodnevnog gosta, kakvim se osjećao, pretvoriti u gosta kojeg je samo pozvala na ručak.

Ti si blefer i prevarant; njoj to možeš raditi, ali meni ne. Previše sam se ja u životu zajebavao s takvima. Da mi je to trebalo, ostao bih u Jugoslaviji, obratio mu se na svom jeziku. *Govori engleski!*, urlala je Angela ne puštajući Vukov rukav. *Rekao mi je da varam na kartama...*, nudio je Vuko prijevod. *Ti ćeš mojoj ženi objašnjavati šta sam rekao!*, Hasan je skočio i prevrnuo stolicu. *Molim vas, pustite me da idem...*

Samo izvoli! Obavio si svoje. Sad stvarno možeš ići, odgovorio mu je automatski na engleskom.

Netko je pozvonio. Zapravo, nije to bilo zvono, nego Schubertova uspavanka. Bilo je dovoljno jednom pritisnuti, pa bi pune dvije minute sviralo po tonovima starinskih muzičkih kutija. Podigao je stolicu s poda i otišao otvoriti. *Sad zbilja ne možete ići,* rekla je Angela i Vuko je poslušno sjeo na svoje mjesto.

Al Rahimi je širio ruke u zagrljaj, *tako vas je lijepo vidjeti!*, izvijao se između stolica kao ostarjela primadona koja ne priznaje svoje godine,

tako je rijetko i ugodno sresti nekoga tko se čvrsto rukuje, upoznao se s Vukom; *sjedi deset minuta, nećemo zakasnuti,* rekla je Angela; *ah, vrlo rado, naprosto me izluđuje koliko toga propuštam jer stalno žurim,* sjeo je i koketno se promeškoltio na stolici, pa položio dlan na Hasanovu podlakticu: *I, brate, kako napreduješ?* A što bi se dogodilo kada bih ga sad odalamio posred lica, pomisli Hasan, podnoseći pogled pun pseće zaljubljenosti. Među dugim crnim trepavicama, koje su se ljuljuškale sa svakim uzdahom i izdahom, boravila je samo dobrotu. Uzburkan kao akvarij s plastičnim ribicama u nekoj salemskoj prodavnici igračaka, Al Rahimi naprosto nije umio biti zao. Sirijskom siročetu vjerojatno su svi, unazad dvije tisuće godina, i po ženskoj i po muškoj liniji bili ljuti ratnici, da bi se u njemu susrela dva nova gena, nastala tko zna kakvom mutacijom, zakićena ružičastim perjem flamingosa, i historijski slijed pretvorila u reviju ženskog čipkanog rublja. Zbog nečega Hasan je bio uvjeren da bi bilo dobro da ga tresne po nosu i pusti mu krv, koju će Al Rahimi sav presenećen brisati jednom od onih svojih finih maramica što mirišu na bugarske plantaže ruža. Time bi dragome dječaku razorio njegovo toplo utočište, ali bi sebi pomogao. Promijenio bi pravac i tok niz koji se lomi i ubija i nestalo bi razloga za očaj i strah. Hasan nije mogao predvidjeti kamo bi tada sve pošlo, ali ta neizvjesnost nije ga brinula. Sve izvjesno postalo je nepodnošljivo loše. *Dobro si?*, zabrinuto će Al Rahimi. Bio je to posljednji trenutak u kojem je Hasan mogao riješiti stvari. Igrao mu je živac u ruci za koju ga je Al Rahimi držao; još samo sitni povod, škripa stolice, neki miris, dim Vukove cigarete, i udarit će ga. *Mene ne pitaš kako sam?*, javi se Angela, i Hasan izgubi ravnotežu, stiže ga metak lotalica, kojeg je sam ispalio tko zna kad: ako udarim ovoga dječaka, s neba će se vidjeti da je to zato što nisam udarao kada je bilo vrijeme i zato što se samo on ne zna braniti.

Radi se, naime, o tome da ti nemaš petnaest hiljada dolara. Žena te izbacila iz kuće jer te više nije mogla podnositi, nakon što te je godinama hranila i nakon što je konačno shvatila da ti samo tome i služi. Nikad ti ništa u Americi nisi radio! Kakav privatni biznis! Sta ti je to uopće privatni biznis u Americi? Pa nije ti ovo tvoja mahala da po ulici prodaješ turski džins i hvališ se da imaš

privatni biznis. Pisao si kući da si s bogatom američkom pičkom i sad je, vidiš, s time gotovo. Mene nećeš zajebati i uhvatiti na priču o petnaest hiljada dolara. Pričaj to nekome drugom, u moj život se ne miješaj. Nisi ti vidio petnaest hiljada dolara! A i mogao bi ih vidjeti samo kad bi obio banku, ali ni američke banke nisu takve da bi ih ti i takvi mogli pljačkati, mirno je i skoro tiho izgovorio Hasan, gledajući malo u Vuka, malo u ispruženu drvenu ruku punu Vukovih opušaka. Al Rahimi se preplašeno povukao na svoju stranu stola, spreman pokazati kako ni s jednim, ni s drugim muškarcem nema ništa, Angela je otvarala usta i pokušavala nešto reći, ali joj je prvotni bijes prešao u očaj, jer se upravo raspala jedna fina sličica koju je nastojala stvoriti o sebi. Al Rahimi je njoj bio poput prijateljice u kojoj je uživala, kojoj se nude samo lijepe stvari i kroz koju je ustrajno produžavala iluziju da nema problema u životu. Ogladajući se u Al Rahimiju nije ih ni imala. Nije se mogla nositi s tim da se sve ovo dešava pred njim. *Da, petnaest hiljada nije malo. Njemačkih maraka, a kamoli dolara,* Vuko se smješкао i zurio u pepeljaru. Kada se čovjek dobro zagleda, moguće je razlikovati duhanski pepeo od papirnoga.

Moguće je iznova sastaviti izgorjelu cigaretu. *Nisam ni sumnjao da si prekopavao po novčaniku... Molim?,* Vuko ga iznenađeno pogleda. *I kako ti se sviđa moj novčanik? Jesi li našao nešto?... Vjerujte mi da ga ne razumijem, zavapi. Ne znam šta ti je danas, Hasane, voljela bih da te mogu pratiti.* Riječi koje je izgovarala, izraz lica i pokreti, sve je to bilo za publiku. I ranije je znala igrati čim bi imala pred kime, ali nije mu smetalo. Sada je gledao u nju bez ljubavi i želje da mu se vrati.

Nemoj meni lagati. Nemaš ti petnaest hiljada dolara, a ne bih ga tebi prodao i kad bi imao sve novce ovoga svijeta. A znaš li zašto? Zato što ne bih podnio da ti išta moje dođe u ruke. Ne bih ti dao ni svoju izgorenu šibicu. Ni za kakve novce, Vuko. Kad bi ih imao, ali ti novce nemaš. Ne možeš dobiti ono što je moje, nastojao je biti miran i tih.

Uredu. Nema nikakvih problema. Ja sam rekao cijenu, ti si rekao da ne pristaješ. Zašto bi se ljutili. Ne mogu ponuditi više, gledao ga je ravno u oči, kao da mu zabija igle po nokte. *Ne možeš ti ponuditi ništa. O tome se radi. Ništa! Namjestio si igru, ali mene nećeš uvući... Je li baš tako?...*

Čini mi se da jest, ironično odvrati Hasan, izvadi cigaretu i privuče pepeljaru sebi. Vuko koji se do tada s njom igrao ostade praznih ruku.

Tako nepristojnu gestu Al Rahimi vjerojatno nije vidio i teže mu je pala, nego da je tom pepeljarom Vuku razbio glavu.

Sjedili su, šutjeli, Hasan je pušio, ne skidajući pogled s Vuka. Njemu su šake ostale u istome onom položaju u kojem su bile dok je između njih bila pepeljara. Angela je najprije bila zgranuta, pa je počela sažalijevati te lijepe puste ruke, koje bi, bez ikakvih dubljih primisli, tako rado utješila. Kako je samo nesretan taj čovjek, vjerovala je, žaleći što Vuko nema tih petnaest tisuća dolara. Ni zbog čega drugog, nego zato da pomakne ruke iz tog neprirodno ponižavajućeg položaja. Na Hasana nije pomislila, uvjerena da je on pobjednik u neravnopravnoj borbi. Navijala je za gosta, kao što bi navijala i da je u pitanju neka kartaška igra ili da je u pitanju bilijar u kojem je Hasan sigurno bolji.

Dobro, Vuko podiže glavu, *a šta ćeš učiniti ako slučajno nisi u pravu? Gledao ga je kao da nišani i siguran je da ne može promašiti.*

Iskusni lovac gađao je tapira. Tama u njegovom glasu i to što je Angela opet odabrala stranu za koju je, krivo mu se činilo, vjerovala da pobjeđuje, Hasana je navelo da gazi do kraja. *Polizat ću ti guzicu u tom slučaju! Ali kako sam u pravu, očekujem da se dalje ne izmotavaš, nego da iz ovih stopa izađeš van. Sto god ona o tome mislila!... Hasane, rekla sam... Ne zanima me što si rekla!*

Vuko je bez riječi ustao i krenuo prema predsoblju, *gdje mi je kaput?*, Angela je pošla za njim, *nemojte ići!*, kaput je bio prebačen preko ormarića sa cipelama; *a ne, nisam ni mislio, sada sigurno ne.*

Vratio se na svoje mjesto i kaput prebacio preko koljena: *Dakle, što smo rekli? Sto ćemo učiniti? Vi, gospodo, očito ne volite taj krš, je li tako?*, reče, zavuče ruku u kaput i baci na stol dva snopa novčanica od po sto dolara. Iz onoga tanjeg, koji nije bio uvezan bankarskom pasicom, izvuklo se desetak novčanica i kliznulo po stolu. Vuko je na kockarski stol bacio flash royal i bilo mu je skoro svejedno kako će naplatiti protivnikov ulog. Ili će mu pred nosom uzeti Buick Riveru ili će mu uzeti čast. U oba slučaja gubi sve, jer je predaleko otišao. *Nemojte, molim vas, sklonite taj novac*, zavapi Angela, još uvijek ne shvaćajući ozbiljno da čovjek za njihov stari auto nudi petnaest hiljada dolara. Al Rahimi se dječje znatiželjno naginjao preko stola, zagledao dolare, ali je ruke držao čvrsto uz tijelo, kao da će dobiti po prstima dotakne li ih.

Čim su se pojavili novci, drama je za njega bila gotova. U pitanjima srca, novac ne znači ništa, reklo bi se u pričama iz ženskih magazina, ali Al Rahimi je u to doista i vjerovao.

Reci nešto!, povikala je na Hasana. Nije shvaćala kako on može ostati na svom mjestu, umjesto da smiruje situaciju. Nikada se pred njom nije ni posvađao, bilo kome rekao nešto ružno, a sad samo što se ne poubija sa čovjekom. Njemu je pogled letio po sobi, tražeći ono za što će se uhvatiti. Htio se vratiti u trenutak kada je sve počelo, osoviti se u njemu i krenuti prema površini, ali iza onoga čega bi se sjetio uvijek je postojalo nešto drugo, iza još nešto, pa još nešto, što isto tako nije bilo početak. U nizu loših slučajnosti, savršeno geometrijski povezanih, nigdje nije bilo one prve, prije koje je sve bilo u harmoniji i skladu. *Gospodo, čini mi se da ćete vi odlučiti*, Vuko ponovo ispruži prste po stolu, njegovi su bili puno duži od drvenih ispred Hasana, koji su čekali nove milodare od pepela. *Ja sam odlučio sačekati koliko god treba, zanima me taj auto i spreman sam ga platiti petnaest hiljada dolara. Na neki način je prodaja već ugovorena, ali vaš muž je sumnjao da imam te novce.* Angeli su se opet rumenjeli vrhovi ušiju. Al Rahimi je šutio kao da će mu s prvim zijevom netko ispaliti metak u usta.

Odlazi, molim te, prozbori Hasan. *S autom ili bez njega? Čiji je, moj ili tvoj?*, Šejtan ga je pobjednički odmjeravao, procjenjujući koliko bi dasaka na njega moglo biti potrošeno. *Samo odlazi, molio je. Vrlo rado, ali moram čuti: s autom ili bez njega? Rekao si da mi ništa svoje ne bi prodao dok si mislio da nemam novac. Sta sad misliš?*

Al Rahimiju su se oči punile suzama, iako više nije znao o čemu je zapravo riječ. *Uzmi svoje dolare i idi... Znači bez auta, ali nemaš muda reći, je li tako? Nije malo petnaest hiljada dolara... Čuli ste što vam je čovjek rekao, uzmite novce i odlazite!*, odlučno će najednom Al Rahimi.

A vi, gospodo, što vi mislite? Jednako kao ova dvojica?, prezir iz Vukova glasa vrijedio je koliko i novci na stolu. *Mislim da možete uzeti i krš koji je napolju i svoj novac sa stola, hladno mu odgovori. Vi ga štitite. To je sasvim u redu. Štititi muža!*, pa pogleda Hasana isto onako kako je gledao slijepoga alima dok su ga odvodili, ali ovog puta odluči ne napraviti grešku i pustiti ga da se izvuče, a izvuku se čim okreneš glavu:

Lijepo je da imaš ženu koja te brani. Zašto me tako gledaš?, tobože će začuđeno, *da me možda nećeš ubiti?*, samo izvoli, *možeš, sad ti je prilika! Ali zapamti: petnaest hiljada dolara manje je od moje časti...*

Angela, ona je prekrižila ruke na prsima, *mene nemoj ništa pitati, ja ti ne mogu pomoći*, gledala ga

je kao stranca iza čijih je leda prejako svjetlo, *Angela, još jednom...*, molio je, *šta još jednom, Hasane, stvarno ne razumijem šta?*, nervozno ga je prekinula. *Ništa.*

Hasan se diže od stola, ključ Buick Rivere bio mu je u džepu hlača,

nemoj ga držati u hlačama, podere džepove za mjesec dana!, obukao je jaknu, sivomaslinastu vijetnamku, kupljenu u Beogradu onoga dana prije dvadeset godina kada je odlazio, izišao je na snijeg, koji je sve jače padao, Buick Rivera bio je sasvim zatrpan, u Al Rahimijevom Grand Voyageru bilo je uključeno automatsko grijanje i svaka pahulja topila se na staklima, pokušao je gurnuti ključ u Buickovu bravu, bila je zaleđena, upaljačem je otapao led, preblizu ga prinoseći, pa se plamen svako malo gasio; Angela je izašla na trijem, nešto je vikala, bilo mu je svejedno hoće li plamen zahvatiti boju na autu i opržiti Buick Riveru; ključ je ušao u bravu, krčkao je led u dovratku, kao da je netko vojničkom čizmom drobio sitne pileće kosti; izvadio je dokumente iz pretinca za rukavice, zalupio vrata; na sjedalu je ostala gomilica snijega; krenuo je prema prtljažniku, prislonio upaljač uz bravicu, ali se predomislio; sve je išlo lako, po predviđenom protokolu, trebao je provesti nešto što je davno zamišljeno, plan koji nije zahtijevao da se o njemu misli, trebao je činiti pokrete, Hasan ih je činio, i baletnim finalom okončati dramu u kojoj su svi osim njega otpočetka znali kraj ili nikome nije ni bio važan.

Ključ i dokumente spustio je na stol pred Vuka, on je vikao *uzmi pare!*, Angela je u ruci držala kišobran, kapu i rukavice, a drugom mu je mahala ispred očiju, kao da u vožnji pokušava obrisati zamagljeno staklo na autu; Al Rahimi je plakao ili je maramicom brisao znoj s lica; Hasan je krenuo prema vratima, nečija ruka uhvatila ga je za rub jakne, ali je bila slaba; izišao je van, snijeg je škripao pod nogama, noć je bila svijetla, obasjana milijunima milijardi savršeno pravilnih kristala, koji bi onome tko može primiti utjehu u sebe bili dokaz velikoga Božijeg djela.

Putem prema centru grada prolazile su ralice koje su umjesto kotača imale gusjenice; deset, dvadeset, trideset gusjeničara brektalo je uz Hasana; iz njihovih mašina izvirao je težak masni dim, od kojeg su bježale pahuljice ili su iz njega izlazile crne. Iz suprotnoga smjera naišli su novi gusjeničari; vozači u crvenim kariranim košuljama bijesno su odmahivali jedni drugima i nijemo urlali iza stakala. Na cesti se nisu vidjeli tragovi ljudskih stopa. Nabijeni snijeg pretvarao se u bijeli kamen. Na njemu je samo gusjenica mogla ostaviti trag. Nekoliko puta se osvrnuo za sobom da to provjeri i vidio je glatki svjetlucač put kojim nitko nije prošao.

Ameriku je hvatao bijes pred nepogodom. Snijega se nije mogla riješiti na uobičajen način. Netko je poslao previše gusjeničara, pa su se sada sudarali i činili gužvu, a snijega je ipak bivalo sve više. Uskoro će poslati još trideset ralica, mislio je Hasan, i to mu je bila najvažnija stvar u životu. Problemi koje Toledo-Oregon ima sa snijegom. Sve drugo ostalo je iza njega, prebrisano nekim naročito urednim i temeljitim kompjutorskim virusom. Gusjeničari ne mogu riješiti problem, mislio je, a ne mogu ga riješiti ni ljudi. Kada bi se, nekad davno, dogodila velika rudarska nesreća, eksplozija metana ili urušavanje svodova u ugljenokopu, u Kaknju ili Aleksincu, cijela zemlja dizala se na noge. Nije bilo mehanizacije da spašava stvari. U mjesnim zajednicama prikupljao se novac za postradale, a dobrovoljni davatelji krvi stajali su u redovima pred svim ambulancama u državi. Briga i suze za opće dobro i naša tradicionalna solidarnost. Tako se to zvalo: tradicionalna solidarnost. Kao tradicionalna muzika i tradicionalni ćilimi. Krv koja bi bila prikupljena u Srbiji išla je u Bosnu, a bosanska krv išla je u Srbiju. Ovisno od toga u kojoj su republici stradali rudari. Tako izmiješana krv tradicionalne solidarnosti činila nas je braćom. Kada je počeo rat, dobrovoljni davatelji krvi pucali su na one kojima su krv darovali. I obrnuto. Onaj zbog kojega si se brinuo, bio je isti onaj

kojega si ubijao. Jednoga dana bilo je ovako, drugoga onako. Uvijek je bilo isto jer pomoći nema kad zapada veliki snijeg. Kao što nije pomogla tradicionalna solidarnost, tako neće pomoći ni mehanizacija. Ali kada Amerika bjesni, trese se cijela zemaljska kugla, a kad mi bjesnimo, zemlja lako upije krv.

Alhambra je bila zatvorena. Sva svjetla bila su pogašena. Svjetlila je samo crvena reklama sa slovima stiliziranim od arapskih znakova.

Činilo mu se da je već prošlo puno vremena otkako je otišao, a jedva da se sjećao kada je posljednji put, smiren i zadovoljan, unutra igrao bilijar. Više nema tih ljudi, ni šarenih kugli koje se sudare i svaka odlazi na drugu stranu, i dugo već traje pustoš koja je ostala iza njih. U

međuvremenu je protekao jedan život, Hasanu se činilo da je trajao jako dugo, u kojem nije bilo ni radosti, ni prijatelja; Šejtan ga je trošio i potrošio, istopio ga kao grumen masla na dnu usijanog lonca, ne ostavivši ništa osim ruševina, čiji je jedini smisao grešne duše podsjetiti da je nekada nečega bilo.

Uz izlog Panhard bara stajali su starci, pred njima krigle piva; nalakćeni gledaju pred sebe. Pet potpuno istih lica, s kojih je gunicom prebrisana svaka grimasa, vide njega kako prolazi i gusjeničare kako ga prate, a mogli bi vidjeti i čopor vukova kako naganjaju ovcu s neonskog znaka čiste runske vune, koji svijetli iznad policijske stanice, pa se ništa ne bi promijenilo i ništa im ne bi bilo čudno. Ispred supermarketa bilo je zorno mjesto svih gusjeničara Toleda. Jednom su upravo otvorili utrobu; mehaničar u radničkome kombinezonu i pastirskoj bundi stoji na vrhu dvonožnih ljestvi posuđenih iz prodavaonice i pokušava mu se zavučiti u motor. Gusjeničar tutnji kao da mu pokušavaju izvaditi dušu ili je junac kojega su davnih godina razapeli na drvenu konstrukciju, a brkati seljak mu nekom metalnom spravom pokušava zdrobiti muda.

Hasan je to vidio u dvorištu iza birtije u Gacku, dok je otac unutra ugovarao prodaju staroga fiće. Stajao je kao hipnotiziran pred raspetom životinjom, seljaci su važno držali ruke na bokovima, dok je brkati krvnik obavljao svoj posao; dvojica mladića, koji su slučajno naišli, stajali su nekoliko metara dalje i navijali; junac je tulio da se nad njim treslo nebo, izgledalo je kao da će se provaliti, pa će iz gornjega svijeta na zemlju popadati sve stare stvari. Brko je najednom poskočio, raširio svoju spravu, još jednom je stegao uz urlik dizača utega, popustili su konopci kojim je junac bio vezan za konstrukciju; tiho je još jednom zaječao, besposličari su pljeskali, brko im se uz osmijeh naklonio; dva životinjska oka su na vrhovima trepavica odletjela u nebo. Mašinu je od životinje dijelilo četrdeset godina, ali nije bilo razlike. Ljudi su pokušavali učiniti nešto za sebe dok se nebo lomilo nad njima.

Ušao je u supermarket i gurao kolica pred sobom. Trgovina je bila gotovo sasvim pusta. Dvojica vozača u pastirskim bundama živo su raspravljali ispred police s alkoholom. Jedan je vikao *votka!*, a drugi je spominjao slijepce i Rusiju. *Kad Rus pije, često upada u cisternu s alkoholom!* Tri trgovkinje pogledom su diskretno pratile Hasana. Bilo im je sumnjivo šta po ovakvom vremenu traži u supermarketu. Nakon tolikih godina u Toledu još uvijek ga nisu zapamtile, pa da znaju da neće ukrasti maslac od kikirikija ili na blagajni izvući revolver.

Poslovođa od kojeg je kupio Buick Riveru već godinama ne radi tu i ne živi u Toledu. Tko zna je li uopće živ. Samo je jednoga dana primijetio da ga nema. Htio je nekoga pitati što se dogodilo s tim čovjekom, ali se nije mogao sjetiti kako se zove. Pomirio se s tim da ga više nema. Kao ni mnogih koje je poznao. Zastao je ispred police na kojoj su u dugome nizu bile složene bijele plastične trolitrenke s antifrizom. Na svakoj je naslikana crna mrtvačka glava s dvije ukrštene kosti. Bio je to

niz od najmanje stotinu lubanja. Buick Rivera grijao se otrovom.

Za to vrijeme Vuko Salipur otkopavao je iz snijega auto koji je tako skupo platio. Bez dolara u džepu, s jednom jedinom bankovnom karticom, koja je možda već poništena, još uvijek se sasvim dobro osjećao. Angela i Al Rahimi čekali su u Grand Voyageru da upali Buick Riveru, ako se ispraznio akumulator da ga napune ili da ga povuku ako se ne bude mogao izvući iz snijega. Ona je javila da će zakasnuti na probu, možda i čitav sat, i slagala je da joj je muž dobio težak srčani napad. Stalno se plašila da joj ne otkazu angažman. Ne zna što bi tada radila i od čega bi živjeli. Da nije kazališta, oregonsko nebo bi joj se već davno sklopilo nad glavom. Sigurno ne bi tu živjela, a nije znala niti jedno drugo mjesto na koje bi mogli otići. U torbici je nosila petnaest hiljada dolara, da u Salemu provjeri jesu li novci krivotvoreni. Zapravo, bila je uvjerena da jesu, ali nije ju to niti najmanje uznemiravalo.

Angela nije bila od onih ljudi kojima je do novaca jako stalo, uvijek ih imaju nedovoljno i svaki dolar u mislima najmanje triput potroše. To da ih je ovaj zgodni čovjek prevario da bi došao do staroga buicka, činilo joj se zabavnom poantom jednog uzbudljivog dana. Svakako nešto o čemu će svima pričati. A ako su dolari pravi, tada je priča još zanimljivija. Za krtiju koja ne vrijedi više od petsto dolara on je dao petnaest hiljada. Vrlo ekscentrično. Možda bi trebala otići i na policiju da provjeri da novac nije slučajno obilježen? Kao plijen iz ucjene ili otmice? Ali kako takve stvari pitati? I treba li možda pri prodaji automobila platiti nekakve takse? Bila je zbunjena. Odlučila je samo da provjeri jesu li novčanice krivotvorene. Ako nisu, neće ih trošiti.

Godinama. Najmanje deset godina. Budu li Hasanu za nešto trebali ti novci, jer on voli zamišljati što bi kupovao i trošiti i prije nego što su mu dolari u rukama, ona će mu platiti račune. Ili u krajnjoj liniji podignuti petnaest hiljada dolara sa svoga računa na banci. Neće mu reći kako sumnja da su novčanice obilježene. Rekao bi da je paranoična. A da mu prešuti i to da su krivotvorene? Silno bi ga uzrujalo ako jesu. Ipak mu je bilo stalo do tog auta više nego što je normalno, pa zar da ispadne kako za njega nije dobio ni dolara? Odlučila je dignuti petnaest hiljada s računa, pa kud puklo da puklo. To je više od pola njezine ušteđevine, ali vrijedi. Taj auto je stvarno previše trošio. A i Hasan se previše njime bavio. Možda bi ga trebala iznenaditi novim autom? Da naprosto ode u trgovinu, kupi ga i kaže trgovcima da ga dostave pred kuću. Kada se Hasan probudi ili kad dođe iz Alhambre, pitat će tko je parkirao auto pred njihovu kući, a ona će reći - ne znam! Pitat će čiji je to auto, a ona će mu onda reći - tvoj. Koji bi on auto zapravo želio? Čudno, o tome nikada nisu razgovarali. Pričaju o svemu, istina najviše o njezinom poslu (kriva je, prestat će, nije u redu da ga toliko gnjavi s problemima koji uvijek izađu na dobro), ali o autima nikada nisu razgovarali. Znači, morat će napamet kupovati. A da ga onako izokola ispita? Kad budu išli u supermarket, reći će: Joj kako je lijep ovaj Toyotin terenac! I onda će znati sviđa li mu se ili mu se ne sviđa. Kako je krasan chryslerov PT

Cruiser! Nakon pet različitih auta sve će biti jasno. Ali to je prozirno, znat će on zašto ona to radi i neće biti iznenađenja. A treba li novi auto sličiti na Buick Riveru ili bolje ne? Možda stvarno voli takve aute, a možda je volio samo njega. Mučila se Angela dok je s Al Rahimijem čekala da Vuko otkopa Buick Riveru. Smišljajući kako da Hasanu ugoditi, razgonila je svaku daleku pomisao da se između njih dogodilo nešto strašno i definitivno. Ono što pred sobom ne bi mogla opravdati osvetom za neku glupost koju je on učinio ili je bila dio njega, pokušavala je savladati neizgovorenim nježnostima i dragošću prema onome Hasanu koji ima svoje mjesto u njezinoj glavi i duši. I to najljepše i najuzvišenije, koje ne pripada više nikome i pred kojim je ona prava mala patrijarhalna ženica i u stanju se sasvim potčiniti i svesti pred objektom svoje ljubavi, svojim dragim i jedinim.

Voljela ga je silno čim bi bio na pravome mjestu i čim u svome živom obličju, onom koje je živjelo pokraj nje, ne bi bio kakav zapravo jest.

Stari je upalio od prve, ali ga je Al Rahimi ipak pomoću sajle morao izvlačiti iz snijega. Mahnuli su jedno drugome, Angela i Vuko, on joj je namignuo, a onda se sjetio da će to ona vjerojatno krivo shvatiti, ali nije važno. Pošli su svatko na svoju stranu, kao bilijarske kugle nakon što se sudare, ona prema Salemu, a on prema centru Toleda i onda do skretanja za Portland. Nije prošao ni sto metara, a već se brzinom puža vukao iza ralice. Vuko se rijetko znao nasmijati samome sebi, no ovo je bio taj trenutak. Počinjala je druga noć bez sna, ali nikada nije bio odmorniji. Skoro je povjerovao u priču da je pred njime nova životna epizoda u koju se ulazi bez ičega što je opterećivalo prošlu. Dovezao se do Alhambre, a ralica nikako da se makne s puta. Dva-tri puta joj je zatrubio, ali je nastavljala sredinom ceste. Nije važno. Ne može se čovjek živcirati zbog svake sitnice. Više mu se ne žuri. Obavio je što je namjeravao, a sad polako. Rezervoar s benzinom je pun, a ako mu se na putu prispava, oborit će sjedalo, velik je ovo auto, puno veći od mercedesa, uključiti automatsko grijanje i... I tu se sjetio da auto iz 1963. nema automatsko grijanje i da od spavanja nema ništa dok ne stigne do nekog motela. Ali i to pod uvjetom da Lisa, a zapravo njezin otac, nije poništila njegovu bankovnu karticu. Ralica je skrenula na parkiralište ispred supermarketa, a Vuko se već počinjao brinuti. Zašto ga nije lomio s pet ili s deset hiljada dolara, nego odmah s petnaest?

Sve bi sad bilo isto, samo što bi on imao lov u džepu i ne bi mislio o tome šta je uradio i šta nije uradio punac. Bivši.

Nekoliko kilometara dalje već ga je mučilo što nije bio siguran tko je koga prevario i tko je kome namjestio igru. Sta ako se Hasan vratio kući sav sretan jer je za petnaest hiljada dolara glupome Srbinu prodao foru? Sta ako je sve bilo dogovor između njega i njegove žene kako da ga izrade? Teško je normalnome čovjeku u to povjerovati. Otkud bi znali da u džepu nosi toliki novac? Većina Amerikanaca za cijelog života ne vidi toliku gotovinu. Ali rekao mu je čime se bavi punac, pa je možda... Pa je bio toliko pametan da skonta kako naši ljudi u Americi, čim odlaze od žene, u džepu moraju imati gotovinu. Skupi se za crne dane, oni kad-tad dođu, svejedno kako, pukne ti film ili te ona izbaci iz kuće, a onda se moraš snalaziti. Kartica se poništi, račun se ugase, a žive dolare, gotovinu, keš i šušku ne možeš poništiti. Čekovi propadaju čim propadne brak, a keš će propasti samo ako propadne Amerika, kao što je propala Juga. Da bi te stvari čovjek shvatio, ne mora biti previše pametan. Sretnoš našega čovjeka usred noći i mećave i on ti kaže da je upravo otišao od žene. Sta ćeš misliti? Da ima pune džepove para jer nečim treba otkupiti život. Kad nisi rođen u sistemu, nećeš ga otkupljivati bankovnom karticom, nego sve svoje blago nosiš uza se. I hodaš okolo bez glave, sve dok ti ga netko ne otme.

Sve to je Hasan morao znati, a ako i nije znao, došlo mu je u glavu.

Oni se takvi rađaju, da znaju ili da im dođe u glavu. Nema tu ništa nasilu. Prevare te, a ni ne znaš da te prevario. Možeš ga ubiti, popaliti i oteti mu sve što je on tebi na fini način uzeo, možeš ratovati i misliti da je to kraj svijeta i da se iz tog pepela više ništa neće dići, ali on ipak ponovo dođe, pronađe te i na isti onaj fini način uzme sve tvoje, mislio je Vuko, shvaćajući da je i Amerika premalena da bi se pobjeglo od sebe i svojih ljudi. Namjestio mu je igru, maznuo lov i sad negdje derneči. Okupili se i pričaju koga su danas izradili. Piju salep, seru i čibuče. *Crven fesić naaano, crven fesić joooj nanice, crven fesić u dragana moooga, jooooj nano nanice...*

Bijesan kao ris nagonio je Buick Riveru kroz oregonske snjegove, pokušavajući dokučiti što se stvarno dogodilo: ono vjerojatnije, da je zgazio, ali i preplatio ili ono što je manje vjerojatno, da je

gazeći bio zgažen. To što je manje vjerojatno da Hasan sada slavi, a njegova žena računa koliko će puta moći kod frizera za petnaest hiljada dolara, nije ga smirivalo. Sto je teže u nešto povjerovati, to je izvjesnije da će se dogoditi. Život nije matematika i fizika. Kod nas ne važi teorija vjerojatnosti, šta god u njoj pisalo i koliko god se Mjesec oko Zemlje okretao onako kako teorija kaže. Ljudi nisu nebeska tijela, pogotovo ako su Bosanci, a još više ako su muslimani. Ono što je vjerojatnije, na njih se ne odnosi. Vjerojatnost i služi tome da te zajebu. Zato smo i rat izgubili, a matematika i fizika dokazuju da smo ga morali dobiti. Zato je i bježao u Ameriku glavom bez obzira, iako nije bilo teorijske šanse da ga netko prepozna. A eto, prepoznali su ga. Između života i teorije razlika je ko između čovjeka i njegove biste. Kažeš isto je, a samo je nalik. Samo što u spomenike ne vjeruješ da su živi, a u teoriju vjeruješ, pa se zajebeš.

Teška je filozofija morila Vuka i kako god bi iskombinirao stvari, opet je bio na gubitku. Bez dolara u džepu, na cesti za Portland, gdje ga možda čekaju, a možda i ne čekaju dolari na banci, odakle će možda krenuti, a možda i neće, u novi život. Čak i ako sve ispadne najbolje, umrijet će a neće saznati šta se dogodilo s Hasanom Hujdurom i je li u vjetar bacio svojih petnaest hiljada dolara. S obje strane ceste promicale su osvijetljene benzinske pumpe, momci u žutim uniformama su lopatama čistili snijeg, koji je prestajao padati; čak se malo razvedrilo, vidjela se pokoja zvijezda, izišao je mladi mjesec; nestvarno velikog srpa bio je najbliži zemlji u ovoj godini.

Hasan je za stolom u dnevnom boravku čitao Angelinu poruku, ispisanu na poledini marta iskinutog iz zidnog kalendara: *Dragi moj, brinem se za tebe, mislim da se jako živciraš, a nemaš razloga. Kamo si otišao, nismo se ni pozdravili? Nadam se da ćeš biti bolje kada se ujutro vratim. Oprosti ako sam rekla krivu riječ. Pazi na sebe. Jedi nešto i nemoj previše biti vani. Hladno je. Tvoja Geli!* Pokraj sebe spustio je plastični galončić s antifrizom. Kupio ga je jer je s nečim morao izaći iz supermarketa, a zanosio se idejom da će popiti taj otrov i time staviti vlastitu tačku na završetak priče koja je, činilo mu se, otpočetka tekla mimo njegove volje. Nije to bila čvrsta odluka, pala mu je na um nakon što je već kupio antifriz, da nekako opravda to što je ulazio u trgovinu.

Okupljala ga je dok se vraćao kući, ali više je mislio o onome što će se kasnije događati, nego o svojoj smrti.

Na granici između kršćanskoga i židovskog groblja bila je ničija zemlja, gdje su rasle breze ispod kojih su sahranjivali autsajdere.

Njegov bi grob bio sedmi po redu. Tu je, govori legenda, bilo pobacano, poliveno živim vapnom, pa zatrpano cijelo indijansko pleme, nakon što je 1853. propao ustanak protiv tragača zlatom i uništeni su rezervati.

Stoga to mjesto ima oblik malenog brijega i zato tu rastu breze, premda je okolo sve ravno i nema breza u okrugu Toleda. Ali bit će da je i ta priča izmišljena, kao i većina drugih koje pričaju grobljansku povijest ili spominju iščezle narode. No, predug bi i neizvjestan put valjalo preći Hasanu Hujduru da među breze stigne. Gdje bi se uopće ubio? Vani u snijegu, među gusjeničarima, ili u Angelinoj kući, u spavaćoj sobi, s pogledom na reprodukcije plakata Alfonsa Muche?

Prvo bi bilo prvorazredna javna stvar; Toledo News pisao bi da se u mjestu ubio bijeli azilant i da je i do nas došao odjek žalosnoga građanskog rata negdje daleko s druge strane Europe. Ubije li se u kući, to bi djelovalo kao glupa i nedostojna osveta. Angela bi prodala kuću i odselila se, ako bi je imala kome prodati, jer su ljudi osjetljivi na kuće u kojima se netko ubio. Zarasla bi u korov i granje, prašina bi sasvim prekrila prozore, noću bi na vjetru škripale raskovane daske i Toledo bi napokon dobio kuću u kojoj borave sablasti, kakvu ima svaki filmski gradić. Već iz toga što je Hasan

razmišljao o tome što će se događati nakon njegova samoubojstva bilo je jasno da se neće ubiti, niti da mu je to ikada ozbiljno palo na pamet. Nije ni moglo jer mu nije bilo upisano da samo tako digne ruku na sebe.

Pravi razlog zašto nikad ne bi mogao postati samoubojica ticao se, međutim, nečega što nije imalo veze sa životom u Toledu. Bio je dječak kada se ubio Alaga Osmanković, brat seoskoga hodže, poznat po tome što nikada nije propustio nijednu džumu, klanjao je svih pet vakata namaza i živio po pravilima kojih se nitko drugi, njegov brat pogotovo, na takav način nije držao. U džamiji mu je prošlo pola života, a na ostale vjerske obaveze druga pola. Ali kad je već prešao šezdesetu, razbolje se od raka. U dvije godine istrunu mu sva utroba, sve jedan po jedan organ, ali nijedan toliko da ga ubije, a svaki tako da ga bolovima nasmrt izmuči. Na kraju su mu počele pucati kosti od svakog pokreta.

Nitko nije znao kako se digao iz postelje i dovukao do duvara, kako je dohvatio pušku, nožnim prstom povukao oroz i raznio si glavu, ali tako je učinio. Pokopaše ga izvan groblja, na muslimansko nije mogao jer se ubio, a na partizansko ga nisu htjeli jer je vjerovao. Rođeni brat nije mu htio klanjati dženzu, najbolji Alagin ahabab pop Simo Vukotić molio je, pa i potplatiti htio sve i jednoga hodžu iz Hercegovine, ali nijedan nije Bogu na istinu želio preporučiti čovjeka čija je vjera bila čvrsta kao Velež, ali je na sebe digao ruku. Za čaršiju, muslimansku i onu drugu, kako vjerujuću, tako i nevjerujuću, bio je to strašan događaj. Strašniji od smrti jednoga čovjeka za kojega baš nitko nije nalazio ružnu riječ.

Nena Fadila govorila je: *Alaga je bio duša, a brat mu ništa ne valja. Bolji je pop Simo musliman od njega. Ali brat je u pravu. Ne diže se ruka na ono što je Bog stvorio da bude takvo kakvo jest. Ko na sebe kidiše, taj na njega kidiše.*

Pouka o Alagi bila je jedini izuzetak od nenine blagosti. Dugo je pokušao dokučiti razloge zbog kojih se nije priklonila popu Simi, premda o njegovim postupcima nije rekla ružnu riječ, čak ni o pokušaju potplaćivanja svećenika druge vjere, što bi slijepoj publici bio krunski dokaz Simine pokvarenosti; mislio je zašto se nije sažalila nad tužnim Alagom, barem nije u onoj mjeri u kojoj bi to učinio svaki nevjernik, i kako je mogla hodži o kojem je mislila sve najgore, da se omrsio u vrijeme posta, da je potezao rakiju iz šiše, a pritom je plašio i vjernike i sav ummet, dokle god se njegova dreka mogla čuti, džehennemom strašnim za svakoga tko čini isto što i on, kako je njemu mogla priznati da je bio u pravu u stvari koja se ticala božjih poslova i pojedinačnoga odnosa svakoga čovjeka s Bogom. Preko svega je mogla preći, preko toga što Hasanov otac pije i što joj rođena kćer ne vjeruje u Boga, ali preko toga da je netko digao ruku na sebe nije prelazila. Bilo je to ono tvrdo mjesto u njezinoj duši, kojeg je tvrdim i neljudskim učinila njezina vjera, ali da nije bilo njega i te iste vjere, sve drugo u njoj ne bi bilo tako dobro i meko, puno bolje nego što i u jednoga nevjernika može biti.

Njezinu dušu Hasan je zamišljao kao zerdeliju, voćku tvrde jezgre i slatkoga ploda. Ne može biti meki plod bez tvrde košpice.

Ubiti se značilo bi udariti na ono posljednje što je u njemu bilo nedirnuto i veliko, pustiti neprijatelja da na kraju osvoji neosvojivo, maleni svijet do kojega nitko ne može doći jer za njega zna samo onaj kojem pripada. Zato je galončić s antifrizom, koji stoji uz njega dok čita Angelino pismo, samo jedan od krivo shvaćenih dokaza u svakome televizijskom dokumentarnom filmu, stvar od koje u krivome smjeru kreću kafanske priče i novinski naslovi, na kojoj psihijatri temelje krive dijagnoze, a kriminalisti pogrešna objašnjenja. Čovjek se samo zaigrao, bilo ga je sram izaći iz supermarketa bez ičega u rukama, želio je jaku misao na putu prema kući, onu koja će varkom i fatamorganom ispuniti

snježnu pustinju.

Nije znao kamo bi sa sobom, a ni zašto se zapravo vraća u kuću u kojoj više ne može ostati. Naprosto mu se našla na putu, pa je još jednom ušao, bez namjere da za sobom sređuje stvari. Za razliku od većine ljudi, Hasan nije imao ničega materijalnog što bi sakrivao od žene, nikakvih ljubavnih pisama iz prethodnih života, pornografskih sličica ili sakrivenog blaga. Nijedna stvar nije mu mogla poslužiti da iz nje načini novi život. Ništa od onih čuda koja ostaju iza braka nakon što jedno, obično je to on, ode kupiti cigarete i više se ne vrati. Da je poginuo u avionskoj nesreći, Angeli bi za Hasanom ostalo samo ono što je uvijek bilo tu. A on je, vraćajući se još jednom kući, možda očekivao isto što i ona dok bi ga ujutro gledala u nadi da će se pod njezinim pogledom probuditi. Ali toga nije bilo, niti ga je moglo biti, jer nikada nije izgovoreno u pravome trenutku i na jasan način. Kao što on nije znao razlog zbog kojega se trebao buditi pred njezinim pogledom, tako ni ona nije znala da večeras ne smije otići u Salem. Možda ništa time ne bi bilo spašeno, ali bi oboma bilo jasnije što se zapravo dogodilo.

Nakon što je pročitao pismo, uzeo je olovku sa stola, krenuo da će nešto napisati, zastao na bjelini ispod riječi Geli, pa se povukao; na papiru je ostala samo modra tačka. Ništa mu nije padalo na pamet, osim da mora nešto reći, ostaviti neko objašnjenje, ono po čemu će ga Angela pamtili i po čemu će znati da je došao kraj i da je s Buick Riverom, jedinim što je tu zaista bilo njegovo, otišao i on. Nipošto nije želio da ga čeka i da se nada, da misli kako će se vratiti nakon što ga prođe ono što mu je došlo. Ali nije se mogao sjetiti riječi koje bi između njih dvoje nešto značile ili koje bi uopće nešto značile. Grozio se da joj objašnjava ono što već nije shvatila ili joj govori sve što je uvijek prešućivao. Teško bi riječi ispisane nabrzinu ili riječi smišljane godinama, koje bi ispunile cijelu knjigu, mogle objasniti nešto što se odmah razumije i podrazumijeva ili se ne shvati nikad.

Dugo je netremice gledao pred sebe, kao da se kameni, pa će zauvijek tako ostati dok ga ne odnesu u Muzej starina, a onda je napisao: *Odlazim u Kandahar. Ne traži me. Nećeš me naći, niti bi me prepoznala. Moje stvari možeš zadržati ili pokloniti Vojsci spasa. Hasan.*

Zastao je, malo razmislio, i dopisao *Hujdur*. Gledao je u to što je napisao, kao da traži pravopisnu grešku ili nije zadovoljan rukopisom.

Spustio je olovku tačno ispod svoga potpisa, onako kako se to čini kada se čovjek u mauzolejima upisuje u knjige dojmova, da sljedeći zna na kojem će mjesni nastaviti. Grafolozi će kasnije ustanoviti da je riječ Kandahar napisao krupnijim slovima nego druge riječi i zaključit će da je to zato što nije bio siguran kako se ona piše, zato što tu riječ piše prvi put ili zato jer mu je važnija od drugih riječi i ukazuje na neku njegovu fiksaciju. Grafolozi će zapravo zaključiti da o njegovim razlozima ne znaju ništa.

I što dalje? Pred sobom je imao zeleni trosjed, čiju je mekoću osjećao svakim dijelom svoga tijela. Bio je strašno umoran, umorom koji je veći od svake druge misli i osjećaja. Legao bi tu i spavao i znao je da ne bi mislio, niti bi mu se u tom snu dogodilo išta loše, samo kada nakon sna ne bi bilo novoga vremena koje će dugo trajati, sve do sljedećeg takvoga sna, a neće biti ispunjeno mirom, već samo beskrajno ponižavajućom, još jednom, potvrdom njegove slabosti.

S ormara je uzeo torbu, nasumce je napunio rubljem i zimskom odjećom, iz ladice je pokupio rodni list i pasoš, uzeo je amatersku video-kameru, predomislio se, pa je vratio, u crnu vreću za smeće bacio je kutiju za cipele s obiteljskim fotografijama iz Bosne i Hercegovine, a potom počeo bacati papire koji su mu slučajno došli pod ruku, kazete s filmovima na kojima je radio kao snimatelj, razglednicama rodnoga kraja; bacio je zidni sat u obliku zlatnoga ljiljana, platnenu zastavicu

Fudbalskoga kluba Velež koja mu je prije nekoliko godina stigla u pismu nastavnika matematike iz srednje škole, stare svjedodžbe, smrtovnice oca i majke, pokvareni ručni sat - dar za uspješno položenu maturu, staru jugoslavensku vojnu knjižicu, zbirku naljepnica s dalmatinskih i hercegovačkih vina, raspadnutu majicu s likom Duška Bajevića, kožnu vrećicu za duhan, potvrdu o nekažnjavanju izdanu za tko zna kakve svrhe u mostarskome SUP-u 23.01. 1979, vodič po planinarskim domovima Jugoslavije, omotnice Kraševih čokolada, potvrdu o cijepjenju protiv malarije, nekoliko uvjerenja o državljanstvu, izvod iz katastarske čestice općine Stolac, gipsani odljev kule u Počitelju, turistički prospekt Makarske rivijere za 1973. godinu, plan Nevv Yorka, retuširanu i koloriranu crno-bijelu fotografiju Staroga mosta, komplet drvenih bojica, potrošene filmove za fotoaparatus koji nikada nisu razvijeni, iskinutu naslovnicu Oslobođenja s teškim olovnom naslovom: - Umro je naš drug Tito, kolekciju polaroida, značke Crvenog križa, bočicu lavandinog ulja, diskete s fotografijama bosanskohercegovačkih gradova, svežanj prospekata za filmske festivale, kamenčić s okruglom rupom koji donosi sreću, fotografiju sa svojeručnim potpisom Johna Hustona, autokartu Njemačke, kazetu s filmom Valter brani Sarajevo, očev stari novčanik, partijsku knjižicu Saveza komunista Jugoslavije, izreske iz sarajevskih novina koji su govorili o njegovom uspjehu u Americi, fotografiju iskinutu iz Newsweeka s prizorima masakriranih ljudi iz sarajevskog reda pred pekarom, karikaturu Zuke Džumhura koja pokazuje Marxa kako sjedi za pisaćim stolom, a nad glavom mu Staljinova slika, gradski plan Beograda, gumeno govno kupljeno u Amsterdamu, knjigu Derviš i smrt, crvenu novčanicu od sto dinara, zlatno naliv-pero u drvenoj kutijici na kojoj piše RMK Zenica, kasetu s filmom Samo jednom se ljubi, fotografiju Miroslava Krleže, tri gramofonske ploče Johnnyja Casha i jednu ansambla Mostarske kiše. Kada je vreća bila puna, prestao je skupljati stvari oko sebe, iako je najvažnije zaboravio. Jedna vreća bila je njegova mjera. Ključeve je ostavio na stolu.

Vreću sa smećem vukao je za sobom stotinjak metara, prije nego što je shvatio da ju nema kamo baciti. Morao bi otići do ekoloških kontejnera u centru grada i razvrstati svaku uspomenu po strogim načelima zaštite čovjekove okoline. Na tako temeljito čišćenje svoga života nije bio spreman. Računaju li se polaroidi snimljeni u Hercegovini, pred rodom kućom, u otpadni papir ili u plastiku? I što se radi sa stvarima koje u sebi imaju materijale za svih pet kontejnera, ali nisu ni čisti papir, ni staklo, ni metal, ni plastika, ni tkanina? U nekom idealnom svijetu, pripadali bi svakome mjestu, ali u svijetu u kojem je sve načinjeno od jednoga komada nema mjesta za one koji su od više materijala i nemaju svoj kontejner.

Na kraju je vreću bacio niz snježnu padinu pokraj puta. Kada se snijeg otopi, ionako u njoj neće biti više ničega. Sve će se rastočiti, nestati i pretvoriti u obično smeće, kojega nitko ne zagleda jer nitko ne vjeruje da bi moglo biti išta drugo osim smeća. Konačno je mogao otići.

Više ga nije vidio nitko tko ga je do tada poznao.

Pola sata nakon što je Hasan Hujdur posljednji put napustio kuću u kojoj je živio, ispred se zaustavio srebrni Buick Rivera. Vuko Salipur bio je odlučan da se obračuna sa zemljakom krive vjere koji ga je prevario za petnaest hiljada dolara. Pritom je računao na svoju fizičku snagu, na metalni ključ za skidanje kotača koji je našao u prtljažniku i na činjenicu da je i pred Bogom i pred ljudima i pred američkim zakonima bio u pravu. U sve troje čvrsto je vjerovao. Pozvonio je i čekao. Unutra je bilo upaljeno svjetlo i nisu se mogli praviti kao da ih nema. Pozvonio je još jednom. A onda je nervozno pritisnuo zvono, odlučan da ne miče prst dok mu ne otvore. U pravedničkom gnjevu nije se sjetio da u kući svira samo jedna te ista Schubertova uspavanka koliko god on pritiskao. Čuo ju je kad mu je iscurilo sve strpljenje, pa je pritisnuo kvaku s namjerom da provali. No, vrata su se otvorila sama od sebe. Prošao je predsobljem bez zastajkivanja, odlučan kao John Wayne u najboljim danima, stupio u

dnevni boravak i na čistom srpskom povikao: *Hasane, javi se ako si muško!*

No, nakon što se Hasan nije javio, Vuko ne pomišlja da on nije muško, nego da je u zasjedi, s pištoljem ili barem bejzbolskom palicom, i kani mu na svome teritoriju raseopati glavu. Pred zakonom bio bi čist.

Vuko je ušao a da ga nisu pustili. Na svome posjedu možeš slobodno ubiti nepoznatog čovjeka. Tako je barem u filmovima. I ne može biti da je drukčije u stvarnosti. Ali neće sad ustuknuti. Nije uzmicao ni u ratu kad je ovakvih situacija bilo puno više. Obigravao je tako iz sobe u sobu, s gvozdenom alatkom na gotovs i u koreografiji koja je bila više filmska nego ratnička; obišao je cijelu kuću, ali nikoga živog nije našao.

I tako dok je stajao nasred dnevnoga boravka, razmišljajući šta bi mu bilo bolje, da im porazbija sve u kući ili da ih sačeka i da onda malo porazgovaraju, ugledao je na stolu papir s porukama. Nakon rečenice

Otišao sam u Kandabar, otelo mu se glasno *Opa!* Iz džepa je izvadio mobitel i nazvao policiju. Srce mu je snažno lupalo i zapravo nije znao što da misli. A ako se neki kafić zove Kandahar? Ipak neće biti. Kroz glavu mu je prošla slika potjere, zamislio je Hasana u narančastoj zatočeničkoj odori, okovanog u lance i u tome nije vidio ništa nelogično. Natočio si je viski i čekao policiju.

Desetak minuta kasnije stigla je patrola, debeli i mršavi, jedan crnac, drugi bijelac. Vuko Salipur dočekao ih je s papirom u rukama.

Ovo je vaša kuća?, pitao je crni šef, Vuko je pokušavao objasniti da nemaju puno vremena, *mislim da ovo nije vaša kuća, a čini mi se da znam i čija je*, prekinuo ga je šef, dok je mršavi vadio blok i počeo nešto zapisivati, *kako ste ušli unutra* šef nije popuštao, uporno odbijajući pročitati što piše na papiri koji mu je Vuko, sada već ozbiljno uznemire gurao pod nos, *jeste li rođak gospođe Raubal ili možda njene muža?*, Vuko je priznao da su vrata bila otključana, *što ste jc radili osim što ste čitali?*, upita mršavi, nije znao što bi na to odgovorio, *zašto ste ulazili ako vam nisu otvorili vrata?*, nije im mogao reći da ga je muž gospođe Raubal prevario za petnaest hiljada dolara: *a da me možda nećete uhapsiti?*, bilo je posljednje što je Vuko rekao prije nego je šef zaključio da mjesto zločina, zapravo provale, nije najpogodnije za dalje rasprave.

Prije nego što je konačno zaspao, već sasvim slomljen umorom i svime što mu se dogadalo u posljednja dvadeset četiri sata, Vuko Salipur je načelniku smjene policijske stanice u Toledu pokušavao objasniti gdje je Kandahar, što se upravo dešava u Afganistanu i što je Hasan Hujdur poručio svojoj ženi. Rekao mu je da tog čovjeka prati već neko vrijeme, slagao da ga poznaje još iz rata u Bosni kao opasnoga islamskog teroristu, ušao je u njegov posjed da spriječi ono što se upravo događa, ali je zakasnio... Sto je dulje govorio, to je policajčevo lice bivalo neprozirnije, a Vuko Salipur je sve više gubio samopouzdanje. Načelnika smjene uopće nije zanimalo rat u Bosni, niti je mogao dokučiti kakve veze Afganistan može imati s provalom u nečiju kuću. Očito mu nije bilo drago što je dežurni, a i naslušao se otkad je policajac već takvih priča pa će teško povjerovati i u jednu koja se striktno ne tiče zločina. Povremeno bi, kao da se budi iz obamrlosti, glasno prekidao Vukovu priču pitanjima *čime ste provalili u kuću gospođe Raubal?* ili *jeste li našli dragocjenosti?*, a čim ne bi dobio odgovor, iznova bi potonuo u svoj mir i u čekanje da mu istekne smjena. Ništa nije moglo promijeniti činjenicu da je Vuko provalnik koji je samoga sebe prijavio policiji, što je možda čudno i moglo bi biti znak njegove duševne poremećenosti ili nečega sličnog, ali to policajca niti je zanimalo, niti je to smatrao svojim poslom. Neka se time bave oni koji su za to plaćeni, njemu ne

pada na pamet. Privedeni je dosadan čovjek, nepovezano govori, nervozan je, što znači da je tipičan primjerak za noćnu smjenu i zabavnije je ispunjavati križaljku nego ga dalje slušati. Na pitanje želi li nazvati jedan telefonski broj, na što po zakonu ima pravo, Vuko je odgovorio da bi nazvao gospodu Angelu Raubal, ali da ne zna njezin broj. *Osim nje?*, pitao je policajac. *Nekoga tko će mi vjerovati!*, bio je posljednji patetično-ozbiljni Vukov pokušaj.

Policajca je to prenulo iz obamrlosti. Vedro i čisto se nasmijao, bez imalo ironije, kao da je upravo ugledao sasvim maloga psa kako izviruje iz kartonske kutije ili kao da mu je trogodišnja kćer ispričala šalu o rakunu i leopardu.

Sljedećega jutra naglo je zatopljilo. U samo nekoliko sati otopio se sav snijeg i velike poplave zahvatile su Oregon, najveće u posljednjih stotinu godina. Apokaliptični meteorolozi to su protumačili kao posljedicu globalnoga zatopljenja. Vrlo je vjerojatno da će svako sljedeće proljeće biti isto ovakvo. Za molitve u maloj crkvi iznad grada, jedinoj koja je mogla biti u funkciji, vjernici su se sjetili Noe i njegove arke, a svećenik se nakon mise spustio do svoga gumenog čamca na napuhavanje i odveslao do župnoga dvora. Dok su ga gledali kako odlazi, svi su bili u iskrenome strahu. Vuko se probudio u ćeliji punoj vode. Pri evakuaciji kompjutorskog sistema i oružja iz prizemlja na njega su bili sasvim zaboravili. Sjedio je na krevetu s nogama u ledenoj vodi, koja mu je već prelazila gležnjeve, uvjeren da nakon toliko godina opet sanja. Samo što nije bio siguran što je sve bilo san. Ono što mu se jučer događalo ili samo to da je u sobici s rešetkama i da mu se mrznu noge.

Svi podrumi i prizemlja centra Toleda danima će biti puni vode, u Alhambri je uništen sav inventar, uključujući i jedini bilijarski stol u gradu. Supermarket se pretvorio u velik bazen po kojem plutaju staklenke s ukiseljenim povrćem, pa keti s pelenama, kruhovi u vakumiranom pakiranju i svakojaka druga roba široke potrošnje, dok pospane blagajnice u zelenim ribarskim čizmama koje im sežu do struka pokušavaju spasiti ono što se zateklo na višim policama.

Sredinom dućana pluta onaj narančasti kolut sira, koji je jučer istovarivaču slomio nogu. Našao se na putu plavokosoj djevojci koja se probijala prema odjelu s tehničkom robom. Odgurnula ga je i sir je otplovio.

Angela je čekala Hasana cijeli dan, pa nakon što se nije pojavio prijavila je policiji njegov nestanak. *Imamo čovjeka koji je provalio u vaš dom, rekli su joj, S njime ne želim ništa imati*, odgovorila je, *ja tražim svoga muža*. Po deseti put čitala je njegovu poruku i pokušavala se ljutiti zbog neslane šale, ali joj nije išlo. Onda bi odlazila do prozora, odmicala zavjesu i gledala na cestu koja se otapala i sve se nadala da će Hasan naići. U jednom trenutku se na kraju ceste, tamo gdje počinje ravnica, stvorilo jezero i, što je više raslo, to je njezino čekanje bivalo besmislenije. Počela se istovremeno smijati i plakati: sebi jer ga čeka da izađe iz jezera i njemu jer ga nema i sigurno neće doći. Više nije mogla pronaći ništa iza čega bi se sakrila i u što bi vjerovala.

Hasana su nakon što se povukla poplava tražili po okolnim šumama i na vidikovcima, omiljenim mjestima samoubojica. Našli su sedamnaest leševa, onih koji su se ubili dok je Oregon bio pod snijegom, ali nijedan nije odgovarao ličnome opisu Hasana Hujdura.

Većina muških leševa pripadala je ljudima koji su bili mladi, viši, deblji ili stariji od njega. Bez obzira na to, policija je Angeli javljala čim bi novi leš bio pronađen. *Nije se ubio, ne zovite me zbog ljudi koji su se ubijali*, rekla im je.

Tražili su ga po skitničkim prenoćištima u Oregonu i duž Zapadne obale. Vjerovalo se da je doživio

amneziju i negdje čeka da ga netko prepozna. Socijalni radnici su u džepu nosili dvije njegove fotografije, s bradom i bez brade, jednu na kojoj se smije, drugu na kojoj je ozbiljan, i pokazivali su ih pijancima i narkomanima, Meksikancima bez boravišne dozvole, imigrantima i čudacima koji spavaju u grobnicama i kanalizacijama, Portorikancima i Bosancima, luđacima, beskućnicima, bolesnicima, slučajnim prolaznicima, prometnicima i novinskim kolporterima, vozačima autobusa, šumarima i cestarima, lovcima i ribolovcima, hraniteljima divljih životinja i čuvarima zooloških vrtova, imamima u islamskim centrima, vjernicima na izlazu iz džamije i vjernicima na izlazu iz crkve, ali ga nitko nije prepoznao. U nekoliko dana u Hasanovo lice zagledalo se nekoliko stotina hiljada ljudi. Možda je među njima bio visoki starac duge bijele brade, baltička košarkaška nada iz trideset i neke. Ako je i bio, ništa im nije rekao.

Potom su ga tražile granične i aerodromske službe, policija i FBI.

Američkim vojnicima koji su išli za Afganistan davali su njegovu sliku, ali im nisu znali reći što da čine ako ga sretnu. Možda je opasan, a možda i nije. Tako se nešto ne može unaprijed znati. Ni za jednoga čovjeka na svijetu nitko unaprijed ne zna je li opasan, hoće li nekoga ubiti ili se opasati eksplozivom i ući u robnu kuću. Moguće je samo pretpostavljati, a na takav način čini se uvijek veliko zlo i puno veća šteta od one koja nastaje ako za opasnoga na vrijeme ne saznamo da je opasan. Sumnjati i pretpostavljati da su neki ljudi opasni samo zato što izgledaju tako kako izgledaju, zato što govore određenim jezikom ili se na određeni način mole Bogu, siguran je korak u propast, našu pa njihovu ili njihovu pa našu. Redosljed nije važan, jer svi jedni drugima postanu opasni. Slika Hasana Hujdura vojnicima je podijeljena za svaki slučaj. Na njima je da rješavaju dvojbe. Nešto će se valjda dogoditi i čovjek će postati opasan. Za sada su im samo pokazivali fotografije, ozbiljnu i nasmijanu, i govorili *zapamtite ga i zamislite kako bi izgledao s bradom do pupka i turbanom*. Vojnici su gledali, pamtili i zamišljali. U

njihovoj mašti tamnila je Hasanova put brže nego da je dane i mjesece izbivanja proveo u solariju. Budu li ga ikada sreli, vojnici će već imati svoje mišljenje.

Kad su ga pustili iz pritvora, Vuko je otišao u prvu novinsku redakciju i ispričao svoju priču, ali mu nisu povjerovali. Zaputio se u druge novine, ali mu ni tamo nisu vjerovali. Njegovu priču prihvatili su u sedmim novinama, kojima je taj dan nedostajalo tema. Na naslovnoj strani lokalnoga tabloida teškim je olovom najavljen šokantni izvještaj o čovjeku, mirnome susjedu iz Toleda-Oregon, koji je otišao u Afganistan da se bori na strani talibana. Sutradan ista tema je, uz nove pojedinosti, stigla na naslovnice drugoga tabloida, da bi se potom prenosila poput virusa iz novina u novine. O Hasanu su svjedočile blagajnice iz supermarketa, one za koje je vjerovao da ga svih tih godina nisu mogle zapamtiti; sjećale su se šta je redovito kupovao, jedna je navodno znala da nije uzimao alkoholna pića i proizvode od svinjetine ili su to izmislili urednici jer im je trebala informacija koju nije objavila konkurencija; svoja mišljenja iznosili su srednjoškolski profesori sociologije, u rasteru su uz reportaže i komentare svoje mjesto našli i povijesni pregledi uloge *mirnih susjeda*, počev od Jamesa Gordona Wordhausa, sudskoga pristava, koji je u godinama između 1849. i 1857. silovao i zadavio jedanaest žena u Portlandu, ali ipak je iza svakoga članka, kao najvažniji informator i nepresušni izvor novih podataka o Hasanu Hujduru, stajao Vuko Salipur. Kao što je Sergej Bubka pomicao svjetski rekord u skoku s motkom samo za po jedan centimetar, tako je i Vuko ispričanoj priči dodavao nove detalje; jednom hi se sjetio što mu je Hasan prvo rekao kada su se upoznali, drugi put bi spomenuo kako je čistio zrna riže sa stola. Svakoj bi, naizgled nevažnoj, sitnici Vuko davao duboki smisao, vodeći priču velikome finalu: čovjek kojemu ste vjerovali, koji je u Ameriku stigao prije dvadeset godina i mislili ste da je postao sasvim Amerikanac, otišao je u Afganistan da otamo ruši

vaše kuće, truje vodopade i presreće vam djecu kada se vraćaju iz škole.

Novi život Vuke Salipura nastavio se na način koji je nadmašivao njegovu maštu. Postao je ekspert za Hasana Hujdura, cijjenjen i uvažavan kao netko kome je slučaj dao da zna više od drugih o nečemu što je zanimalo cijeli Oregon. Vodio je poput sportskoga menadžera karijeru nekoga tko ne postoji, tko je nestao i sigurno se više nikada neće pojaviti. Ako bi se čudom i vratio, rekao - ja sam Hasan i ništa od onoga što o meni znate nije istina, svejedno mu ne bi vjerovali. Ili bi mu vjerovao samo onaj dio publike koji Vukove izvještaje čita s gađenjem i prezirom ili ih preskače kad na njih u novinama naiđe. Da ima takvih, uopće ga nije uznemiravalo. Niti je na njih računao, niti se Vuka ticalo to što pišu protestna pisma ili u svojim novinama objavljuju uznemirujuće izvještaje o porastu mržnje i sličnim budalaštinama kakve, ruku na srce, s pričom o mirnome susjedu koji je otišao u Kandahar nisu imale nikakve veze. A nisu imale veze ni s Vukom Salipurom.

Vuko je samo pronašao svoje mjesto pod suncem i u tome se nije razlikovao od mnogih drugih koji su imali sreću sudjelovati u događajima od općeg interesa. Nastanio se u Portlandu i počeo vrlo ozbiljno raditi na tome da ne opadne zanimanje javnosti za Hasanom Hujdurom. *On je simbol više nego što je stvarni čovjek. On je đavo koji živi među nama ili u nama*, uskliknuo je na javnoj tribini u portlandskome Centru za interkulturalna istraživanja i njegove riječi objavila je većina američkih novina. *Možda Hasan Hujdur nije loš čovjek, ali ne govorimo o njemu, nego o onome što Hasan Hujdur znači.*

O tome da sloboda nije svakome Božji dar, o tome da neki ljudi među nama sanjaju da budu neslobodni i vrijeđa ih to što na ovome svijetu postoji mjesto na kojemu je svaki čovjek slobodan i gdje nema prostora za neslobodne, rekao je, a slušateljstvu su pošle suze na oči. Koliko zato što su Vukove riječi zračile istinom, toliko i zbog činjenice da ih je izgovorio na lošem engleskom. O sebi i svome životu nije htio govoriti.

Smatrao se tek jednim od milijuna ljudi u svijetu koji strahuju. Samo to.

Strahuju. Nije rekao od čega, niti zbog čega, ali to se podrazumijevalo.

Sve velike istine se podrazumijevaju do trenutka kada prestanu biti istine, ali ni tada ne postanu laži, nego se presele u povijest i u muzeje.

Laž nije ono što vodi i ispunjava društvo, premda se, nakon što vrijeme prođe, čini kako je upravo tako.

Kad ne bi radio na projektu Hasana Hujdura, Vuko bi sjedio u svome portlandskom stanu, pijuckao i pokušavao se naviknuti na američki fudbal, ali mu nije išlo. Taj sport nije se razlikovao od gužve u autobusu. Ili bi u uglu talijanskoga restorana u prizemlju zgrade u kojoj je stanovao čitao novine i promatrao ljude oko sebe. S vremenom je počeo zaboravljati i Pašin gaj i autobusku liniju Titovo Užice-Sarajevo.

U nekoliko tjedana više se nabralo daleke prošlosti nego u pet američkih godina. Nije se mogao prepoznati u ulogama iz prethodnih života, kao vozač autobusa ili kao ratnik; bile su nalik tolikim drugim slikama, stvarnim i izmišljenim, koje ga se nisu ticale. U samo dva mjeseca portlandske slave promijenila su mu se neka od najvažnijih životnih načela, ona zbog kojih je i mrzio slijepoga alima i krenuo u rat.

Nije znao kako mu se to desilo, ni kada se i zašto razmekšao, ali što je više lagao i izmišljao i čitao svoje izmišljotine u novinama, to je osjećao manji bijes. Sto je više govorio o muslimanima,

nepogrešivo vodeći računa o razlici između Pašinog gaja i Amerike te onoga što je u Bosni smio glasno reći, a zbog čega bi u Americi mogao završiti u zatvoru, što je dalje domišljao i nadopisivao lik Hasana Hujdura, pripisujući mu svakojake osobine, na tri loše moraju ići dvije dobre da bi priča bila zanimljiva, i što je dulje gradio iluziju o tome da Hujdur nije pojedinac, nego je Hujdur cijeli jedan svijet, to se u Vuku gušće granao njegov zaborav. Jedan stvarni život, ispunjen okrutnostima i mržnjom kao jedinom vjerom, koja je i mogla biti samo vjera, jer nije bila pravo i duboko utemeljeno osjećanje, mijenjao je za potpunu izmišljotinu, koja je skoro postajala plemenitom. Naime, koliko god njegov Hujdur bio zao i opasan, činio se boljim nego što je nekada u njegovim očima bio slijepi alim. Uklapajući priču u društveno prihvatljive okvire, nehotice je u njih uklopio i sebe. Nije se smučao okolo, niti je tražio ljude koji bi mu se divili; prestao je od njih išta očekivati. U neka doba počeo bi zamišljati i zapisivati po salvetama detalje o Hujduru koji su bili neupotrebljivi u novinskim tekstovima, predavanjima i televizijskim emisijama. Ili Amerikancima ne bi ništa govorili ili bi iznevjeravali nit kojom je njegov projekat išao. No, želio ih je zapamtiti i sačuvati čisto za sebe, da ih ima. Tako je zapisao priču o Hujdurovoj neni, koja se ranom zorom dizala da klanja sabah namaz, tiho da nikoga ne probudi.

Po onoj fotografiji iz novčanika sudio je, sasvim ispravno, da roditelji pravoga Hasana nisu mogli biti vjernici, pa se takva nena sasvim fino uklapala u obiteljsku priču. Šteta što to nikoga ne bi zanimalo ili bi mogući zaključci bili pogrešni; to da jedna stara žena svakoga jutra, jako, jako rano, ranije nego što se itko u Americi ikada probudio, zbog nečega moli svoga Boga, a nije ni monahinja, ni svećenik, ni bilo kakav profesionalac u poslovima vjere. Koliko god je čudno, Vuko je bio ponosan na tu priču i na sebe koji ju ima iz čega izmisliti. Zapravo ne izmisliti, nego načiniti, jer takva priča sigurno postoji i dio je njegova svijeta.

Nakon što je ispisao salvetu, pozvao je konobara. Dječarac koji je jedva navršio dvadesetu, plavokos i visok, prirodno iskrivljenog lica, posljedica neke bolesti iz ranoga djetinjstva, što mu je davalo ciničan izraz, zbog kojega su mu gosti rijetko ostavljali bakšiš, zapravo je bio jedini koga je upoznao u Portlandu tako dobro da ga je zvao po imenu.

Donio mu je novu salvetu. Vuko se sjetio još nečega o Hasanu Hujduru, što opet neće moći biti upotrijebljeno u novinama. Tako će na salvetama narasti priča, koja nikome u Oregonu ne bi ništa značila, iz koje se nazirao novi život Vuka Šalipura, proživljen u stvarnosti i vjerodostojniji od staroga, u kojem, međutim, nije sudjelovao. Sto je bivao smireniji, postajao je manje sretan. Više nikada neće doživjeti onu radost, niti će život biti tako jednostavan kakav je bio bez Hujdura.

Ako to i jest prokletstvo koje mu je poslao slijepi alim Almas Džafić, neće bjesniti na njega, jer je i sam dio tog prokletstva, samo što to nije znao dok je vozio na relaciji Titovo Užice- Sarajevo. Trebala mu je Amerika da bi se mogao smiriti u Pašinu gaju. Konobar koji će mu donositi salvete praktično će biti jedini čovjek na svijetu koji će, makar sa strane i s tako trivijalnom ulogom, biti žitelj i dionik drugoga Vukova života i jedini preostali stanovnik spaljenoga sela.

Vrata Angeiina doma bila su tih mjeseci zatvorena. Ispred bi danima čekale novinarske ekipe, jedna privatna televizija iz Salema razapela je šator na mjestu na kojem je nekada bio parkiran Buick Rivera, ali uzalud. Kada je shvatila da joj ništa neće vjerovati i da je sve što o Hasanu govori samo potvrda priče o mirnome susjedu koji je otišao u Kandahar, a da je sve lijepo što o njemu može reći samo niz općih mjesta iz priča o masovnim ubojicama i ratnim zločincima, naprosto je zašutjela. Nadala se da će Hasan jednoga dana opet doći, prebivala po savjesti i pokušavala dokučiti čime ga je otjerala od sebe ili, barem, kako ga nije znala zadržati i zašto mu njezina ljubav nije bila važnija od

razloga zbog kojih je nestao. Kako vrijeme bude prolazilo, Angela Raubal bit će sve dalje od mogućih odgovora, a Hasan iz njezine glave i duše bit će sve bolji i draži, na kraju bez ikakve sličnosti sa živim Hasanom Hujdurom, onim s kojim je živjela. U dugim noćnim razgovorima, kada bi ugasila svjetlo i dok bi joj se suze slijevale u uši, pokušavala mu je, idealnome Hasanu, objasniti da joj je morao reći da mu je taj auto bio toliko važan i da ju je trebao povesti sa sobom, gdje god taj Kandahar bio i što god se zvalo tim imenom. On bi tad Angelu razumio i čas pred spavanje obećavao joj da će se vratiti ako je živ i ako ga bude dovoljno dugo čekala.

Skoro svakoga jutra ili večeri Al Rahimi je dolazio po nju da ju vozi u kazalište, pa bi ju u zagrljaju, prekrivajući joj lice svojim kaputićem, proveo mimo novinara i televizijskih reportera. Dok bi se vozili, potvrđivao je svaku njezinu nadu i slijedio fikciju koja se rađala u Angelinoj glavi. Možda je to činio zbog dobrote, a možda je i sam u njezinu fikciju vjerovao. Teško je zapravo znati; da bi se saznalo, trebalo bi ući u neku sasvim drugu priču o Hasanu Hujduru, koja nije ništa kraća od Angeline. U nekim novinama objavljena je Al Rahimijeva fotografija dok izlazi iz Grand Vovagera i tvrdnja da je on Hujdurov brat. Angela se silno uzrujala, a njemu je zapravo bilo drago. Poslala je demanti koji nije objavljen.

Nije stigla provjeriti jesu li Vukovi dolari krivotvoreni. Policijski poziv zbog provale došao je prije nego što su se mjenjačnice otvorile, a kasnije je ti novci nisu zanimali; osjećala je grižnju savjesti zbog njih ili joj se činilo da bi sama misao o tih petnaest hiljada dolara bila jednaka bračnoj prevari. Taj novac će vjerojatno zauvijek ostati na dnu ladice s kuhinjskim krpama, ispod polica sa začinicima, koji su već počeli gubiti mirise, a neki su prokljali i razlistali se u bočicama, tako da bi ih samo trebala otvoriti i pustiti van, da se prošire kuhinjom i da se kuhinja pretvori u botanički vrt ispunjen mirisima Svijeta.

Jedna brodvejska off-skupina najavila je mjuzikl *Američki Godot* po motivima priče o Hasanu Hujduru. Suradnik na sinopsisu bio je Vuko Salipur, glazba je skladana po bliskoistočnim motivima, a Angeli Raubal ponudili su da igra samu sebe. Ona je to s gnušanjem odbila i zaprijetila tužbom. Odgovorili su joj da nijedan čovjek nema autorska prava na svoje ime i prezime, a još bi manje supruga mogla imati autorska prava na svoga muža.

Od Josea i Piera više je novinarskih ekipa tražilo izjave, ali ni jedan ni drugi nisu ništa htjeli reći. Španjolac je s prozora vikao *svi ste vi jedna obična mrmotska banda*-, na televizijskoj snimci to se dobro vidjelo. Za ilustraciju iskorištena je arhivska snimka pregaženih životinjica na cesti koja presijeca nacionalni park. Za samo tri godine u Sjedinjenim Državama na životu će ostati manje mrmota nego što je afričkih lavova po američkim zoološkim vrtovima. Slijedio je još jedan zamrznuti kadar Joseovog gnjevnog lica i pitanje ispisano na ekranu:

Smiju li šutjeti oni koji znaju?

Piero je za izjavu o Hasanu tražio dva milijuna dolara, isplaćenih u gotovini, u novčanicama od deset dolara. Za što bi prijatelj Hasana Hujdura potrošio te novce, pitala se mlada novinarka. U kadru, iza njezinih leđa, vidjela se Alhambra, mjesto na kojem je Hasan provodio dane. Ono što godinama nitko u Toledu nije primjećivao, a ako i jest nije u tome vidio nikakav loš znak, djelovalo je kao prijatnja. Iz oblika slova, mogli su misliti svi koji su gledali televizijsku emisiju, trebalo je znati ili slutiti da će taj čovjek jednoga dana otići u Afganistan. Znakovi se, eto, čitaju sa zakašnjenjem i služe samo tome da ljudi shvate u kakvoj su živjeli zabludi.

Alhambra nakon poplave više nije otvorena. Neonski natpis je, međutim, svijetlio svake noći. Slova stilizirana od arapskih znakova pregorijevala su jedno za drugim, netko bi ih, vjerojatno djeca,

razbijao kamenjem, sve dok, godinu dana kasnije, nije ostalo samo jedno A, elif ili alef, kako se kome sviđa.

Buick Rivera i danas leži pokraj ceste, na pola puta između Toleda i Portlanda, kod mjesta gdje mu je posljednji put nestalo goriva, nakon što je Vuko, pušten iz pritvora, krenuo u novi život. Za oblačna vremena izgleda kao mrtva olupina, ali čim upekne sunce, njegovo tijelo se srebrni i bliješti da putnici u autobusu okreću glavu na drugu stranu, a onim znatiželjnijim, koji predugo gledaju, podu suze.

Miljenko Jergović rođen je 1966. u Sarajevu. Od 1993. boravi uglavnom u Zagrebu i radi kao novinar.

Objavio je knjige: *Opservatorija Varšava*, 1988; *Uči li noćas netko u ovom gradu japanski*, 1990; *Himmel Comando*, 1992; *Sarajevski Marlboro*, 1994; *Karivani*, 1995; *Preko zaleđenog mosta*, 1996; *Ovdje živi Conan*. Mlada bosanska lirika 1992-1996 (uredio Miljenko Jergović), 1997; *Naci bonton*, 1998; *Mama Leone*, 1999; *Historijska čitanka*, 2000; *Kažeš anđeo*, 2000; *Hauzmajstor Sulc*, 2001; *Buick Rivera*, 2002;

Dvori od oraha, 2003; *Rabija i sedam meleka*, 2004; *Inšallah, Madona, inšallah*, 2004; *Historijska čitanka 2*, 2004; *Gloria in excelsis*, 2005; *Ruta Tannenbautn*, 2006.

Većina ovih dela prevedena je na brojne svetske jezike.